

Dr. Dorien Graas (projectleider)
Dr. Luc Brants
Mr. Anja Bunthof
Ad van der Waals
Drs. ir. Peter van Veen
Dr. Paul van Trigt
Dr. Sabina Kef
Eelco Boss, MA
Drs. Harriët Trip

Sectorstudie Geweld in doven- en blindeninternaten

Windesheim

Inhoudsopgave Hoofdstuk 5

Overzicht bronstudies bij de sectorstudie Geweld in doven- en blindeninternaten (Deel 3)	163
Dankwoord	164
1 Inleiding	165
1.1 De sector	166
1.2 Ontwikkelingen in de sector 1945 - 2017	167
1.3 Het onderzoeksproces en de sectorspecifieke onderzoekskeuzes	173
1.4 Opbouw van dit rapport	175
2 Doven- en slechthorendensector	176
2.1 Inleiding	176
2.2 Wat is er gebeurd van 1945 tot op heden (2017)?	177
2.3 Hoe kon dit gebeuren?	185
2.4 Hoe hebben pupillen het geweld ervaren en welke invloed heeft dit gehad op hun latere leven?	199
2.5 Conclusie	201
3 Blinden- en slechtzienendeninternaten	203
3.1 Inleiding	203
3.2 Wat is er gebeurd van 1945 tot op heden?	205
3.3 Hoe kon dit gebeuren?	214
3.4 Hoe hebben pupillen het geweld ervaren en welke invloed heeft dit gehad op hun latere leven?	226
4 Conclusie	228
4.1 Beantwoording hoofdvragen doveninternaten	228
4.2 Beantwoording hoofdvragen blindeninternaten	229
4.3 Algemene beschouwing over geweld in de doven- en blindeninternaten	230

Overzicht bronstudies bij de sectorstudie Geweld in doven- en blindeninternaten

(Deel 3)

1. Wet- en regelgeving
2. Archieven blinden- en doveninternaten
 - a. Aanvullende bevindingen Archiefonderzoek Broeders van Maastricht en politie Tilburg
3. Verslagen focusgroepen
4. Interviews
5. Dovengemeenschap en dovencultuur
6. Blindengemeenschap en blindencultuur
7. Casestudy Kentalis Transact 1994 – 2006
8. Casestudy St. Henricus en Theofaan
9. Toezicht en overheidsbemoeienis
10. Tijdschriftenanalyse doven- en blindenzorg
11. Interviews radio 509 'Verhalen van toen'

Dankwoord

Het onderzoek naar geweld in de doven- en blindeninternaten was niet mogelijk geweest zonder de bijdrage van een groot aantal mensen die we - vanwege de privacy - niet bij naam kunnen noemen. Het zijn op de eerste plaats de respondenten die hun persoonlijke en vaak ook moeilijke verhaal wilden vertellen in de interviews, de deelnemers aan de focusgroepen, de sleutelfiguren uit de sector die we als deskundigen hebben gesproken, de medewerkers en directies van de instellingen die ons hebben toegestaan de archieven te bestuderen en meegeholpen hebben met de werving van respondenten.

Een speciaal woord van dank aan de tolken en interviewers die het mogelijk hebben gemaakt om in gesprek te kunnen gaan met dove en slechthorende mensen. Met betrekking tot de interviewers willen we met name noemen: drs. Jeantine Janse, Jenny Hachmang - van Eeden, BSW en drs. Johan B. Wesemann.

Tot slot bedanken we drs. Linda M. Terpstra voor haar belangrijke redactionele bijdrage aan het rapport en de bronstudies.

Windesheim: Zwolle, april 2019

1 Inleiding

De Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg¹ heeft wetenschappelijk onderzoek gedaan naar instellingen waar minderjarigen onder toezicht van de overheid werden geplaatst in de periode 1945 – 2017. In dit rapport staan de doven- en blindeninternaten centraal.² Het betreft onderzoek naar geweld tussen 1945 en 2017³ tegen uit huis geplaatste minderjarigen met een zintuiglijke beperking.⁴

Taak van de commissie

De taak van de commissie met betrekking tot de sector doven- en blindeninternaten is het doen van onderzoek naar:

- fysiek en psychisch geweld, dat zich tussen 5 mei 1945 en 2017 heeft voorgedaan in een afgebakende groep internaten voor doven en blinden en waarover tijdens het vooronderzoek signalen zijn ontvangen, jengens de daar geplaatste minderjarigen;
- zowel de context waarbinnen dit geweld heeft plaatsgevonden, als de mechanismen die bij dit geweld een rol speelden en de mogelijkheden om melding te doen van het geweld;
- de vraag in hoeverre de overheid op de hoogte was van signalen met betrekking tot dit geweld en de wijze waarop de overheid op deze signalen heeft gereageerd.⁵

Definitie geweld

De commissie verstaat in dit kader onder geweld:

Geweld is elk, al dan niet intentioneel, voor een minderjarige bedreigend gedrag van fysieke, psychische of seksuele aard, dat fysiek of psychisch letsel toebrengt aan het slachtoffer.

Hoofdvragen

Drie hoofdvragen staan centraal in het onderzoek van de commissie:

1. Wat is er gebeurd vanaf 1945 tot op heden?
2. Hoe heeft geweld in de jeugdzorg vanaf 1945 tot op heden kunnen plaatsvinden?
3. Hoe is geweld in de jeugdzorg van 1945 tot op heden ervaren door (ex-)pupillen?

De drie hoofdvragen richten zich op de aard en omvang van het geweld, de context en de onderliggende mechanismen waarin geweld heeft kunnen plaatsvinden en de gevolgen van het geweld voor de betrok-

¹ <https://www.commissiegeweldjeugdzorg.nl/>, vanaf hier ‘de commissie’.

² De sectorstudie “Onderzoek naar geweld in de doven- en blindeninternaten” is één van de zeven sectoren: <https://www.commissiegeweldjeugdzorg.nl/onderzoek/sectorstudies/>.

³ Het (voor)onderzoek is in 2017 gestart en betreft de periode tot 2017. De ontwikkelingen en bronnen van na 2017 zijn niet meer meegenomen.

⁴ In dit rapport worden – overeenkomstig de onderzoeksopdracht – de begrippen doveninternaten en blindeninternaten gehanteerd.

⁵ Commissie Geweld in de Jeugdzorg, Startnotitie Hoofdonderzoek, 2016, 1.

kenen in hun verdere leven. Er wordt niet alleen gekeken naar de rol van de instellingen en de professionalisering van de medewerkers, maar ook naar het toezicht op de sector en de vraag in hoeverre de overheid bekend was met signalen van geweld.

Afbakening t.o.v. eerdere onderzoeken

Bij dit onderzoek vallen zowel psychisch, fysiek als seksueel geweld onder de definitie van geweld. Daarmee onderscheidt deze studie zich van eerdere onderzoeken naar seksueel geweld en seksueel misbruik waarin ook een aantal instellingen voor doven en blinden onder de loep zijn genomen.⁶ Voor de meeste betrokkenen met een zintuiglijke beperking is geweld in woord, gebaar en beeld een moeilijk te vatten begrip. Bij de bespreking van de onderzoeksopzet (paragraaf 1.3.) wordt hierop verder ingegaan.

1.1 De sector

De sector ‘doven en blinden’ wordt meestal als eenheid genoemd: mensen met een zintuiglijke beperking. Dat heeft onder andere te maken met het beleid, met de speciale onderwijsvoorzieningen vanwege de zintuiglijke beperking en met de ontstaansgeschiedenis van deze instellingen.

1.1.1 De periode 1800 – 1945

Rond 1800 werden in Nederland de eerste onderwijsinstellingen voor blinden en doven opgericht. Het waren de eerste serieuze pogingen om het onderwijs aan deze groepen naar een hoger plan te tillen. Dove en blinde kinderen konden vanwege hun zintuiglijke beperking niet deelnemen aan het reguliere onderwijs. De eerste initiatieven om deze kinderen scholing te bieden zijn ontstaan vanuit het negentiende-eeuwse verlichtingsdenken: elk kind heeft onderwijs nodig om volwaardig te kunnen participeren in de maatschappij.⁷ Speciaal onderwijs was in de negentiende eeuw geen taak van de staat, maar van het particulier initiatief. De initiatiefnemers waren vaak predikanten, priesters en andere vertegenwoordigers van de elite.

Aan de onderwijsinstellingen voor doven en blinden waren vrijwel altijd verblijfsmogelijkheden gekoppeld, omdat de afstand tussen thuis en school voor de meeste kinderen te groot was om dagelijks te kunnen overbruggen. De verblijfsmogelijkheid had meestal de vorm van een internaat, in enkele gevallen aangevuld met gastgezinnen. Deze voorzieningen dienden geen zelfstandig (ortho)pedagogisch doel; ze moesten het mogelijk maken dat kinderen het gespecialiseerde onderwijs konden volgen. Aan het begin van de onderzoeksperiode (1945), was deze situatie nog niet wezenlijk veranderd.

1.1.2 Blinden en doven: verschillen en overeenkomsten

In het *Vooronderzoek naar geweld in de doven- en blindeninternaten*⁸ is een verkenning gedaan naar de beschikbaarheid van bronnen over geweld in deze instellingen. Het voorliggende rapport bouwt hierop voort.

⁶ Zie bijvoorbeeld: *Beperkt Weerbaar, Een onderzoek naar seksueel geweld bij mensen meteen lichamelijke, zintuiglijke of verstandelijke beperking*. Rutgers WPF/MOVISIE, 2011; W. Deetman et al., *Seksueel misbruik van minderjarigen in de rooms-katholieke kerk* (Amsterdam: Balans, 2011); R. Samson et al., *Omringd door zorg, toch niet veilig. Seksueel misbruik van door de overheid uit huis geplaatste kinderen, 1945 tot heden*, (Amsterdam: Boom 2012).

⁷ Bakker, N., J. Noordman en M. Rietveld-Van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee en praktijk 1500-2000* (Assen: Van Gorcum, 2010) 654.

⁸ D. Graas, C. Tijsseling, P. van Trigt, *Haalbaarheidsonderzoek naar geweld in doven- en blindeninternaten* (Den Haag: Commissie Geweld in de Jeugdzorg, 2017)

Een belangrijke bevinding uit het vooronderzoek was dat er tussen de instituten voor doven en blinden overeenkomsten zijn (zoals beleid en regelgeving), maar dat de praktijk zeer verschilde. Ook de (levensloop-)ervaringen van dove en blinde mensen verschillen. Vanwege de onderlinge herkenbaarheid en om recht te doen aan de slachtoffers en hun ervaringen is ervoor gekozen in dit rapport de resultaten van het onderzoek naar enerzijds de doven- en anderzijds de blindeninternaten apart te beschrijven.

1.1.3 Plaatsing in een internaat

Het vooronderzoek wees al op de kwetsbaarheid van dove en blinde kinderen in de internaten. Tot in de jaren '80 van de vorige eeuw groeiden de meeste dove en blinde kinderen buiten het 'normale' gezin op. Ouders bleven – hoewel de kinderen niet thuis woonden – feitelijk eindverantwoordelijk voor de opvoeding van de kinderen. Voor de groep blinde en dove kinderen was opname in zo'n internaat niet verplicht, maar vanaf 1947 gold ook voor hen de leerplicht en onderwijsalternatieven waren er niet. Ook was de morele en pedagogische druk bij ouders om hun kind(eren) op een internaat te plaatsen groot.⁹ De positie van zowel de kinderen, de internaten als de ouders zal in dit rapport nader onderzocht.

1.1.4 Vanaf jaren '50: dagscholen vs internaten

Al vanaf de jaren '50 kwam er een scheiding in de voorzieningen tussen enerzijds doven en blinden en anderzijds slechthorenden en slechtzienden. De groep doven en blinden was aanzienlijk kleiner dan het aantal slechthorenden en slechtzienden. Deze laatste groepen gingen voor het overgrote deel naar dagscholen en woonden over het algemeen thuis. In het onderzoek zijn alleen slechthorenden en slechtzienden betrokken voor zover zij in een internaat gewoond hebben en de leerlingen van dagscholen vallen buiten dit onderzoek. Daarnaast is ook de groep kinderen met een meervoudige beperking grotendeels buiten beschouwing gelaten, dat zou een apart onderzoek en een andere onderzoeksaanpak vragen.

1.2 Ontwikkelingen in de sector 1945 - 2017

1.2.1 Algemene ontwikkelingen

De onderzoeksperiode 1945 tot 2017 is onder te verdelen in drie hoofdperiodes waarin algemene ontwikkelingen voor zowel de doven- als de blindeninternaten zijn aan te geven op het gebied van wet- en regelgeving over leerplicht, inspraak, financiering en toezicht.

1945-1965

Kinderen gingen in deze periode vaak al op jonge leeftijd naar een internaat. Het contact met thuis was niet altijd even makkelijk vanwege hun auditieve of visuele beperking en werd bovendien gereguleerd door de instellingen. Kinderen waren in de eerste jaren vaak maanden van huis. De dominante opvatting in deze periode was, dat de nadelen van de scheiding van thuis niet opwogen tegen de voordelen van gespecialiseerd onderwijs. Vanaf de jaren '50 werden ouders meer bij de instellingen betrokken en mochten kinderen vaker naar huis.

Overheidsbemoediging met de sector begon in 1947, toen de leerplicht ook voor kinderen met een zintuiglijke beperking ging gelden. In de jaren '50 kwam het proces van professionalisering van onderwijs en zorg op de internaten op gang. Het aanhangen van de juiste levensovertuiging bleef in deze periode leidend in

⁹ D. Graas, C. Tijsseling & P. van Trigt, *Haalbaarheidsonderzoek*

het personeelsbeleid. De gezagsverhoudingen waren autoritair en vanzelfsprekend: de leiding van de instellingen wist wat goed was, kinderen en ouders dienden te volgen.

1966-1985

Door de invoering van de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) in 1968 kwamen instellingen in aanmerking voor overheidsfinanciering. Dat maakte het mogelijk om meer personeel aan te nemen. Ook taxikosten konden voortaan vergoed worden waardoor voor een deel van de kinderen de noodzaak verdween om intern te wonen. Later maakte de Wet op de Expertisecentra (WEC, 1982) het leerlingenvervoer van kinderen van huis naar doven- en blindenscholen mogelijk. Volgens de WEC moeten de gemeenten het leerlingenvervoer van deze scholen bekostigen.¹⁰ Deze regelingen versterkten de tendens om thuis te blijven wonen, al bleven de meeste internaten bestaan. De internaten begonnen zich meer en meer te richten op kinderen met meervoudige beperkingen.

Aan de overheidsfinanciering waren kwaliteitseisen verbonden, waardoor de invloed van de overheid toenam. De internaatvoorziening stond onder toezicht van de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd (IGJ)¹¹, al was er nauwelijks zicht op hoe dit in de praktijk functioneerde. De kwaliteitseisen leidden tot een toenemende professionalisering van zorg en onderwijs. Er kwam meer diagnostisch onderzoek naar kinderen met zintuiglijke beperkingen waardoor het belang van professionalisering toenam. Ouders begonnen zeggenschap op te eisen en gezagsverhoudingen gingen schuiven. Waar ouders en kinderen zich vroeger dienden aan te passen aan het instituut, kwam de nadruk in de loop van deze periode meer te liggen op de persoonlijke ontplooiing van het kind en op maatschappelijke integratie.

1985-2017¹²

In deze periode zette de afname van het aantal internaten door. Dat had te maken met de beschikbaarheid van leerlingenvervoer en het starten van regionale voorzieningen voor onderwijs en zorg. Hierdoor konden kinderen vaak thuis blijven wonen. Alleen voor kinderen met meervoudige problematiek bleef intramurale zorg beschikbaar. De intentie van de instellingen was zich vooral te richten op de persoonlijke ontplooiing van enkelvoudig gehandicapte kinderen in onderwijsinstellingen met of zonder internaat.

De sector zelf werd steeds meer een onderdeel van de bredere sector gehandicaptenzorg en kreeg daardoor te maken met de wet- en regelgeving op dit gebied. Daarin kwam voor het eerst specifieke aandacht voor geweld, met name dankzij de Kwaliteitswet Zorginstellingen (Wkz, 1996-2016). Instellingen werden verplicht een meldcode te hebben rondom huiselijk geweld en kindermishandeling en moesten geweldsincidenten melden bij de Inspecteur voor de Gezondheidszorg en Jeugd. Op grond van de Wet Klachtrecht Cliënten Gezondheidszorg (WKCZ, 1995) moesten instellingen pupillen en hun ouders toegang geven tot een klachtenregeling en een klachtenfunctionaris. Zij dienden een onafhankelijke klachtencommissie aan te stellen tot wie cliënten, ouders en andere belanghebbenden zich konden richten. In de jaren die volgden zou dit klachtrecht zich verdiepen.

Er werden interne vertrouwenspersonen aangesteld, zowel op de scholen als in de zorg. In de dovensector kwamen externe vertrouwenspersonen beschikbaar voor de ouders. Daarnaast konden geschillen over de kwaliteit van de zorg en de (IGJ) werkwijze worden voorgelegd aan de Geschillencommissie Zorginstellingen.

¹⁰ Bronstudie 1: Wet- en Regelgeving.

¹¹ De huidige (vanaf 2016) Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd (IGJ) heeft vele verschillende namen gehad in de periode 1945 tot heden. We hanteren in dit rapport zo veel mogelijk de huidige naam en afkorting IGJ.

¹² Ontwikkelingen in de sector geven geen aanleiding om deze periode bij 2005 in tweeën te delen zoals bij andere sectorstudies.

Deze regels zijn per 1 januari 2016 ondergebracht in de Wet kwaliteit, klachten en geschillen zorg (Wkkgz)¹³. Intramurale voorzieningen stonden in deze periode onder toezicht van de IGJ. Het toezicht viel onder gehandicaptenzorg en werd gedaan volgens het zogeheten 'risicogestuurd toezicht' en 'thematisch toezicht'.¹⁴ De scholen die aan de doven- en blindeninternaten verbonden waren, stonden onder toezicht van de Onderwijsinspectie, die de scholen jaarlijks bezocht. Vanaf het onderwijsjaar 1987-1988 zijn bovendien vertrouwensinspecteurs, speciaal gericht op seksueel geweld en kindermishandeling, werkzaam in het onderwijs. Vanaf 1999 is dat wettelijk verankerd.

1.2.2 De sector doven en slechthorenden

Het onderwijs aan dove kinderen wordt gerekend tot de oudste vormen van speciaal onderwijs. De eerste instellingen die werden opgericht waren algemeen van aard en kwamen voort uit de Verlichting. De oprichting van confessionele instellingen hangt samen met de emancipatie van de katholieken en een – voornamelijk gereformeerd – deel van de protestanten.

In 1945, het eerste jaar van de onderzoeksperiode, konden dove kinderen in vijf instellingen onderwijs volgen die allemaal vanuit particulier initiatief opgericht waren¹⁵:

- Het H.D. Guyot Instituut werd in 1790 in Groningen opgericht door de Vereeniging tot Onderwijzing van Dooven en Stommen en bood onderwijs aan leerlingen van alle gezindten: protestants, katholiek en Joods.
- Het katholieke Instituut voor Doofstommen (Instituut voor Doven) te St.-Michielsgestel werd in 1840 opgericht als particulier kerkelijk instituut.
- De openbare Rotterdamse Inrichting voor Doofstommenonderwijs (IDOR) werd in 1853 opgericht door de oorartsen A. Symons en M. Polano.
- In 1888 richtten een aantal dominees van de Gereformeerde Kerken in Nederland, Effatha, Vereeniging tot Christelijk onderwijs en Verzorging van Doofstomme en Blinde Kinderen en Jongelieden op.
- De Amsterdamse Dovenschool werd in 1911 opgericht door prof. H. Burger, oorarts, en werd bestuurd door de Vereniging Doofstommenonderwijs Amsterdam.

Van meer recente datum zijn de instellingen voor slechthorende kinderen:

- In 1951 werd in Eindhoven het rooms-katholieke instituut St. Marie voor slechthorende kinderen opgericht.
- In 1959 volgde in Nijmegen de rooms-katholieke Martinus van Beekschool, eveneens voor slechthorende kinderen.
- Voor meervoudig beperkte en slechthorende kinderen werd in 1966 De Wylberg in Beek-Ubbergen opgericht. Deze instelling bood intramurale zorg; de kinderen verbleven in een internaat of een gastgezin.

Fusies

De afgelopen tien jaar fuseerden de meeste doveninstututen en scholen voor slechthorenden tot het huidige Kentalis en Auris.

¹³ Bronstudie 1: Wet- en regelgeving.

¹⁴ Over het toezicht zie D. Graas et al., *Haalbaarheidsonderzoek*, 27-29.

¹⁵ Het overzicht van de instellingen is overgenomen uit D. Graas et al., *Haalbaarheidsonderzoek*, 8-11, 18-19.

Leerlingenaantallen per periode

Gedurende de hele periode was sprake van een geringe groei van het aantal dove kinderen en scholen waaraan een internaat gekoppeld was.¹⁶ Uit de onderwijsverslagen wordt duidelijk dat vooral de scholen voor slechthorende kinderen groeiden¹⁷.

- De instellingen voor dove kinderen kenden in 1945 in totaal ongeveer 925 leerlingen. Er waren drie aparte scholen voor slechthorenden.
- In 1965 waren er elf scholen voor dove kinderen met 1322 leerlingen, waarvan vier met internaat.¹⁸ Voor slechthorenden bestonden toen twintig scholen met in totaal 2265 leerlingen waarvan twee (beiden rooms-katholiek) met internaat.¹⁹
- In 1985 bestonden er tien scholen voor dove kinderen met in totaal 930 leerlingen.²⁰ Hiervan hadden drie een internaat gericht op een enkelvoudige beperking. Nu is er alleen nog in Haren (Groningen) een internaat voor deze doelgroep.²¹ Voor slechthorenden waren er 30 scholen met 2272 leerlingen.

Internaten en externaten

Aan alle dovenscholen was een internaat (woonvoorziening) en/of externaat (gastgezinnenstelsel) verbonden. Het koppelen van een verblijfvoorziening aan de onderwijsvoorziening had diverse redenen. De praktische reden voor het bieden van verblijf was dat voor de meeste kinderen de reisafstand te groot (en onbetaalbaar) was. De beleidsmatige reden was, dat het voor het onderwijzen en opvoeden van kinderen die niet konden horen en spreken nodig was dat de kinderen voortdurend onder toezicht stonden van deskundig personeel.

Gastgezinnen

Het Rotterdamse en het Amsterdamse instituut kozen van meet af aan voor een gastgezinnenstelsel, vanuit de gedachte dat de voortdurende omgang met horende mensen dove kinderen zou helpen om te leren spreken. Het Groningse instituut ging om dezelfde reden in 1959 ten dele over op gastgezinnen. Ook bij Effatha verbleven er kinderen in gastgezinnen. In St.-Michielsgestel is – voor zover bekend – slechts incidenteel sprake geweest van gastgezinnen. Het toezicht op gastgezinnen was bij de instituten over de jaren op verschillende manieren geregeld: door leraren en directie of door het maatschappelijk werk van het instituut. Op alle instellingen werd aan de gastgezinnen gerefereerd als ‘pleeggezinnen’.

Professionalisering

Bij de internaten waren verzorgers werkzaam, die in nauw overleg met het schoolpersoneel bijdroegen aan de opvoeding van de kinderen. Er was nauwelijks sprake van een scheiding tussen school- en woonvoorziening. In het katholieke Instituut voor Doven waren de seksen streng gescheiden, waarbij de Broeders

¹⁶ Onderwijsverslag 1944-1946, 272. Binnen de dovengemeenschap er altijd sprake is geweest van vijf scholen, waarvan drie met internaat. We weten niet waarin het verschil ligt. Mogelijk heeft dat te maken met de strikte scheiding naar seksen binnen het rooms-katholieke instituut.

¹⁷ De onderwijsverslagen geven niet elk jaar kwantitatieve overzichten van aantallen leerlingen en scholen. Het is daarom niet consequent aan te geven hoeveel kinderen er in een bepaalde periode op school zat.

¹⁸ Onderwijsverslag 1965, 216. Opnieuw is er onduidelijkheid of er sprake was van drie of vier internaten. Zie noot 12.

¹⁹ Vooronderzoek.

²⁰ Onderwijsverslag 1985, p. 33. In deze periode zijn ook voortgezet speciaal onderwijsvoorzieningen. In het onderwijsverslag van 2018 zijn nauwelijks aantallen scholen en leerlingen te onderscheiden. Scholen voor dove en slechthorende kinderen heten dan Cluster 2-scholen.

²¹ Er zijn meer intramurale voorzieningen, maar die zijn bedoeld voor kinderen met meervoudige beperkingen.

van de Onbevleete Ontvangenis (Broeders van Maastricht) voor de jongens zorgden en de Dochters van Maria en Jozef uit Den Bosch (de Zusters van de Choorstraat) voor de meisjes. Het gereformeerde instituut Effatha stelde het internaat onder toezicht van huisouders, vanuit de gedachte dat het zoveel mogelijk op een huisgezin moest lijken.

Het maatschappelijk werk was in deze periode de eerste werkvorm waaraan opleidingseisen werden gesteld. Die trend zette verder door in de periode 1965-1985, toen er aan groepsleiders hogere opleidingseisen werden gesteld en er meer gespecialiseerde functies kwamen, zoals psychologen en (ortho)pedagogen. De professionele eisen kregen in de periode ná 1985 concreter vorm, vooral met betrekking tot communicatievaardigheden en het omgaan met (seksueel) geweld.

1.2.3 De sector Blinden en Slechtzienenden

De eerste onderwijsinstellingen voor blinde en slechtzienende kinderen ontstonden aan het begin van de negentiende eeuw, vanuit de gedachte dat ook blinde kinderen konden leren en participeren in de samenleving als zij daartoe toegerust werden.²²

- In 1808 werd in Amsterdam het (algemene) Instituut tot Onderwijs van Blinden opgericht, dat in 1932 naar Huizen verhuisde.
- In 1859 werd het rooms-katholieke blindeninstituut St. Henricus in Grave opgericht. Het instituut werd in 1882 uitgebreid met het katholieke blindeninstituut voor meisjes De Wijnberg in Grave.
- In 1880 volgde de (algemene) voorschool van de Prins Alexander Stichting in Bennekom en later Huis ter Heide (voor de jonge kinderen, zij gingen later naar Huizen).
- In 1919 werd het (protestants) christelijk Blindeninstituut 'Bartiméus' opgericht in Zeist
- In 1952 volgde de Mr. H.P. van Heukelomstichting, een school en internaat 'voor debiele en beperktzichtige kinderen' te Haren.
- In 1967 volgde De Brink in het Drentse Vries.

Leerlingenaantallen per periode

Voor blinde kinderen bestonden er rond 1945 vijf scholen met internaat (zo'n 300 leerlingen). Voor slechtzienenden werden aparte klassen gevormd.²³ Kinderen die dit onderwijs volgden, woonden meestal in het internaat of in een gastgezin.

In 1965 waren er twaalf scholen voor blinde en slechtzienende kinderen met in totaal 924 leerlingen. Het is niet duidelijk hoe de verdeling tussen blinden en slechtzienenden was.²⁴

In de laatste periode, vanaf 1985, bestonden er voor blinde kinderen vijf scholen met 206 leerlingen.²⁵ Hiervan hadden er twee à drie een internaat.²⁶ Voor slechtzienende kinderen waren er vijf scholen met in totaal 339 leerlingen. In de periode vanaf 1985 werd het onderwijs aan blinden en slechtzienenden steeds

²² Overgenomen uit: D. Graas et al., *Haalbaarheidsonderzoek*, 7-8. Voor een uitgebreidere historische schets, zie ook J. Vos *Tastend door de tijd. Twee eeuwen onderwijs en zorg voor slechtzienende en blinde mensen* (Amsterdam: Boom, 2008); H. Brans, H. Gresnigt en H. Klein *De stamboom van Sensus. 150 jaar zorg en onderwijs voor blinden en slechtzienenden in Grave*. (Grave: Sensus, 2009).

²³ J. Vos, *Tastend door de tijd*, 206-209.

²⁴ Onderwijsverslag 1965, 216.

²⁵ Onderwijsverslag 1985, p. 33. In deze periode zijn ook voortgezet speciaal onderwijsvoorzieningen. In het onderwijsverslag van 2018 zijn nauwelijks aantallen scholen en leerlingen te onderscheiden. Scholen voor blinde en slechtzienende kinderen heten inmiddels Cluster 1-scholen.

²⁶ Met betrekking tot het aantal blindeninternaten geldt dezelfde onduidelijkheid als bij de doveninternaten.

vaker samengevoegd tot onderwijs voor visueel gehandicapten.²⁷ Tot in de jaren '90 van de twintigste eeuw waren aan deze scholen internaten gekoppeld.

Fusies

Vanaf het begin van de jaren '80 fuseerden de instellingen. Het Roomsch Katholiek Blindeninstituut St. Henricus en De Wijnberg fuseerden in 1982 tot Theofaan en gingen later met de Prins Alexander Stichting, de Mr. H.P. Heukelomstichting en De Brink, op in Visio. Theofaan fuseerde in 2001 met de onderwijsinstelling Convergo en De Blauwe Kamer, een instelling voor visueel-verstandelijk gehandicapten. De nieuwe organisatie kreeg de naam Sensis. In 2007 fuseerde Sensis met Visio, waar de andere genoemde instellingen al deel van uitmaakten.

Bartiméus en Visio zijn nu de belangrijkste instellingen voor mensen met een visuele beperking.

Professionalisering

Na de oorlog werd het blindenonderwijs geprofessionaliseerd. Veel aandacht ging uit naar de opleiding van onderwijzend personeel, dat zich in 1958 organiseerde in de Vereniging Werkverband van Onderwijskrachten aan Blinden en Slechtzienden. In het onderwijs kwam ontmoeting meer centraal te staan. Door professionalisering en pedagogisering werden ook in toenemende mate vragen bij de internaatopvoeding gesteld. Toch schreef de psycholoog Van Weelden in 1959 nog:

“De ervaring leert dat het vrijwel onmogelijk is het blinde kind thuis op te voeden en een gewone lagere school te laten bezoeken. De blindeninstituten beschikken over deskundig personeel dat de bepaalde didactische en pedagogische problemen kent die samenhangen met de blindheid.”

Ouderbetrokkenheid

Vanaf de jaren '50 werden ouders in toenemende mate bij de opvoeding op school en internaat betrokken. Ook mochten kinderen vaker naar huis en op vakantie. In 1970 had Huizen 46% 'externe' (thuiswonende) leerlingen, tegenover 8% op Henricus en 14% op Bartiméus. Het waren met name de ouders van externe leerlingen die zich steeds meer gingen organiseren. Bij de professionals ontstond een andere houding ten opzichte van de ouders. Tegelijkertijd liep het aantal leerlingen terug en eisten ouders meer inspraak.

Differentiatie en specialisatie naar instellingen voor meervoudig gehandicapten

De overheid wees in 1955 de Van Heukelomstichting aan als inrichting voor de psychiatrische behandeling van blinde en slechtziende kinderen. Een groot deel van het verzorgend personeel daar was gediplomeerd (voornamelijk Kinderbescherming A en B), terwijl naast het onderwijskundig personeel ook een maatschappelijk werkster, een psycholoog (Van Weelden) en een oogarts aan de inrichting verbonden waren.²⁸ In de jaren '60 maakten verschillende instellingen steeds meer onderscheid tussen verschillende categorieën: zo startte Bartiméus in 1961 een instelling voor meervoudig gehandicapten in Almen en later in Doorn. In 1963 werd in Huizen het Elizabeth Kalishuis in gebruik genomen als 'werkinrichting met internaat' voor de oudere jeugd die de opleiding in Haren had afgesloten.

²⁷ J. Vos, *Tastend door de tijd*, 285-287.

²⁸ J. Vos, *Tastend door de tijd*, 226.

Van buitengewoon naar speciaal onderwijs

In de jaren '70 en '80 werd het buitengewoon onderwijs getransformeerd tot speciaal onderwijs. Het doel was de voorzieningen van speciaal naar regulier basisonderwijs te verplaatsen. Immers, als specifieke voorzieningen ook lokaal of regionaal aangeboden konden worden, verviel de noodzaak van een nationaal internaat. Toch hield met name Bartiméus lang vast aan de noodzaak van internaten.

Pas in 1990 verloor de koppeling tussen speciaal onderwijs voor kinderen met een visuele beperking en hun verblijf in een internaat haar vanzelfsprekendheid. Vanaf dat moment waren het vooral kinderen met een meervoudige beperking die intramuraal onderwezen en verzorgd werden. Vanaf dat moment werd de sector ook steeds meer onderdeel van het algemeen gehandicaptenbeleid in Nederland.

1.3 Het onderzoeksproces en de sectorspecifieke onderzoekskeuzes

Het onderzoek bestond uit verschillende, elkaar aanvullende onderdelen:

- archief- en literatuuronderzoek,
- analyse van egodocumenten en inspectieverslagen,
- interviews met oud-pupillen en sleutelfiguren,
- groeps gesprekken met oud-pupillen en (oud-)medewerkers
- standaard vragenlijsten voor oud-pupillen.

1.3.1 Interviews en 'oral history'

Het onderzoek is uitgevoerd door een groep onderzoekers met deskundigheid op het gebied van zintuiglijk gehandicaptenzorg, archiefonderzoek, 'oral history' en het afnemen van interviews over taboe-onderwerpen. Daarnaast is veel deskundigheid verkregen door gesprekken te voeren met sleutelfiguren. Om de anonimiteit van de geïnterviewden te waarborgen, is bij de interviews gewerkt met strakke coderings-schema's. Hierdoor verdwenen de ervaringsverhalen en de unieke levenslopen van de respondenten echter naar de achtergrond. In de hoofdstukken 2 en 3 krijgen die ervaringsverhalen een plaats. Vanwege de privacygevoeligheid kunnen deze echter niet in een bronstudie verantwoord worden. De uitgeschreven interviews zijn gecontroleerd en bestudeerd door verschillende onderzoekers van deze sectorstudie. Bij de interviews en enquêtes is gebruik gemaakt van de leidraad (gesloten vragen) die voor alle sectoronderzoeken van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg is toegepast.

Voor het werven van respondenten is een aantal oproepen gedaan en is contact gezocht met belangenverenigingen en sleutelfiguren.²⁹ In andere sectorstudies was vaak sprake van problematische thuissituaties; voor de meeste kinderen in de doven- en blindeninternaten was dat echter niet aan de orde. Aan thuissituaties is dan ook minder aandacht besteed.

De interviews zijn op dezelfde wijze verwerkt en gecodeerd als in de andere sectorstudies. Ook het groepsinterview met dove en slechthorende oud-pupillen is volgens de interviewleidraad gehouden. In de beginfase van het onderzoek (december 2017) zijn twee focusgroepen met blinde en slechthorende oud-pupillen en oud-medewerkers in de dovensector gehouden. In deze focusgroepen stond het dagelijks leven in een internaat centraal.³⁰

²⁹ Zie over de opzet interviews en werving respondenten Bronstudie 4: Interviews en Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen.

³⁰ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen

1.3.2 Archiefonderzoek

Door de verschillende fusies in de laatste decennia is veel archiefmateriaal verloren gegaan. Door de geringe omvang, het fragmentarische karakter en de beperkte toegang tot het archiefmateriaal³¹ was het niet mogelijk goed zicht te krijgen op de omvang van het geweld. Ook het beleid van de instellingen met betrekking tot het voorkomen van geweld kwam niet in beeld. Daardoor was het moeilijk een goed feitenrelaas op basis van het archiefonderzoek te realiseren.

Voor het onderzoek naar de blindeninternaten is voor de eerste periode (1945 – 1965) veel materiaal bewaard gebleven van instituut St. Henricus. Op basis hiervan is een casestudy geschreven.³²

Het archiefonderzoek naar de doveninternaten heeft relatief veel materiaal opgeleverd, verspreid over verschillende periodes. Hier is de keuze gemaakt om een verdiepingstudie te doen naar incidenten in de meest recente periode bij drie doveninstellingen: het Instituut voor Doven, Effatha en St.-Marie.³³

De resultaten van alle deelonderzoeken zijn weergegeven in de bronstudies die als bijlagen bij dit eindrapport zijn gevoegd.

1.3.3 Triangulatie

De onderzochte bronnen zijn, als gezegd, niet volledig. Geweldincidenten werden vaak niet op papier gezet en opgeslagen in een archief. Dit geldt met name voor de eerste twee periodes. In de laatste decennia was wel sprake van een meldingssysteem (instellingen en inspectie), maar daarvan is alleen de laatste vijftien à twintig jaar materiaal bewaard gebleven. Het materiaal is bovendien fragmentarisch en de geïnterviewde personen vertegenwoordigen niet de pupillen over een specifieke periode in een specifieke instelling. Deze mensen hebben unieke verhalen over geweldservaringen verteld. Ook speelt de eerder genoemde nauwe interpretatie van geweld als seksueel geweld een rol. Veel zaken – zoals slaan of hardhandig optreden van de leiding – worden in de interviews wel genoemd, maar door de geïnterviewde niet als geweld betiteld. Door de verschillende bronnen met elkaar te verbinden (triangulatie) is wel een beeld ontstaan van zowel de voorgeschreven orde als de geleefde ervaring rond geweld in de instellingen en is het mogelijk om de drie hoofdvragen van het onderzoek te kunnen beantwoorden.

1.3.4 Specifieke onderzoekskeuzes

Bij dit onderzoek waren de volgende zaken van belang:

- In het *Vooronderzoek Geweld in de doven- en blindeninternaten*⁸ is een inventarisatie gemaakt van de beschikbaarheid van bronnen zoals archieven, inspectierapporten en ervaringsverhalen. Daarnaast is de maatschappelijke en pedagogische context van dove en blinde kinderen in kaart gebracht. Dit vooronderzoek is als basis en startpunt voor dit rapport gebruikt.
- Het aantal instellingen in de residentiële zorg voor mensen met een zintuiglijke beperking is altijd klein geweest. In de loop der jaren zijn deze instellingen opgegaan in een nog kleiner aantal rechtsopvolgers. Vanuit het oogpunt van representativiteit en integriteit bleek het onmogelijk het onderzoek te beperken tot uitsluitend instellingen waarover meldingen zijn ontvangen. Daarom vormen zij, voor zover mogelijk, allemaal onderwerp van dit onderzoek.
- De groeps cultuur en de al dan niet beslotenheid van de gemeenschappen speelden een rol bij de uitvoering van het onderzoek. Omdat de onderzoekers zelf geen deel uitmaken van deze gemeenschap

³¹ Dit gold voornamelijk bij de toegang tot de archieven van de Inspectie voor de Gezondheidszorg en Jeugd

³² Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan.

³³ Bronstudie 7: Casestudy Kentalis Transact 1994-2006.

pen (zij hebben geen visuele of auditieve beperking) en omdat veel mensen binnen de sectoren elkaar kennen, bleek het niet eenvoudig om met mensen in gesprek te raken over een gevoelig onderwerp als geweld. Daarom zijn er ook sleutelfiguren in de sectoren benaderd die zelf niet in een internaat hebben gewoond. Over de specifieke groepscultuur zijn een tweetal achtergrondstudies geschreven die over doof-zijn en blind-zijn gaan.³⁴

- Er is ook gebruik gemaakt van ervaringskennis en specifieke deskundigheid voor de interviews en focusgroepen. Zo is bij de interviews met dove oud-pupillen gewerkt met dove en/of slechthorende interviewers en gebarentolken.
- In het vooronderzoek is een uitgebreid mediaonderzoek gedaan; er is voor onderliggend rapport geen nieuw mediaonderzoek verricht.

1.4 Opbouw van dit rapport

In hoofdstuk 1 werd het kader geschetst van het deelonderzoek naar geweld in de doven- en blindeninternaten. Ook werd de sector beschreven en zijn de belangrijkste wettelijke ontwikkelingen aangegeven. Aan de hand van de drie hoofdvragen van de commissie wordt in hoofdstuk 2 antwoord gegeven op de aard en omvang en de context van het geweld en de situatie van slachtoffers nu voor de situatie in de doveninternaten. In hoofdstuk 3 worden de hoofdvragen beantwoord voor de blindeninternaten. Hoofdstuk 4 bevat de conclusies en algemene beschouwingen.

³⁴ Bronstudie 5: Dovengemeenschap en dovencultuur; Bronstudie 6: Blindengemeenschap en blindencultuur

2 Doven- en slechthorendensector

2.1 Inleiding

Uit het vooronderzoek werd al duidelijk dat kennis van de dovensamenleving en dovencultuur onontbeerlijk is om oud-bewoners gericht te bevragen. Daarom zijn we begonnen met het organiseren van een focusgroep; een groepsgesprek met (oud-)professionals uit de sector. Tijdens dat gesprek stond het dagelijks leven in een instelling centraal.³⁵ We hebben ook gesproken met sleutelfiguren uit de dovensamenleving en sleutelfiguren die in de dovensamenleving werken of gewerkt hebben. Verder waren egodocumenten, interviews en de antwoorden op vragenlijsten belangrijk bij dit onderzoek. Hierdoor beschikken we over beschrijvingen van persoonlijke ervaringen op de verschillende instituten over de periode tussen 1945 en 2014.

Er is ook onderzoek gedaan naar documenten in de nog beschikbare archieven van vier instellingen vanaf 1945 tot heden: het H.D. Guyot Instituut in Haren, Effatha in Voorburg/Zoetermeer, het Instituut voor Doven in St. Michielsgestel en het slechthorendeninstituut St.-Marie in Eindhoven. Om een beeld te krijgen van de context van geweld hebben we een deel van de resultaten van dit onderzoek ondergebracht in een casestudy, waarin een aantal grote incidenten in verschillende doveninstellingen aan het begin van de 21e eeuw is uitgediept en beschreven.³⁶

Tot slot vormen de dossiers van de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd (IGJ) en de Inspectie van het Onderwijs een belangrijke bron. Bij de IGJ zijn alleen (meestal onvolledige) dossiers van de laatste twintig jaar beschikbaar.

In dit hoofdstuk wordt allereerst de vraag naar de aard en omvang van geweld op de instellingen voor dove en slechthorende kinderen, zowel op de internaten als in de gastgezinnen, beantwoord. De resultaten zijn uitgesplitst naar de drie hoofdvormen van geweld zoals de Commissie die onderscheidt: fysiek, psychisch en seksueel geweld. Deze behandelen wij telkens per periode: van 1945 tot 1965, van 1965 tot 1985 en van 1985 tot heden.

In paragraaf 2.2 komt de vraag aan de orde hoe dit heeft kunnen gebeuren. Daarin spelen drie deelvragen de hoofdrol:

- In wat voor context heeft dit geweld plaatsgevonden?
- Welke mechanismen speelden daarbij een rol?
- Wat waren de mogelijkheden om geweld te melden, wat wist de overheid hiervan en hoe heeft zij op signalen gereageerd?

Ten slotte gaan we in paragraaf 2.3 in op de vraag hoe pupillen geweld hebben ervaren en welke invloed dit op hun latere leven heeft gehad.

³⁵ Zie ook Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen.

³⁶ Zie ook Bronstudie 7: Casestudy Kentalis TransAct 1994-2006; Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan.

2.2 Wat is er gebeurd van 1945 tot op heden (2017)?

2.2.1 Omvang van het geweld

Over de omvang van het geweld valt weinig te zeggen, daarvoor is het archiefmateriaal te schaars en is de groep geïnterviewde betrokkenen te klein. Ook de rapportages van de Inspectie voor de Gezondheidszorg en haar voorgangers zijn te fragmentarisch om daarover een uitspraak te kunnen doen. Wat wel opvalt, is de brede overeenstemming bij de geïnterviewden dat geweld op doveninternaten veel voorkwam. Dat melden zowel oud-bewoners van de internaten, (oud-) professionals als sleutelfiguren, óók als geweld niet expliciet het onderwerp van gesprek vormde. Zowel in interviews en als in vragenlijsten melden oud-bewoners in alle periodes alle vormen van geweld zoals die door de commissie worden onderscheiden (zie tabel 1). Daarbij valt op dat veel oud-bewoners meerdere vormen van geweld hebben meegemaakt.

Tabel 1 | Vormen van geweld, zoals ervaren door respondenten (N=17)³⁷

Fysiek geweld	Aantal respondenten
Getuige van geweld	13
Slaan/ schoppen/ knijpen	12
Dwangvoeding/ ondervoeding	7
Opsluiting/ afzondering	2
In bedwang houden	1
Koud water/ onder water/koude douche	1
Lang staan	1
Andere vormen van fysiek geweld	2
Psychisch/emotioneel geweld	Aantal respondenten
Vernedering/kleineren/pesten	12
Controle, dreiging, angst	10
Beschuldigen	8
Onbetrouwbare, onvoorspelbare zorg	5
Onthouden contact, genegenheid, relaties, banden, sociaal isolement	4
Andere vormen van emotioneel/psychisch geweld	5
Seksueel geweld	Aantal respondenten
Getuige van seksueel geweld	10
Aanranding/betasten	8
Gedwongen tot seksuele handelingen bij ander	8
Verkrachting	5
Onderworpen aan seksuele handelingen door een ander	4
Andere vormen van seksueel geweld	4

³⁷ Bronstudie 4: Interviews geweld in de zorg voor mensen met auditieve beperkingen en mensen met visuele beperkingen - verder te noemen: Interviews.

2.2.2 Aard van het geweld

Het geweld veranderde in de loop van de tijd van aard. We hanteren drie periodes:

- van 1945 tot 1965 (eerste periode),
- van 1965 tot 1985 (tweede periode),
- van 1985 tot 2017 (derde periode).³⁸

In elk van de drie periodes behandelen we achtereenvolgens psychisch, fysiek en seksueel geweld zoals dat uit de verschillende onderzoeken naar voren is gekomen.

2.2.2.1 1945-1965

Psychisch geweld

Veel geïnterviewden gaven aan dat hun plaatsing in een internaat op zeer jonge leeftijd, tussen drie en zes jaar, een traumatische ervaring vormt. Om die reden kan deze vroege uithuisplaatsing als een vorm van psychisch geweld worden beschouwd.

“Dat vergeet ik ook niet, dat beeld van mijn ouders die door de poort liepen. Dat beeld heb ik ook nog steeds.”

Kinderen werden op het moment van afscheid nemen vaak afgeleid, waardoor ouders en andere familieleden ‘ineens’ verdwenen waren:

“Op een gegeven moment dacht ik: waar is mijn broer? Waar zijn mijn ouders? En daar heb ik altijd moeite mee gehad.”

Niet alle kinderen woonden in een internaat. Op Effatha en het H.D. Guyot Instituut konden kinderen ook in een gastgezin worden geplaatst. Deze kinderen kregen ineens te maken met ‘nieuwe ouders’:

“Dat vond ik ook wel vreemd, dat ik daar ineens andere ouders kreeg.”

Door de aard van hun beperking was het vrijwel onmogelijk om de kinderen tijdens de plaatsing uit te leggen wat er met hen ging gebeuren. Dat leidde tot angst en spanning over de vraag of en wanneer ze hun ouders ooit nog terug zouden zien:

“Ik dacht [...] ze komen nog terug om mij op te halen, maar dat gebeurde dus niet. Ze kwamen mij niet ophalen en het duurde heel lang, maar ze kwamen echt niet.”

Bezoeken van en aan ouders konden het verdriet over de scheiding versterken:

“En op een gegeven moment gingen ze weer weg. En dan moest ik weer afscheid nemen van mijn ouders.”

³⁸ Omdat het aantal bewoners van de traditionele doveninternaten na 2000 in hoog tempo afnam (momenteel heeft alleen Kentalis in Haren nog een internaat voor dove kinderen met een enkelvoudige beperking) eindigt onze beschrijving rond het jaar 2017.

De groepsleiding had niet altijd voldoende aandacht voor dat verdriet. Soms werd het genegeerd of ontkend. Toen een kind huilend vroeg wanneer ze weer ‘naar mama’ kon, was de reactie:

“[...] in de vakantie komen papa en mama jou weer ophalen, dan kun je weer naar huis.”

De instituten wilden kinderen leren communiceren door het gebruik van de zogenaamde ‘orale’ of ‘spreekmethode’, die vooral bestond uit spraakafzien (‘liplezen’) en leren spreken. Het gebruik van gebarentaal was verboden, niet alleen op school, maar ook op het internaat, in het gastgezin en in het gezin van herkomst. Deze methode ging voor veel kinderen gepaard met grote psychische druk; er was sprake van een angstcultuur rond correct liplezen en de juiste uitspraak:

“[...] de wijze waarop ze tegen je zeiden: ‘Duidelijk praten!’, je bent daar zo angstig van. En dan heel angstig uitte je het woord bijvoorbeeld van ‘mama’ of ‘papa’. Je werd zo onder druk gezet.”

Ook op andere levensgebieden kregen kinderen te maken met psychisch geweld door de organisatie van het internaat. Dat had soms met lichaamsfuncties te maken: bed- en broekplassen kon leiden tot stigmatisering van kinderen:

“Heel vaak, als je in je bed had geplast, dan deden ze een knoop in je laken, zodat alle kinderen konden zien dat je in je bed geplast had.”

Een ander spanningsgebied bestond rond voedsel en eten. Kinderen moesten zonder morren eten wat de pot schafte. Als een kind daaraan niet voldeed, dan kon het gepest worden door de leiding:

“[...] dan moest ik pindakaas op mijn boterham eten. Dat lustte ik niet, maar dat moest ik wel opeten. Ik weigerde dat. ‘s Middags zat dus die pindakaas op mijn warme eten en ik moest dat opeten!”

Soms leidde het tot psychisch geweld, zoals bij het dwingen tot het opeten van braaksel:

“[...] ik zat vol, en dan werd er gezegd ‘Je moet eten!’ Ik kon geen weerwoord geven, dus ik at het op. En vervolgens moest ik overgeven, op mijn bord. En zelfs mijn overgeefsel moest ik toen opeten. En door mijn overgeefsel moest ik natuurlijk nog meer overgeven, en ook dat moest ik opeten.”

Ook kregen kinderen te maken met pestgedrag rondom hun beperking, ook in het onderwijs, dat destijds onlosmakelijk verbonden was aan de internaten. Over een onderwijzer:

“Iedere dag deed hij de etuis open, maakte hij de pennen los en gooide hij ze [...] op de grond en moesten wij het opruimen en weer in elkaar zetten. ‘Want jullie zijn toch doof en dom’.”

Ook in de gastgezinnen ontkwamen de kinderen niet aan psychisch geweld:

“Mijn pleegmoeder was altijd boos, ik moest altijd buitenspelen. Ik mocht geen contact hebben met de eigen kinderen van het pleeggezin. [...] Mijn pleegouders, als die een weekendje weggingen met hun ... kinderen [...]. Ik moest dan alleen thuisblijven, zonder eten, zonder dat ze iets achterlieten.”

De laatste vorm van psychisch geweld waarmee kinderen te maken kregen, was het getuige zijn van geweld tegen anderen. Dat kon soms zeer ernstig geweld zijn:

“We hadden één gehandicapt meisje, die gingen we stiekem helpen met het bed opmaken of aankleden. [...] En toen de juffrouw erachter kwam [...] kreeg zij, dat gehandicapte meisje, die kreeg dan straf. Die werd van de trap geduwd!”

Fysiek geweld

Fysiek geweld was in deze periode breed geaccepteerd als pedagogisch opvoedingsmiddel, zowel in internaten en gastgezinnen als binnen het onderwijs. Daarbij werden ook ‘hulpmiddelen’ ingezet, zoals een liniaal. Slaan, schoppen en stompen kwamen veel voor, net zoals stevig vastpakken:

“Ik werd wel altijd heel erg geknepen in de bovenarm. Vooral in groep drie, die vrouw pakte je altijd heel stevig bij je oor of bij je arm en dan kneep ze je in je bovenarm.”

Het geweld leidde regelmatig tot blauwe plekken, soms tot bloedens toe. Bij ongewenst gedrag konden kinderen ook geïsoleerd worden. Ze werden opgesloten in een kamertje, naar bed gestuurd of gedwongen op de wc te blijven. Ook in de hoek staan moet als een vorm van isolatie worden gezien omdat het een doof kind volledig afsloot van zijn omgeving. Soms werd water als straf gebruikt:

“Als je [...] een natte broek had omdat je niet op tijd naar het toilet was geweest, dan werd je onder de koude douche gezet.”

Elke vorm van ongewenst gedrag kon geweld door volwassenen uitlokken: gebruik van gebarentaal, niet opletten tijdens de kerkdienst, opdrachten niet opvolgen, eetproblemen, broekplassen. Het was zó gewoon, dat kinderen het destijds niet als geweld herkenden:

“Als ik nu terugkijk, zeg ik ja, dat is geweld, maar ik was het toen zo gewend.”

Seksueel geweld

Seksueel geweld kwam in deze periode voor op internaten, in het onderwijs en in de gastgezinnen. Zowel jongens als meisjes waren het slachtoffer. Het kon om zeer expliciet gedrag gaan, zoals het seksueel binnendringen van het lichaam, betasting van borsten, billen en/of geslachtsorganen:

“Ik droeg altijd een korte broek en dan was die hand altijd in mijn broekspijpje.”

Ook werden kinderen gedwongen seksuele handelingen bij de pleger te verrichten of deze handelingen te ondergaan. De plegers die genoemd werden, waren allemaal volwassenen (groepsleiding en onderwijzend personeel); seksueel geweld van kinderen onderling werd door geen van de informanten aangehaald. De plegers maakten soms misbruik van hun vertrouwenspositie ten opzichte van het kind om tot seksuele handelingen over te kunnen gaan, een verschijnsel dat nu ‘grooming’ heet:

“Hij was heel vriendelijk en voor mij was het een soort overcompensatie, want ik heb thuis geen veiligheid aangeboden gekregen en daardoor zocht ik bij hem veiligheid.”

Soms werd geweld gebruikt om seksuele handelingen af te dwingen:

“Eén [groepsgeenoot] heeft er klappen gekregen omdat hij zich verzette. Bloed uit de neus en uit z'n oren.”

Er kwamen ook meer subtiele vormen van seksueel geweld voor, die door de kinderen niet altijd als zodanig werden herkend:

“De zuster ging dan mee naar binnen in de wc, om te kijken hoe je het plassen deed. En ik ging zitten en deed mijn broek uit, maar ik kon niet plassen omdat zij naar me keek, en toen kreeg ik een klap.”

Een groepsleidster op een andere instelling dwong meisjes om zich voor haar te exhibitioneren:

“We moesten douchen, en iedereen liep met z'n handdoekje, en ze smeed gewoon al die handdoeken op de grond. We moesten allemaal bloot voor haar paraderen. [...] Moesten we echt de onderbroeken uit, die moest je op je hoofd doen.”

2.2.2.2 1965-1985

Psychisch geweld

Tot in de jaren '80 werden kinderen op zeer jonge leeftijd in internaat of gastgezin geplaatst. Ook de druk rond de 'orale' of 'spreekmethode' bestond in deze periode nog op alle instituten. Zo stond op het H.D. Guyot Instituut in één groep een geldstraf op het niet-spreken:

“Als je daar niet kon praten, dan moest je tien cent in een potje doen.”

Vanaf 1980 werd op het H.D. Guyot Instituut en op Effatha gebarentaal getolereerd, maar op het Instituut voor Doven bleef de orale methode centraal staan. Het gebruik van gebarentaal was daar gedurende de gehele periode verboden.

Ook eetgedrag bleef een bron van spanning. Kinderen werden nog steeds gedwongen voedsel te eten dat ze niet lustten, ook als het was uitgebraakt of als het op de grond had gelegen. De groepsleiding maakte zich ook schuldig aan het kleineren, pesten en vernederen van kinderen, onder andere vanwege hun beperking:

“[...] de persoon zei altijd van: je bent hartstikke dom, je bent niet slim. (...) Dom wicht, jij kan niks, dat soort opmerkingen kregen we de hele tijd. Dus ik dacht ook steeds, van ik kan niks, ik ben dom. Dat geloofde ik ook.”

Daarbij kon ook sprake zijn van 'uitspeelgedrag' door de groepsleiding:

“Nou, één die was echt vreselijk. (...) Die vond de ene liefen de andere niet. Die was er heel erg goed in om kinderen uit te sluiten.”

Groepsleiders onderling begrepsden elkaar niet bij dergelijk gedrag:

“Niemand die zei: Stop ermee! Niemand! Het ging maar door.”

In deze periode vond ook psychisch geweld tegenover kinderen plaats naar aanleiding van hun seksuele geardeheid, bijvoorbeeld toen een meisje aan een professional vertelde dat ze verliefd was geworden op een vrouw:

“En dat gezicht, die walging op haar gezicht, en schelden ‘gatverdamme, dat is een vrouw, doe niet zo vies’. Ik moest verkering hebben met jongens en daar ging zij voor zorgen.”

Pestgedrag van kinderen onderling in deze periode werd ook genoemd, vaak uitgelokt door het voorbeeldgedrag van de groepsleiding:

“Er was ook een meisje, een kwetsbaar meisje [...] de groepsleider die zei tegen haar, je stinkt, je wordt thuis niet goed verzorgd. Je bent vies. En wij deden daar aan mee! [...] Wij deden allemaal mee. Want de groepsleidster pestte de kinderen, en wij als kinderen deden daar aan mee.”

Dit onderlinge pestgedrag: treiteren, kleineren, roddelen, domineren en uitsluiten, aangevuld met fysiek geweld of de dreiging daarmee, werd vaak gebruikt door een dominant kind in de groep, die daarmee haar of zijn positie in de groep wilde handhaven of versterken. Zowel geïnterviewden, oud-professionals als sleutelfiguren beschreven dit mechanisme. Omdat de groeps grootte in deze periode afnam, werd het voor kinderen steeds lastiger om ‘vervelende’ kinderen te ontlopen.

Fysiek geweld

In de periode van 1965 tot 1985 nam de vanzelfsprekendheid van fysiek geweld in de dagelijkse praktijk op internaten, in pleeggezinnen en onderwijs af. Maar als het voorkwam, nam het ernstige vormen aan:

“[...] dan kreeg je wel eens een trap tegen je achterwerk van de groepsleiding. Er was ook één iemand, die schopte heel hard. Iemand had ook een cowboylaars, één van de groepsleiding. Die had een hele scherpe punt. Oh, daar ben ik wel eens heel hard mee getrapt tegen mijn kont aan.”

Ook in het onderwijs was sprake van excessen:

“[...] die klasgenoot was brutaal geweest naar de leraar. Toen moest hij voor in de klas komen, en toen werd het bord tegen het hoofd van die leerling aangeslagen. En toen kwam hij met het gezicht tegen die rand aan. Dus toen zagen we allemaal dat er bloed was, bij de neus en de lip.”

De aanleidingen voor geweld bleven min of meer hetzelfde als in de voorgaande periode. Ook eetgedrag bleef een bron van spanning:

“[...] dat meisje had bedacht dat ze geen boter meer wilde eten, omdat ze bang was om nog meer puistjes te krijgen. Maar dat moest ze gewoon eten. [...] [Groepsleiders] hebben met haar gevochten en haar helemaal ondergesmeerd met die boter.”

Fysiek geweld tussen kinderen onderling kwam in deze periode ook voor, meestal als onderdeel van pestgedrag en in de vorm van schoppen, slaan, bijten, duwen en haren trekken:

"[...] als groepsgenoten ruzie hadden, dan werd er vaak aan de haren getrokken. Dan probeerde je elkaar pijn te doen."

Seksueel geweld

Ook seksueel geweld deed zich in deze periode tussen volwassenen en kinderen en tussen kinderen onderling voor, zowel op het internaat, in pleeggezinnen als in het onderwijs. Gesproken werd over aanranding en verkrachting, ongewenste aanrakingen en machtsmisbruik door de groepsleiding om tot seksuele handelingen te komen. Ook werden kinderen gedwongen zich naakt te vertonen. Wat daarbij opvalt is dat het openlijker gebeurde dan in de voorgaande periode, soms vrijwel in het openbaar:

"[...] ik werd een keer wakker toevallig, ik weet niet hoe laat dat echt was. Maar in dat bed naast mij [...] zag ik er twee, ja, bewegen onder het laken. [...] Toen ben ik uit bed gegaan [...], toen heb ik de lamp aangedaan. En nou, wat was daar onder het laken? De groepsleider! [...] En die liep gewoon uit het bed, alsof er niets aan de hand was, gewoon uit de slaapkamer..."

Bij seksueel geweld tussen kinderen onderling ging het soms om uit de hand gelopen seksueel experimenteel gedrag, dat echter volstrekt niet bij de leeftijd van de betrokken kinderen paste:

"En dan waren we met twee of drie meisjes, en dan twee jongens, en dan moest je om de beurt aan elkaar zitten en pijpen en ja toen was ik denk ik een jaar of negen, tien. En dan zeiden de jongens, van ja, jij moet meedoen. (...) En dan deed ik dat heel braaf."

2.2.2.3 1985 tot 2017

Psychisch geweld

De druk rondom de orale methode bleef voortbestaan op het Instituut voor Doven, tot aan het begin van de jaren '90 een einde kwam aan het verbod op gebarentaal. Tot dan toe werd het verbod streng gehandhaafd:

"En de juf die kwam dan, en die pakte dan je handen vast en dan moest je je handen in je schoot leggen, en elke keer werden mijn handen zo naar beneden geduwd, want ik mocht mijn handen niet omhoog brengen om te gebaren. Elke keer werden mijn handen naar beneden geduwd. Of soms ook met een touw, achter mijn rug vastgebonden."

Bij kinderen, die door het verbod niet zinnig met elkaar konden communiceren, leidde het verbod tot gevoelens van frustratie. Wie te vaak gebarentaal gebruikte, werd daarvoor aangepakt door de groepsleiding.

Tot in de jaren '90 blijven gevallen gemeld worden van het onder dwang moeten eten van (koud) voedsel en ander pestgedrag rondom het eten:

"Ik moest afvallen. Ik had ook een speciaal dieet. En voor straf moest je dan alles opeten. Dan had ik straf en dan vond ik iets niet lekker, en dan moest je dat toch opeten."

Ook homoseksualiteit bleef een bron van spanning. De groepsleiding verbood soms nadrukkelijk homoseksualiteit positief te bespreken:

“En toen werd de groepsleiding héél boos naar mij, en die zei: ‘ERUIT JIJ. JE MAG DAT SOORT SMERIGE WOORDEN NIET ZEGGEN! Lesbisch, dat is een vies woord! [...] Dat mag je helemaal niet zeggen.”

Pestgedrag van kinderen onderling kwam in deze periode het vaakst voor, waarbij de slachtoffers soms hard werden aangepakt door medebewoners. In de interviews wordt vooral seksueel getint pestgedrag genoemd.

Fysiek geweld

De respondenten meldden in deze periode minder fysiek geweld dan in de voorgaande periodes. Het vond incidenteel plaats tussen individuele medewerkers en pupillen (o.a. schoppen). Er deden zich in deze periode wel nieuwe vormen van isolatie voor. Kinderen werden bij problematisch gedrag opgesloten in al dan niet formele isolatieruimtes ('time-outruimtes').³⁹ Geweld tussen pupillen onderling bleef zich ook voordoen, meestal in de vorm van duwen, slaan en schoppen. Er werden ook vechtpartijen, vooral tussen jongens, gemeld.

Seksueel geweld

Geïnterviewden meldden in deze periode vooral seksueel geweld en dan met name tussen kinderen onderling. Seksueel geweld tussen professionals en kinderen werd in alle bronnen veel minder genoemd. Enkele ouders hebben melding gedaan van seksueel misbruik van hun meervoudig gehandicapte kinderen⁴⁰ door professionals. Daarbij noemden zij onder meer de nachtdiensten (als er maar enkele professionals op het internaat aanwezig waren) en het taxivervoer als 'kwetsbare situaties'. Misbruik deed zich meestal voor in één-op-één situaties. Dit komt overeen met wat professionals en sleutelfiguren hierover hebben aangegeven in de focusbijeenkomsten.⁴¹

Er deden zich veel vormen van seksueel geweld tussen de kinderen voor, van uit de hand gelopen seksueel experimenteergedrag tot aanranding en verkrachting met grof geweld. Het deed zich ook voor tussen jonge kinderen onderling, op een wijze die niet bij de leeftijd van betrokkenen paste:

“Eén jongen die zei van ‘kom, kom!’ En dan was er een kast, en ik begreep niet precies wat hij nou bedoelde, hij zegt ‘kom dan, kom dan!’ Dus moest ik in die kast, werd ik in die kast geduwd, en toen deed hij zijn broek naar beneden en dan moest ik hem pijpen. En ik dacht, nee, dat wil ik niet! Ik probeerde eruit te komen. Maar die jongens die duwden mij in die kast en die dwongen mij om hem te pijpen.”

³⁹ Bronstudie 7: Kentalis TransAct 1994-2006, par. 1.3.6.

⁴⁰ Instellingen voor het verblijf van meervoudig gehandicapte kinderen met een zintuigelijke beperking, zijn niet meegenomen in het onderzoek. Voor zover er meldingen bij de commissie zijn geweest door ouders van meervoudig gehandicapte kinderen, worden deze wel vermeld.

⁴¹ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen, par. 4.6.1.

In deze periode vond een aantal geruchtmakende zaken rondom onderling seksueel geweld plaats op Effatha, het Instituut voor Doven en op St.-Marie. Deze leidden telkens tot veel publiciteit, aangiftes, aanhoudingen, politieonderzoeken en externe onderzoeken door TransAct en Movisie.⁴²

2.2.3 **Samenvatting: Wat is er gebeurd?**

Geweld kwam gedurende alle periodes en in alle vormen in de doveninternaten voor. In de eerste periode hing een deel van dat geweld samen met het internaatsysteem en de gevolgde pedagogische methodiek (orale methode). Geweld speelde zich in deze periode vooral af tussen volwassenen en kinderen. Dat hing samen met de grote waarde die aan hiërarchie werd gehecht en de drempel om gedrag van leiding of collega's te bekritisieren. Hierdoor kon het geweld lang aanhouden. Het geweld tussen kinderen onderling werd deels gelegitimeerd door het negatieve voorbeeldgedrag van de professionals.

In de tweede periode, tussen 1965 en 1985, gaven niet alle respondenten aan zelf met geweld te maken hebben gehad, maar waren zij wel getuige van geweld of kenden verhalen daarover. Sommige kinderen kwamen amper met geweld op het internaat in aanraking, terwijl anderen een zware tijd doormaakten. Veel was van het toeval afhankelijk: in welke groep iemand geplaatst werd, wie de groepsleiders waren, hoe het management zich opstelde. De 'orale' of 'spreekmethode' bemoeilijkte de communicatie van dove kinderen gedurende het grootste deel van deze periode, voedsel bleef een bron van geweld, seksueel geweld tussen kinderen en volwassenen kwam nog steeds voor en seksueel geweld tussen kinderen onderling werd door de informanten vaker genoemd.

In de derde periode nam het geweld tussen professionals en kinderen af, terwijl het onderling geweld tussen kinderen toenam. Onderling seksueel geweld werd vaker gemeld, het werd vaker ontdekt en er werd vaker tegen opgetreden dan in de periodes ervoor.

2.3 Hoe kon dit gebeuren?

Verskillende factoren maakten het mogelijk dat geweld op de doveninternaten voorkwam en voortduurde. In deze paragraaf beschrijven we die factoren op drie niveaus: het algemeen-maatschappelijke of macroniveau, het instituuts- of mesoniveau en het individuele niveau, dat van slachtoffers en plegers.

2.3.1 **Wat was de context waarbinnen geweld heeft plaatsgevonden en wat waren de mechanismen die bij dit geweld een rol speelden?**

De periode 1945 - 1965

2.3.1.1 1945 – 1965: algemeen maatschappelijk niveau

Wederopbouw

Tussen 1945 en 1965 was Nederland een land in wederopbouw na de verwoestingen van de Tweede Wereldoorlog. Herstel van de economie had in deze periode prioriteit; lonen waren laag, overheidsfinanciën beperkt. Dat betekende dat er voor de doveninternaten weinig overheidsgeld beschikbaar was.

⁴² TransAct was een landelijk expertisecentrum voor seksespecifieke zorg en seksueel geweld dat in 2006 is opgegaan in Movisie, het landelijke kennisinstituut voor een samenhangende aanpak van sociale vraagstukken.

Vanaf het begin van de jaren '60 ging het economisch beter, begonnen de lonen te stijgen en namen ook de overheidsfinanciën toe. Langzamerhand kwam er ook voor de doveninstellingen meer geld beschikbaar.

Verzuiling

Nederland was in deze periode verzuild: de maatschappij was verdeeld naar levensbeschouwing. Veel maatschappelijke activiteiten werden 'binnen eigen kring' georganiseerd. Vanuit de gedachte, dat leden van de ene zuil zich niet inhoudelijk dienden te bemoeien met de andere zuil, onthield de rijksoverheid zich waar mogelijk van inhoudelijke bemoeienis. Voor de doveninternaten betekende dit dat katholieken en orthodox-christelijken voor hun 'eigen' doven zorgden (respectievelijk het Instituut voor Doven en Effatha) en de overigen in een 'algemene' instelling, het H.D. Guyot Instituut, terecht konden. Van centrale richtlijnen of protocollen was geen sprake. Het toezicht had een beperkte rol en werd uitgeoefend door voorlopers van de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd (IGJ) en de Inspectie van het Onderwijs. Al deze factoren tezamen maakten van de doveninternaten gesloten werelden, die elk binnen hun eigen gemeenschap een belangrijke positie innamen. Hierdoor waren ze vrijwel onaantastbaar, een situatie die het risico op geweld in de hand kon werken.

Hiërarchie

Nederland was in de jaren '50 en (begin) '60 een sterk hiërarchische maatschappij. Dat gold ook voor de doveninternaten. Beleid werd van bovenaf door de directies vastgesteld, inspraak van personeel, cliënten en ouders was niet aan de orde. Kritiek op leidinggevendenden werd niet op prijs gesteld en dat maakte het moeilijk geweld te melden en/of te corrigeren. Wantoestanden konden daardoor lang blijven voortbestaan. Bovendien was in deze periode in Nederland een 'pedagogische tik' niet ongewoon. De geïsoleerde internaatssetting versterkte deze factor, net zoals het ontbreken van opleidingseisen voor het personeel op de internaten.

Denken over gehandicapten

In de samenleving werd de opvatting breed gedragen dat mensen met een beperking het beste in een gespecialiseerde instelling konden leren omgaan met hun beperking om daarna, aangepast en wel, terug te keren in de samenleving.⁴³ Voor doven hield dat in dat zij moesten leren liplezen en spreken, om zo goed als maar mogelijk was deel te kunnen nemen aan de horende maatschappij. De deskundigen van de doveninstellingen beschouwden het gebruik van gebarentaal als een obstakel voor die deelname en verboden het gebruik ervan op hun instituten.

Seksualiteit

Onderwerpen als seksualiteit en geweld waren in deze periode moeilijk bespreekbaar. De onderliggende gedachte was dat alleen al het spreken over zo'n onderwerp onwenselijk was. Hierdoor was het lastig voor doven om voor het geweld dat ze meemaakten woorden te vinden, het te bespreken of er informatie over te vinden.

⁴³ L. Brants, A. Schippers & P. van Trigt "A Short History of Approaches to Disability in the Netherlands". In *The Routledge history of disability*, edited by R. Hanes, I. Brown & N. Hansen, 151-162 (London/New York: Routledge, 2018).

2.3.1.2 1945 – 1965: instellingsniveau

De orale methode als bron van geweld

De belangrijkste reden voor de vroege plaatsing op drie tot zesjarige leeftijd was het zo snel mogelijk vergroten van de communicatiemogelijkheden van dove kinderen. Wrang genoeg liep dit doel juist door de plaatsing op zeer jonge leeftijd een aantal jaren vertraging op. De instituten wilden dat kinderen gingen communiceren met de ‘orale’ of ‘spreekmethode’ (spraakafzien/’liplezen’ en spreken) omdat het gebruik van gebarentaal als minderwaardig werd beschouwd. Door het rigide vasthouden aan de orale methode en het verbod op gebarentaal duurde het vaak jaren voordat kinderen enigszins op niveau met elkaar en anderen konden communiceren. De kinderen liepen daardoor een enorme achterstand op in taalontwikkeling, kennisverwerving en (daarmee samenhangend) hun sociaal-emotionele ontwikkeling. Ook vertraging in morele ontwikkeling werd genoemd, onder andere in de onderwijsverslagen. Dat maakte kinderen op de doveninternaten extra kwetsbaar voor zowel het ondergaan als het plegen van geweld.

De orale methode en het verbod op het gebruik van gebarentaal vormden een bron van spanning, fysiek en psychisch geweld van professionals richting kinderen. Het weerhield kinderen er niet van om, vaak semi-illegaal, toch gebaren te gebruiken om met elkaar te spreken. Het voor langere tijd niet kunnen communiceren met anderen had ook praktisch grote gevolgen. Het was vrijwel onmogelijk om kinderen bij plaatsing goed uit te leggen wat er met hen ging gebeuren, waarom hun ouders ineens waren verdwenen en of (en wanneer) ze weer terug zouden komen. Ook ontging het kinderen soms waarom ze gestraft werden: personeel wilde of kon dat niet uitleggen.

Niet communiceren als risicofactor

Directeuren van instellingen lieten zich denigrerend uit over ‘de primitiviteit van doven’, iets dat in feite door hun eigen beleid veroorzaakt⁴⁴ werd. Dat was al in de jaren ‘40 bij de Onderwijsinspectie bekend. Het niet kunnen communiceren verlaagde de drempel voor het gebruik van geweld op verschillende manieren. De geweldsdrempel werd verlaagd doordat de kinderen gefrustreerd waren omdat ze niet met elkaar konden communiceren en omdat de kinderen niet vertrouwd waren met onderhandelingsvaardigheden:

“Communiceren is niet alleen passief alles aanhoren en dan als je goed gepraat hebt [...] dan ben je klaar. Nee, het is ook dat je met gebaren leert te zeggen van ‘wat bedoel je daarmee?’ Dat je ook daarmee kan onderhandelen. Maar verbaal kon ik dat helemaal niet! Dat heb ik nooit geleerd! Ik was heel passief. Wat ik nooit geleerd heb is feedback geven.”

Bovendien konden kinderen door hun gebrekkige communicatievaardigheden, hun gedrag niet goed toetsen aan het gedrag van anderen. Grensoverschrijdend gedrag werd daardoor een reëel gevaar.

Communicatie met de ouders

Ondanks het feit dat ouders het gezag over hun kinderen behielden – er was immers geen maatregel van kindbescherming opgelegd – werd hun positie door de doveninstellingen amper erkend en werd hun rol zo klein mogelijk gehouden. Ze werden vooral gezien als hinderpalen in de gespecialiseerde opvoeding van hun kinderen. Een voorbeeld hiervan speelde op het H.D. Guyot Instituut. Daar werden tot omstreeks 1980

⁴⁴ Bronstudie 9: Toezicht en overheidsbemoediging, par. 3.3.

dove kinderen door docenten in gastgezinnen geplaatst om te voorkomen dat ze thuis bleven wonen en hun ouders in gebarentaal met hen zouden communiceren.⁴⁵

Internaatsysteem

Internaten waren in deze periode vooral gericht op het draaiende houden van het systeem en niet op de individuele behoeften van kinderen. De internaten waren sterk naar binnen gericht: voor doven was het lastig om naar buiten te treden en de buitenwereld werd op de doveninternaten niet naar binnen gehaald. Het betekende dat kinderen geen ander referentiekader hadden dan het internaat. Hoe het er in een gezin aan toeging wisten ze niet (meer). De gevaren hiervan laten zich raden: de kinderen hadden onvoldoende kennis van waarden en normen en hun voorbereiding op een leven in de 'vrije maatschappij' schoot ernstig tekort. Deze gevaren waren al vroeg bekend maar werden niet aangepakt.

In deze periode waren de leefgroepen groot. De groepsindeling kon naar leeftijdsgroep zijn (horizontaal), maar ook 'verticaal' (kinderen van verschillende leeftijdsgroepen bij elkaar in een vorm van gezinsverband). Kinderen verbleven in grootschalige voorzieningen (grote woonkamers en slaapzalen met grootschalige sanitaire voorzieningen), maar er waren ook instellingen met voor elke groep een eigen huis. De grootschaligheid van de voorzieningen kon een risico op geweld betekenen, vooral 's nachts op de slaapzalen, maar maakte het ook mogelijk om eventuele 'vervelende' groepsgenoten te ontlopen.

Opleidingsniveau van het personeel

Het personeel dat werkzaam was in de internaten, had hiervoor geen speciale opleiding gevolgd. Dat gold ook voor de kloosterlingen die de katholieke internaten leidden. Belangrijk was vooral dat personeelsleden de juiste levensbeschouwing aanhingen. Achtergronden werden niet gecontroleerd, ook niet als er sprake was van geweld in eerdere betrekkingen. Het personeel werd aangeduid met de term 'surveillanten' en was verantwoordelijk voor grote groepen kinderen. De nadruk lag niet op opvoeden, maar op 'orde houden', vaak met (fysiek en psychisch) geweld als hulpmiddel. Van intern toezicht op het personeel was geen sprake. Hierdoor kon ernstig ontspoord gedrag van personeelsleden lang aanhouden. Dit alles stond in sterk contrast met de onderwijzers op de dovenscholen, die wel speciaal waren opgeleid voor hun werk.

Omgang met geweldsmeldingen

Mechanismen die het gebruik van geweld hadden kunnen temperen ontbraken: ouders hadden weinig zicht op wat er met hun kinderen gebeurde en van klachtrecht was geen sprake. De rechtsvoorgangers van de IGJ werkten meestal naar aanleiding van concrete meldingen van de internaten en de Onderwijsinspectie inspecteerde de scholen die aan de internaten verbonden waren. Uit de schaarse bronnen blijkt, dat bij incidenten en meldingen de inspecties de afhandeling ervan vaak teruglegden bij de directies van de betrokken instellingen.

Professionalisering & de introductie van de maatschappelijk werker

De eerste sporen van professionalisering zien we in de jaren '40 toen de eerste maatschappelijk werkers werden aangesteld. Zij hielden zich bezig met de begeleiding van ouders van kinderen die naar het internaat zouden gaan, onderhielden de contacten met de ouders tijdens het verblijf van hun kind op het internaat en verzorgden de nazorg van de pupillen die het internaat hadden verlaten. Omdat zij aan de instituten verbonden waren konden zij niet onafhankelijk functioneren. Vanaf het einde van de jaren '50

⁴⁵ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen, par. 4.4.

volgde een aantal surveillanten de cursussen Kinderbescherming A en B, opleidingen die overigens niet speciaal gericht waren op dove en slechthorende kinderen.

Seksuele voorlichting

Voorlichtingsmateriaal over seksualiteit en seksuele ontwikkeling ontbrak in de jaren tussen '45 en '65 vrijwel volledig. Pas aan het einde van deze periode vinden we de eerste sporen van seksuele voorlichting, op initiatief van de oudervereniging van Effatha. Zelf op zoek gaan naar geschikt materiaal (buiten pornografie) was voor dove kinderen lastig. Ook hadden zij niet de beschikking over personen met wie ze over seksualiteit en relaties konden communiceren. Daarom konden dove kinderen niet weten, welke normen en waarden op dit gebied van belang waren.

2.3.1.3 1945 – 1965: Individueel niveau

Dove kinderen beschikken over een aantal kenmerken dat hen kwetsbaar maakt voor zowel slachtoffer- als plegerschap van geweld. Wie doof is, kan immers geen omgevingsgeluid horen. Daardoor valt voor doven een deel van de context waarin zij zich bevinden weg. Ze horen niet dat er iemand aan komt en zijn afhankelijk van wat er zich in hun blikveld afspeelt. Veel non-verbale communicatie is, door het ontbreken van verbale communicatie, voor doven moeilijk te duiden of ontgaat hen geheel. Verder is doofheid een onzichtbare beperking. Voor horenden kunnen doven daarom soms 'vreemd' reageren, bijvoorbeeld omdat ze niet reageren als ze aangesproken worden. Dat kan in sommige gevallen aanleiding vormen voor geweld. Veel doven en slechthorenden voelen zich door een combinatie van dergelijke factoren onveilig in een horende omgeving.

Het verbod op gebarentaal

De communicatieproblemen van dove kinderen, zowel onderling als in hun contact met horenden, werden versterkt door het hanteren van de orale methode. Dat hield, tot diep in de tweede periode ook een verbod op gebarentaal in (op het Instituut voor Doven duurde dit zelfs tot begin jaren '90). Dit had twee gevolgen: allereerst leidde het ertoe, dat kinderen geen woorden hadden voor zaken die rondom geweld en seksualiteit speelden. En vervolgens konden zij daar niet - of zeer moeilijk - met anderen over communiceren. Ze hadden hierdoor niet de mogelijkheid om te toetsen in hoeverre gedrag dat ze hadden ervaren 'normaal' dan wel 'abnormaal' was. Dat maakte hen kwetsbaar voor zowel slachtoffer- als plegerschap van verschillende vormen van geweld.

De medewerker als pleger

De plegers waren in deze periode vooral medewerkers op de internaten. Het gebruik van fysiek geweld had deels te maken met de opvattingen over acceptabele opvoedingsmethoden. Het had ook te maken met het internaatsysteem: groepen waren groot (tot 80 kinderen), de kinderen moesten in het gareel lopen en een klap of een vervelende opmerking werkte vaak beter dan een invoelend gesprek. Zonder correctiemechanismen kon dat leiden tot ernstig ontspoord gedrag dat lang kon voortduren. Het (negatieve) voorbeeldgedrag van professionals kon bovendien leiden tot volggedrag bij de kinderen.

Ook seksueel geweld speelde zich op de internaten vooral tussen professionals en kinderen af. De plegers waren meestal volwassenen met pedoseksuele neigingen, die hun omgang met kinderen op het internaat gebruikten om hun seksuele verlangens in te vullen. Daarbij maakten zij misbruik van hun machtspositie; er waren onvoldoende controlemechanismen om dit gedrag te voorkomen of te stoppen. De plegers waren meestal mannen; er zijn twee gevallen genoemd met vrouwelijke plegers.

Geweld in gastgezinnen

In pleeggezinnen kon geweld zich afspelen tussen gastouders en –kinderen, maar ook tussen de ‘echte’ kinderen van het gezin en de gastkinderen en tussen de gastkinderen onderling. Een deel van het gedrag bestond uit uitsluiting en uitbuiting van kinderen en dat had vaak te maken met de motivatie van gastouders om dove kinderen in huis te nemen. Vooral als die motivatie financieel van aard was, konden dergelijke vormen van geweld voorkomen. Tussen kinderen onderling had seksueel geweld soms te maken met (uit de hand gelopen) experimenteergedrag, tussen gastouders en kinderen draaide het om macht en pedoseksuele neigingen.

De periode 1965 - 1985

2.3.1.4 1965 - 1985: Algemeen-maatschappelijke ontwikkelingen

Hoogconjunctuur

Vanaf het begin van de jaren '60 kwam Nederland in een periode van hoogconjunctuur terecht. Dat maakte onder meer in 1968 de financiering van de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) mogelijk. De landelijke overheid kreeg een veel grotere rol in de financiering van de doveninternaten en er kwam meer geld beschikbaar. De uitvoering van de AWBZ werd overgelaten aan de zorgverzekeraars, de overheid zelf hield afstand.

Ontzuiling

In deze periode zette de ontzuiling van Nederland in. Het was een periode van onzekerheid en er werden vraagtekens geplaatst bij bestaande vormen van gezag, vaak met conflicten tot gevolg. Het was een tijd waarin oude waarden en normen overboord werden gezet en nieuwe werden ontwikkeld. Er werd veel geëxperimenteerd en oude hiërarchieën werden uitgedaagd.

Toezicht

De organisatie van het toezicht veranderde in deze periode niet wezenlijk. De voorloper van de IGJ en de Inspectie van het Onderwijs hadden slechts een beperkte rol. De IGZ reageerde op incidenten en meldingen, maar greep, voor zover valt te achterhalen, niet in. De meest genoemde reden hiervoor was dat het onmogelijk was om internaatsbewoners na ongewenst gedrag over te plaatsen. De Onderwijsinspectie bezocht de scholen jaarlijks, maar de aandacht ging vooral uit naar de sterk groeiende scholen voor slechthorenden. Internaatscholen werden in deze periode niet langer apart vermeld.

Seksualiteit

De seksuele moraal veranderde in deze periode. Seksualiteit veranderde van iets wat gereguleerd moest worden binnen het heteroseksuele huwelijk naar een verschijnsel waarop iedereen recht had. Deze omslag vond niet in alle delen van de samenleving gelijktijdig plaats; in gedeelten van orthodox-christelijke en katholieke kringen bleef de opvatting bestaan, dat seksualiteit alleen binnen het heteroseksuele huwelijk was toegestaan. Het leidde tot spanning tussen de maatschappelijke realiteit en de opvattingen over seksualiteit op de internaten. Met de grotere seksuele vrijheid kwam er overigens geen specifieke aandacht voor de toegenomen risico's op seksueel geweld.

2.3.1.5 1965 – 1985: Instellingsniveau

Vroege plaatsing

In deze periode continueerden de instellingen de plaatsing van kinderen op zeer jonge leeftijd. De positie van de ouders bleef zwak, de opvatting heerste dat de instelling eindverantwoordelijk was voor de opvoeding van haar pupillen. Wel konden kinderen, vanwege de ruimere vervoersmogelijkheden, voortaan elk weekend naar huis. Ook konden hierdoor meer kinderen vanuit huis de scholen bezoeken, waarmee het einde van de doveninternaten in de klassieke vorm werd ingezet.

Gebarentaal

In deze periode nam de nadruk op de orale methode op Effatha en het H.D. Guyot Instituut af. Gebarentaal werd, aanvankelijk oogluikend en later formeel, toegestaan. Het zorgde ervoor dat kinderen eerder en makkelijker met elkaar konden communiceren. De taalkloof met de (meestal) horende groepsleiders en docenten, van wie velen geen gebarentaal beheersten, werd hierdoor juist groter. De groepsleiders ontging steeds meer van de groepsdynamiek tussen de kinderen, zoals pestgedrag, seksuele toespelingen en uitdagen tot geweld. Op het Instituut voor Doven bleef men vasthouden aan de orale methode en werd het verbod op gebarentaal gehandhaafd.

Afbrokkelende hiërarchie

De hiërarchie op de instellingen brokkelde in deze periode af, ook wanneer deze formeel (zoals op Effatha en het Instituut voor Doven) nog in stand bleef. In de praktijk verschoof veel van de opvoedingsverantwoordelijkheid naar de afdelingen en de individuele groepsopvoeders. Door het ontbreken van richtlijnen rondom opvoeding en seksualiteit, was veel afhankelijk van de persoonlijke invulling door de groepsopvoeders. Dat kon voor de kinderen op de internaten zowel positief als negatief uitpakken. Het ontbrak in deze periode vooral aan aandacht voor grensoverschrijdend gedrag van kinderen en opvoeders. Over klachtrecht werd niet nagedacht, intern toezicht en interne toezichtmechanismen ontbraken, waardoor wantoestanden lang konden blijven voortbestaan.

Professionalisering

Onder invloed van de AWBZ kwamen er op de internaten meer gespecialiseerde functies, zoals psychologen en (ortho)pedagogen. Ook het maatschappelijk werk professionaliseerde verder, maar bleef aan de instituten verbonden. Aan groepsleiders werden hogere (opleidings)eisen gesteld. Tegelijkertijd was er een tekort aan arbeidskrachten, zodat opleidingseisen niet strikt werden gehanteerd. Op de confessionele instellingen bleef de geloofsovertuiging van de kandidaat leidend bij aanstelling. Veel van deze nieuwe personeelsleden waren jong en verschilden in leeftijd niet veel van de bewoners van de internaten. Er ontstonden relaties tussen hen; o.a. op het Instituut voor Doven werd dat volgens een sleutelpersoon niet als een probleem gezien.

Afname van rooms-katholieke religieuzen

Voor de katholieke instellingen betekende de ontzuiling dat de invloed van religieuzen op de instellingen afnam en tenslotte helemaal verdween. Dat had te maken met de vergrijzing van de ordes, het toenemende aantal uittredingen, het gebrek aan nieuwkomers en de doorzettende professionalisering. Eind jaren '80 namen de laatste religieuzen afscheid van de instituten. Wel bleven tot in de jaren '80 de directeursposities op zowel het Instituut voor Doven als op St.-Marie in handen van geestelijken.

Onderhandelen

Op twee gebieden bleven doveninternaten achter als het ging om de preventie van geweld. Zo werd kinderen niet aangeleerd om een probleem of conflict op te lossen door erover te praten. Daarnaast werd er geen adequate seksuele voorlichting gegeven. Oud-bewoners noemen nadrukkelijk hoe zij maar moesten raden naar de wijze waarop ze conflicten konden oplossen zonder gebruik te maken van geweld:

"[...] als je bijvoorbeeld ruzie had, en de groepsleider zag dat, dan zei ze, (...) 'ruzie maken mag niet. Jullie moeten het oplossen, jullie moeten praten' (...) Maar ja, met de mond praten is voor ons als doven natuurlijk hartstikke lastig (...) en dan werd het al gauw met de vuist of met de handen opgelost."

Seksuele voorlichting

Seksuele voorlichting was op alle internaten beperkt. Op Effatha meende men dat seksueel geweld daar niet voorkwam 'want wij zijn christelijk'.⁴⁶ Op het Instituut voor Doven was de opvatting dat seksualiteit alleen binnen het heteroseksuele huwelijk was toegestaan. De directie wist niet of (en zo ja, hoe) hun bewoners seksuele voorlichting kregen. Op het Instituut voor Doven en St.-Marie melden oud-werknemers dat er geen bereidheid was om over seksueel geweld na te denken. Ook op het H.D. Guyot Instituut werd geen beleid omtrent seksualiteit ontwikkeld. Het leidde tot merkwaardige verschijnselen. Zo vermelden op Effatha professionals het voorbeeld van een medewerkster die 'uit voorlichtingsoverwegingen' met een mannelijke bewoner onder de douche ging. Op het H.D. Guyot Instituut werden in de jaren '70 sportvoorzieningen gebouwd waarbij jongens en meisjes gemengd moesten douchen. Op St.-Marie werd volgens oud-medewerkers de prikpijl in ruime mate aan meisjes verstrekt, om geen aandacht aan seksualiteit te hoeven besteden. Serieuze relaties van bewoners onderling werden er, vanuit de kerkelijke visie op seksualiteit, als een groter probleem beschouwd dan onderling seksueel geweld. Dat kon men negeren. Door het ontbreken van adequate seksuele voorlichting kregen jongeren op Effatha en het Instituut voor Doven een vertekend beeld van seksualiteit: hun belangrijkste 'voorlichtingsmateriaal' was namelijk pornografie. Jongeren wisten daardoor niet welke grenzen er binnen seksualiteit golden.

Professionalisering: persoonlijke invulling

De professionele cultuur kon in deze periode, ongeacht de instelling, van afdeling tot afdeling, van groep tot groep en zelfs van medewerker tot medewerker verschillen. Er waren geen geschreven richtlijnen voor professioneel gedrag en veel werd aan het persoonlijk beoordelingsvermogen van de werknemers overgelaten. Inhoudelijke kennis over de doelgroep, risico's op geweld en dergelijke schoten tekort. Zoals een werknemer van een doveninstituut opmerkte:

"Iedereen kreeg de vrije hand. Dat kon zowel positief als negatief uitpakken."

Het betekende dat het in de ene groep heel gezellig kon zijn terwijl in de andere een angstcultuur heerste, dat de ene groepsleider onberekenbaar was in zijn of haar gedrag terwijl de andere groepsleider kinderen beschermde. Het verklaart ook de grote verschillen tussen de ervaringen van bewoners van de doveninternaten, soms zelfs binnen dezelfde instelling, in deze periode.

⁴⁶ Bronstudie 3: Verslagen Focusgroepen, par. 6.7.10

Groepsgrootte

De omvang van leefgroepen nam in deze periode af. Dat maakte de dagelijkse leefomgeving overzichtelijker. Toch hadden groepsleiders niet altijd goed zicht op wat er tussen pupillen onderling gebeurde. Nadeel van de schaalverkleining was ook, dat het moeilijker werd om 'vervelende' groepsgenoten of professionals te ontlopen.

2.3.1.6. 1965 – 1985: *Individueel niveau*

De opmerkingen uit paragraaf 2.3.1.3. met betrekking tot de gevolgen van doofheid golden ook voor deze periode. Ook de opmerkingen met betrekking tot de plegers van fysiek en psychisch geweld waren in deze periode nog steeds relevant. Met betrekking tot seksueel geweld leidde het vrijer worden van de seksuele moraal ertoe, dat seksueel contact meer (oogluikend) werd toegestaan, zonder dat er aandacht was voor mogelijk grensoverschrijdend gedrag. Dat speelde zowel tussen pupillen onderling als tussen medewerkers en pupillen.

De periode 1985 – 2017

2.3.1.7 1985 - 2017: *Algemeen-maatschappelijk niveau*

Aan de periode van economische hoogconjunctuur kwam eind jaren '70 een einde. De overheid wilde de zorg goedkoper en efficiënter aanbieden en stimuleerde dat kinderen doven- en slechthorendenscholen van huis uit bezochten. Algemene doveninternaten begonnen daardoor te verdwijnen. Op dit moment (2017) kent alleen Kentalis (locatie Haren) een internaat voor kinderen met een enkelvoudige, auditieve beperking. Alle andere instellingen met verblijfsmogelijkheid richten zich momenteel op kinderen met meervoudige problematiek.

Geweld in de opvoeding werd vanaf 1985 steeds meer als een maatschappelijk probleem gezien. Er werd beleid ontwikkeld om het te bestrijden en te voorkomen. De overheid ging zich bemoeien met de veiligheid in instellingen. Dat begon met de Arbowetgeving en werd later uitgebreid richting cliënten en ouders. Instellingen werden verplicht beleid op dit gebied te maken. Ook kwamen er gedragsregels voor pupillen onderling. Het leidde ertoe dat de willekeur die de vorige periode kenmerkte, sterk afnam.

De Inspectie voor de Gezondheidszorg en Jeugd begon zich, als gevolg van de meldplicht bij geweldsincidenten, meer te bemoeien met de internaten. Dat gebeurde vooral reactief, naar aanleiding van meldingen. Hoe dat toezicht precies vorm heeft gekregen en naar aanleiding van welke richtlijnen de Inspectie optrad, is door het ontbreken van bronnen niet duidelijk. De Onderwijsinspectie beperkte zich in deze periode tot de scholen die in deze periode organisatorisch waren losgemaakt van de internaten. Ze valt daarmee buiten het perspectief van dit onderzoek.

Het maatschappelijk werk werd in deze periode, op verzoek van doven, losgemaakt van de instituten en ontwikkelde zich tot Madido⁴⁷ en later GGMD. Sinds kort maakt het maatschappelijk werk, tot verdriet van meerdere sleutelfiguren, weer deel uit van één van de instellingen (Kentalis).

2.3.1.8 1985 – 2017: *Factoren op instellingsniveau*

In deze periode ging ook het laatste instituut dat nog vasthield aan de orale methode, het Instituut voor Doven (dat inmiddels Viataal heette), over op gebarentaal. Naar aanleiding van een aantal incidenten

⁴⁷ Madido: Stichting Maatschappelijke Dienstverlening aan Doven ging failliet in 1999. Een groot deel van de activiteiten van Madido werd overgenomen door de GGMD, een landelijke organisatie voor Geestelijke Gezondheidszorg en Maatschappelijke Dienstverlening aan Doven en Slechthorenden.

rondom seksueel geweld waarbij het taalverschil tussen medewerkers en kinderen een rol speelde, werden alle medewerkers verplicht om een cursus Nederlandse Gebarentaal (NGT) te volgen.⁴⁸ Het is toen niet gelukt om alle betrokkenen bij onderwijs en zorg gebarentaalvaardig te maken.⁴⁹

Elke doveninstelling moest in deze periode beleid ontwikkelen rondom de veiligheid van alle betrokkenen op de instituten: personeel, kinderen en ouders. Er kwamen verplichte klachtenregelingen en er werden vertrouwenspersonen voor de diverse doelgroepen aangesteld. Dat leidde aanvankelijk tot een woud aan regels waarin de onderlinge samenhang ontbrak, wat voor veel onduidelijkheid zorgde. In de jaren na 2000 kwam er meer aandacht voor het aanbrengen van die samenhang, onder andere naar aanleiding van een aantal incidenten rondom grensoverschrijdend gedrag. Deze incidenten vormden mede de aanleiding voor na- en bijscholing op het gebied van (seksueel) geweld en (on)gewenste omgangsvormen. Vooral de bespreekbaarheid van (seksueel) geweld en het aanspreken van collega's op hun gedrag, bleek lastig. Meerdere sleutelfiguren meldden, dat het aan de orde stellen van taboeonderwerpen nooit een grote kracht van de doveninstellingen is geweest en nog steeds een bron van zorg is.

Door de aanstelling van aandachtsfunctionarissen inzake (vooral seksueel) geweld nam de alertheid met betrekking tot geweld en ongewenste omgangsvormen toe. De komst van expertiseteams, waarin de ingewikkelde problematieken van kinderen, zoals met betrekking tot risicogedrag rondom (seksueel) geweld, konden worden besproken, betekende een verdere inhoudelijke verdieping van het werk. Ook ouderorganisaties werden in deze periode actiever en dwongen instellingen tot meer openheid met betrekking tot de omgang met geweld.

2.3.1.9 1985 - 2017: Individueel niveau

Bij veel slachtoffers van seksueel geweld in deze periode speelde de onbekendheid met (de grenzen van) seksualiteit een grote rol. Sommigen herkenden het seksuele aspect van het geweld dat hen overkwam niet:

“Alleen tongen en aan de penis zitten en het pijpen en het aanraken en zo. Meer niet. Verder geen seks of zo, gelukkig niet!”

Ook de plegers van onderling seksueel geweld hadden te maken met onvoldoende begrip van seksueel geweld, zoals een oud-bewoner van het Instituut voor Doven in 2002 in een anonieme brief aan de directie liet weten:

“Toen ik was ca. dertien jaar oud wat ik niet mag, maar ik wist ook niet van. Waarvan meisjes onzedelijk betast. Na drie jaar verder heb ik woorden geleerd waarvan: verkracht en aanranding. Toen sluwe groepsleiders hebben ook niet verteld tegenover mij.⁵⁰”

Plegers van seksueel geweld in deze periode richtten zich ook op cliënten met meervoudige beperkingen. Zij konden vaak niet of lastig communiceren en waren daardoor niet in staat het seksuele geweld te melden.

⁴⁸ Bronstudie 7: Casestudy Kentalis TransAct 1994-2006, par. 2.3.10.

⁴⁹ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen.

⁵⁰ Kortweg vertaald: “Toen ik 13 jaar oud was heb ik meisjes onzedelijk betast. Ik wist toen niet dat dat niet mocht, pas na 3 jaar heb ik woorden geleerd als ‘verkrachting’ en ‘aanranding’. Dat hebben de groepsleiders toen niet aan mij verteld.”

2.3.3 Wat waren de mogelijkheden om melding te maken van het ervaren geweld?

Tussen 1945 en de vroege jaren '90 bestonden er geen formele wegen voor kinderen en ouders om klachten met betrekking tot ervaren geweld op de doveninternaten te melden. Bovendien weerhielden verschillende mechanismen op diverse niveaus kinderen ervan om dat geweld te bespreken. Hieronder een overzicht van deze mechanismen:

Herkennen van geweld

Allereerst moesten kinderen geweld herkennen om te weten dat het hen overkwam:

“Je kreeg gewoon strafen dat vonden we maar heel gewoon. Ja, als je klein bent begrijp je dat niet. Dan ga je dat ook niet aan iemand te vertellen. We zijn ook doof dus we wisten helemaal niet hoe dat werkte.”

Bespreken met de ouders

Op het eerste gezicht lijkt het een kleine stap voor kinderen om hun problemen op het internaat met hun ouders te bespreken. Toch gebeurde dat weinig. Dat had deels te maken met de communicatieproblemen tussen ouders en kinderen: ouders verstonden geen gebarentaal, kinderen beheersten het communiceren in spreektaal onvoldoende:

“Toen ik klein was, wat moest je dan vertellen? Mijn ouders die konden ook niet echt gebarentaal, dus dat was moeilijker communiceren. Ja, ik wist niet zo goed hoe ik iets moest vertellen aan mijn ouders.”

Ook de verstoorde relatie met ouders als gevolg van de vroege plaatsing van kinderen op het internaat speelde hierbij een rol.

Loyaliteit

Uit loyaliteit naar hun ouders hebben veel kinderen geen melding gedaan van geweld of andere verdrietige ervaringen op het internaat of in het gastgezin:

“Ik vertelde wel de (...) leuke dingen die gebeurd waren. Maar bijvoorbeeld problemen die er waren (...), de niet leuke dingen, vertelde ik niet aan mijn ouders. Want ik denk, mijn ouders vinden het dan misschien vervelend om te horen...”

Ongeloof

Het was dan nog maar de vraag of ouders bereid waren hun kind te geloven:

“Die broeder heeft mij bij mijn geslachtsdelen aangeraakt en dat heb ik verteld aan mijn moeder. Mijn moeder was een hele gelovige vrouw. En zij zei: een broeder? Een priester? Een katholiek? Dat kan niet.”

Melden door ouders

Vervolgens moesten de ouders zelf met die geweldsmelding aan de slag. Als ze een klacht indienden, dan kon dat gevolgen hebben voor de persoon waar het over ging:

“Ik vertelde alles aan mijn ouders. Ik heb het ook meteen aan mijn moeder verteld. Mijn moeder heeft een klacht ingediend bij een andere juf. Dat was het hoofd van het internaat. Mijn moeder heeft een gesprek met haar gehad. En die juffrouw is toen ook aangesproken. En vervolgens toen de klachten opstapelden, is ze ook ontslagen volgens mij.”

Zo'n tactiek kon ook werken bij geweld in een gastgezin:

“En toen hebben ze bepaald dat ik niet meer terug hoefde naar dat pleeggezin. Dus toen ben ik weer teruggekomen in het internaat.”

Direct contact

Soms omzeilden ouders de hiërarchie en spraken zij de geweldpleger direct aan, zoals bij een onderwijzeres op Effatha in de periode 1965-1985, die een kind aan haar haren had meegetrokken:

“[...] dat heb ik verteld aan mijn moeder. En mijn moeder heeft toen meteen een briefje geschreven. [...] er was afgesproken dat ik onder schooltijd dat briefje op haar bureau zou leggen. [...] Toen maakte ze de envelop open. En ze keek mij toen aan tijdens het lezen van het briefje, en ze heeft het daarna nooit meer gedaan.”

Melding door kinderen

Kinderen konden geweld ook op het internaat melden, bij de groepsleiding of hoger in de hiërarchie. Dat was lastig, omdat de klacht dan moest worden ingediend bij een collega of een meerdere van de pleger. Het kon zelfs leiden tot nieuw geweld:

“Er werd wel geklaagd [...], maar dan kreeg je gewoon een mep, want je mocht niet liegen.”

“Ja, die directeur die gaf dan een mep.”

Geheimhouding

Geheimhouding was niet gegarandeerd; informatie over een klacht of klager kon snel terugkomen bij de geweldpleger:

“We hadden ook een hoofd [...], dat was een hele warme lieve vrouw. [...] Die kon je wel iets zeggen. En die hadden dan wel gesprekken met elkaar, maar dat hielp niet. Dus als [het hoofd] weg was, dan kreeg je straf van [de geweldpleger], want je had geklikt.”

Manipulatie en bagatellisering

In 1946 heeft de algemeen overste van de Broeders van Maastricht op het Instituut voor Doven een melding door een oud-leerling van seksueel geweld, bewust gemanipuleerd. Hij maande de directeur van het Instituut voor Doven de betreffende oud-leerling te intimideren om de klacht in te trekken.⁵¹ De melding had overigens wel gevolgen voor de bewuste broeder: hij werd vrijwel direct overgeplaatst naar een ander klooster en verliet vier jaar later de orde.

Ook in latere periodes zien we dat de groepsleiding gemelde incidenten soms bagatelliseert, zoals in het geval van een meisje dat was aangerand door een jongen:

“[...] en dan ging ik schreeuwen, totdat de groepsleiding kwam. En die vroeg dan van wat is er gebeurd? Dan zei ik hij zit aan me! De groepsleiding probeerde dat dan een beetje te sussen. (...) En dan zei de groepsleiding van “Ja, ik zie niks, niks aan de hand, kom op jongens, doorlopen. Nou, daar praten we niet meer over.”

⁵¹ Bronstudie 2a: Aanvullende bevindingen Archiefonderzoek Broeders van Maastricht en politie Tilburg, par. 1.2.

Alleen staan

Wat opvalt is dat er in de eerste twee periodes door de geïnterviewden geen melding wordt gedaan van aangifte, ook niet als het ging om ernstig seksueel geweld, zoals verkrachting. Dat had er onder andere mee te maken, dat kinderen toen geen idee hadden van het concept 'aangifte'. Bovendien voelden ze zich niet gesteund door hun omgeving:

“Als je je gesteund voelt, of je hebt het idee dat mensen je serieus nemen of je geloven, dan gaan ze je misschien helpen en samen aangifte doen. Maar ik had niemand! Ik stond er helemaal alleen voor. Dan ga je ook niet zelf bedenken dat je aangifte moet doen.”

Zelf oplossen

Soms werd het probleem ook teruggelegd bij de melder, bijvoorbeeld in het geval van een meisje dat gepest werd door groepsgenoten:

“[...] dan zeiden ze: ‘dat moeten jullie zelf oplossen’. En ik dacht: ‘ja, ik vind het hartstikke moeilijk om dat op te lossen, ik weet niet hoe.’ Zei de groepsleiding van ‘Ja, je moet sterk zijn, negeren, en je moet voor jezelf opkomen.’ Maar ik vond dat hartstikke moeilijk en ik dacht ‘dat kan ik niet, ik ben zwak’.”

Daarbij speelden communicatieproblemen een grote rol: de kinderen werd niet uitgelegd hoe ze sterk konden zijn of hoe ze voor zichzelf moesten opkomen omdat, vanwege de orale methode, een diepgaand gesprek niet mogelijk was.

Signalering van geweld door het personeel

Ook personeel signaleerde zo nu en dan geweld door collega's. Uit loyaliteit naar de gewelddadige collega werd er in sommige gevallen geen melding gedaan om problemen voor die collega te voorkomen.⁵²

Protocollering van de melding van geweldsincidenten

Vanaf de jaren '90 werd begonnen met de protocollering van de melding van geweldsincidenten. Steeds meer en steeds samenhangender werd er vastgelegd hoe dergelijke incidenten gemeld moesten worden, waarbij vertrouwenspersonen werden aangesteld voor de verschillende doelgroepen (personeel, cliënten en ouders). Dat proces verliep niet zonder slag of stoot: bij de grote incidenten rondom seksueel geweld in het eerste decennium van de 21ste eeuw werden signalen van seksueel geweld niet gezien en meldingen van vermoedens van seksueel geweld door ouders en/of personeel, werden aanvankelijk genegeerd door het management.

2.3.4 Overheidstoezicht

Centraal in deze paragraaf staat de vraag: was de overheid bekend met signalen van geweld en op welke wijze heeft de overheid op deze signalen gereageerd? In een enkel geval kreeg de overheid inderdaad direct te maken met signalen van geweld, bijvoorbeeld als er aangifte werd gedaan bij de politie. Eén zaak hiervan is in de archieven teruggevonden. Een jonge, dove vrouw die onder verantwoordelijkheid van de nazorg van één van de instellingen viel, deed aangifte van seksueel geweld, gepleegd door haar werkgever

⁵² Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen.

bij wie zij als leerlinge in dienst was.⁵³ De pleger is vervolgd en veroordeeld. Bij deze veroordeling speelde het slachtoffer enkel een rol als getuige-slachtoffer.

De Inspectie voor de Gezondheidszorg en Jeugd en de Onderwijsinspectie werden in de eerste twee periodes ('45 – '65 en '65 – '85) zelden ingelicht over concrete zaken. Het is bekend dat de Onderwijsinspectie in een aantal gevallen samenwerkte met directies om zaken 'onder de pet' te houden. In 1946 werd op het H.D. Guyot Instituut bijvoorbeeld een onderwijzer ontslagen wegens seksueel misbruik van minstens tien meisjes. De Onderwijsinspectie was hiervan op de hoogte, toch werd er geen aangifte gedaan bij de politie. In de periode 1965-1966 speelde, eveneens op het H.D. Guyot Instituut, een zaak rondom geweld tussen twee leerlingen. Doordat het instituut te laat ingreep, liep één van beide leerlingen zwaar letsel op. De ouder van deze leerling diende een klacht in bij de Hoofdinspectie voor het Buitengewoon Lager Onderwijs. De inspecteur lichtte vervolgens de directie van het H.D. Guyot Instituut in en betrok hen bij de afhandeling zodat de kwestie voor het H.D. Guyot Instituut zo geruisloos mogelijk kon worden afgehandeld.⁵⁴ Nog in de jaren '90 steunde de Inspectie voor de Gezondheidszorg en Jeugd het besluit van de directie van het Instituut voor Doven om bij een geval van ernstig seksueel geweld tussen twee leerlingen geen aangifte te doen bij de politie. De afhandeling van de zaak was aan het Instituut "[...] omdat de ouders de volledige verantwoordelijkheid voor hun kinderen in handen van het instituut hadden gelegd".

Toen vanaf de later jaren '80 beleid werd gemaakt rondom de aanpak en melding van geweld, ontving de overheid meer signalen. Deze kwamen vooral binnen bij de Inspectie voor de Gezondheidszorg en Jeugd. De dossiers vanaf 2000 zijn bewaard gebleven, maar het blijft onduidelijk hoe men tot een eindoordeel kwam. In de archieven van de Instituten zelf zijn dossiers soms completer bewaard. Daaruit wordt duidelijk dat de Inspectie, zoals al gezegd, vooral reactief werkte, vaak naar aanleiding van meldingen van incidenten. Vanaf 2000 werd het doen van aangifte gestimuleerd. Daarbij stond het belang van het slachtoffer centraal. Overigens kon dat belang er ook toe leiden, dat niet tot aangifte werd overgegaan.

2.3.5 **Samenvatting: Hoe kon dit gebeuren?**

In de eerste periode ('45 – '65) vormde de combinatie van weinig zelfkritiek van de instellingen, de vroege plaatsing van kinderen en het vrijwel ontbreken van communicatiemogelijkheden voor die kinderen een opeenstapeling van risicofactoren voor geweld. Zowel pleger- als slachtofferschap van geweld werden erdoor gestimuleerd, het signaleren werd erdoor bemoeilijkt en het ingrijpen grotendeels verhinderd. Dit zette door in de tweede periode ('65 – '85), toen het loslaten van waarden en normen, vooral op het gebied van seksualiteit, daaraan toegevoegd werd. Veel werd afhankelijk gemaakt van individuele professionals: dat kon goed gaan, maar ook verschrikkelijk mis gaan. Dat blijkt uit de zeer wisselende ervaringen van de bewoners van de internaten in deze periode.

In beide periodes was er geen sprake van effectief overheidstoezicht. Pas in de meest recente periode, vanaf de jaren '90, werd beleid gevormd rondom geweld en seksualiteit. Er kwamen richtlijnen en gedragscodes voor zowel personeel als bewoners. Dat beleid, dat op verschillende doelgroepen was gericht, vertoonde aanvankelijk weinig samenhang, waardoor gevallen van geweld zich konden blijven voordoen en lang onopgemerkt konden blijven. Pas toen de diverse vormen van beleid beter op elkaar afgestemd werden, doelgroepen en verantwoordelijkheden duidelijker werden onderscheiden en er aandacht kwam voor de implementatie van het beleid, trad verbetering op.

⁵³ Bronstudie 2a: Aanvullende bevindingen Archiefonderzoek Broeders van Maastricht en politie Tilburg, par. 2.3.

⁵⁴ Bronstudie 2: Archieven doven- en blindeninternaten, par. 4.3.2.2.

Het melden van geweld gebeurde in de eerste periode op incidentele basis, waarbij het maar de vraag was of de klager geloofd werd en op welke wijze de afhandeling zou plaatsvinden. Melding door ouders gaf de grootste kans op een correcte afhandeling. Door het verminderen van de hiërarchie werd de drempel om geweld te melden in de tweede periode lager. Toch bleef de wijze van melding en afhandeling afhankelijk van de persoon bij wie de klacht werd ingediend. Dat veranderde pas in de loop van de jaren '90 toen er een klachtrecht werd ingevoerd, meldlijnen werden geformaliseerd en geprotocolleerd en de afhandeling van klachten en meldingen volgens een vaste procedure ging verlopen.

De overheid was tot 1985 slechts ten dele op de hoogte van het geweld dat zich op de doveninstellingen voordeed. Aangiftes werden slechts bij uitzondering gedaan, meldingen bij de Inspecties voor de Gezondheidszorg en Jeugd en Onderwijs wat vaker. De overheid had beter op de hoogte kunnen zijn. De Inspecties werkten in deze periode echter soms met de verzuilde instellingen samen om de gevolgen van geweldsincidenten zo klein mogelijk te houden. Vanaf de jaren '90, toen geweld vanuit de overheid geproblematiseerd werd, kwam er beleid rondom de aanpak ervan, waarin melding bij overheidsinstellingen als de IGJ standaard werd opgenomen. De IGJ had in deze procedures vrijwel geen zelfstandige onderzoeksfunctie; beoordelingen van de afhandeling van incidenten werden gemaakt naar aanleiding van rapportages door de instellingen zelf. De overheid had dus veel meer kunnen weten over het geweld op de doveninternaten, maar heeft zich daarvoor min of meer doelbewust afgesloten en maakt zich ook nu nog afhankelijk van het oordeel van instellingen zelf over hun eigen gedrag.

2.4 Hoe hebben pupillen het geweld ervaren en welke invloed heeft dit gehad op hun latere leven?

In deze paragraaf gaan we in op de gevolgen die de bewoners van de doveninternaten hebben ervaren met betrekking tot hun verblijf op het internaat en het geweld dat ze hebben meegemaakt. Dat doen we op twee niveaus: de gevolgen die de geïnterviewden rapporteren tijdens de periode dat ze op het internaat verbleven en de gevolgen in hun latere leven, zoals de geïnterviewden dat zelf zien.

2.4.1 Tijdens verblijf op het internaat

Oud-bewoners van de doveninstellingen vertelden dat zij zich na hun internaatperiode vaak een buitenstaander voelden in hun gezin van herkomst. Dat had te maken met de communicatieproblemen die uit hun beperking voortkwamen, maar ook met de vroege uithuisplaatsing, waardoor zij al vanaf zeer jonge leeftijd niet meer aan het gezinsleven deelnamen.

Geïnterviewden gaven ook aan dat er bij hen vooral sprake was van verwarring met betrekking tot het geweld dat hen overkwam. Vaak beschikten ze niet over de juiste woordenschat om het geweld, te benoemen. Dat gold in het bijzonder voor seksueel geweld. Sommigen geven aan dat ze zich hebben verzet, maar dat dat weinig soelaas bood. De meeste oud-bewoners geven aan dat ze uiteindelijk overlevingsgedrag gingen vertonen. Dat kon verschillende vormen aannemen: sommigen trokken zich terug in hun eigen leefwereld, anderen accepteerden dat ze machteloos stonden tegenover alles wat hen overkwam en lieten zich meevoeren met de stroom van gebeurtenissen. Meerdere geïnterviewden hebben zich eenzaam gevoeld op het internaat, een aantal van hen ontwikkelde een negatief zelfbeeld:

“Ik dacht bij een heleboel dingen: ja daar ben ik te dom voor, dat kan ik niet, (...). Je hebt andere kinderen, die zijn veel slimmer, die kunnen dat wel. Dus ik had wel het idee dat er een enorm verschil was tussen mij en andere kinderen. Dat ik veel lager was dan andere kinderen.”

Dat leidde er bij sommigen toe, dat ze stopten met communiceren:

“Ik voelde me steeds kleiner [...]. Ik werd steeds stilzwijgender en op een gegeven moment hield ik maar mijn mond.”

Veel kinderen voelden zich voortdurend onveilig op het internaat, o.a. vanwege het ontbreken van voldoende privacy:

“Wel aparte slaapplekken, maar je kon bij elkaar komen (...) Daardoor kon ik ook niet goed slapen, had een echt slaaprobleem. (...) Ik was altijd bezig, als er maar niemand komt.”

Sommige kinderen ontwikkelden wantrouwen naar anderen of algemene somberheid. In één geval heeft een geïnterviewde tijdens de internaatperiode een zelfmoordpoging gedaan. Ook meldt één van de informanten tijdens het internaatverblijf gezondheidsproblemen vanwege de slechte kwaliteit van het voedsel.

2.4.2 In het latere leven

Met betrekking tot hun internaatervaring en de manier waarop er op het internaat met hun beperking is omgegaan, geven vrijwel alle informanten aan dat ze worstelen om hun weg te vinden in de horende, weinig inclusieve samenleving. Ze zeggen dat het internaat hen onvoldoende heeft voorbereid op het leven in de horende maatschappij. Ze kampen met gevoelens van minderwaardigheid ten opzichte van de horende wereld. Ze voelen zich onvoldoende assertief en kunnen moeilijk hun positie bepalen en grenzen bewaken. Ruziemaken, onderhandelen in relaties en het geven van feedback gaat hen moeilijk af. Oud-bewoners maken onderscheid tussen, aan de ene kant, de herinneringen aan het geweld dat ze hebben meegemaakt en, aan de andere kant, de miskennis van dat geweld door anderen, waaronder familie. Zij geven vrijwel allemaal aan, dat zij op latere leeftijd te maken hebben gehad met de gevolgen daarvan. Ze beschrijven daarbij uiteenlopende verschijnselen bij zichzelf: verslavingsproblematiek, eetstoornissen, burn-out, PTSS, angsten (waaronder faalangst), wantrouwen, depressies, weinig zelfvertrouwen en een negatief zelfbeeld:

“En dan zegt iemand, oh wat zie je er leuk uit, en dan denk ik ja, dag, praatjes. Dat geloof ik eigenlijk niet. Ik denk ik ben niet leuk, ik ben niet mooi.”

Ook constateren enkelen van hen dat zij moeite hadden met het stellen en handhaven van grenzen in vriendschappen, relaties en bij intimiteit.

Oud-bewoners hebben vrijwel allemaal de herinnering aan dat geweld, op zijn minst gedurende een bepaalde periode, verdrongen. Daarbij geven zij aan, dat zij last hadden van herbelevingen en dat herinneringen hen soms op ongewenste momenten overvielen. Voor een aantal van de informanten duurt de worsteling met de herinnering aan de internaatperiode voort. Zij ervaren nog steeds stress en hebben een grote drang naar waarheidsvinding, erkenning van wat hen is overkomen en aan verwerking van de pijn.

In de relatie tot hun familieleden vertellen enkele informanten, dat zij zich van hen geïsoleerd en buitengesloten voelen, o.a. door communicatieproblemen maar ook door miskennen van het ervaren geweld. Eenzaamheid wordt door meerderen van hen gerapporteerd.

Een aantal van de oud-bewoners heeft actie ondernomen om met hun ervaringen om te gaan: zij hebben professionele hulp gezocht, sommigen bij herhaling (tot vijf maal toe). Enkelen volgen ook nu nog therapie. Sommige van hen hebben over hun geweldservaringen gepubliceerd. Enkele oud-bewoners constateren dat anderen, waarvan zij weten dat ze met geweld te maken hebben gehad, weigeren om over die ervaringen te spreken. Informanten, maar ook sleutelfiguren, geven aan dat praten over geweld en seksueel misbruik in de instituten nog steeds een taboeonderwerp is onder doven. Volgens een sleutelfiguur zien veel oud-bewoners het spreken met buitenstaanders over de negatieve kanten van hun internaatverleden als nestbevuiling. Voor oud-bewoners is het, ook op volwassen leeftijd, moeilijk om woorden (ook in gebarentaal) te geven aan wat hen is overkomen.

Een deel van de informanten is nog steeds op zoek naar een plek voor zichzelf in het leven.

Anderen zoeken een identiteit los van het internaatverleden of willen juist meer contact met de dovenwereld omdat ze zich geïsoleerd voelen in de horende wereld.

Alle respondenten werken of hebben werk gehad. Enkele oud-pupillen, die naar verhouding weinig geweld hebben ervaren, geven aan dat het goed met hen gaat. Zij hebben hun weg gevonden in het leven.

2.4.3 Samenvatting: Hoe hebben pupillen het geweld ervaren en welke invloed heeft dit gehad op hun latere leven?

De internaatervaring, de wijze waarop er met de beperking werd omgegaan, de geweldservaringen zelf en de miskennen daarvan door hun omgeving heeft volgens informanten diepe invloed gehad op de manier waarop ze zijn opgegroeid en hoe ze in het latere leven stonden of staan. Gevoelens van isolatie, eenzaamheid, angst, wantrouwen en depressie ontstonden in deze periode en bleven ook daarna bestaan.

Overlevingsgedrag zette zich door, mensen kregen te maken met herbelevingen, er ontstonden problemen binnen relaties door het onvermogen om grenzen te stellen en te handhaven. Veel oud-bewoners voelden en voelen zich onvoldoende voorbereid op het leven in de horende maatschappij. Zij hebben aan den lijve ondervonden dat de segregatie van mensen met een beperking, door hen in afzondering met een gespecialiseerde opvoeding goed voor te bereiden op een bestaan in de maatschappij, niet werkte. Daarbij was het geweld, dat hen op de internaten is overkomen, een belangrijke complicerende factor. Het maakte het voor een deel van hen onmogelijk om werkelijk aan dat leven in de maatschappij deel te nemen.

2.5 Conclusie

Geweld kwam in alle vormen, in alle periodes en op alle doveninstellingen voor, tussen professionals en pupillen en tussen pupillen onderling. Veel van dat geweld hing in de vroegste periodes samen met het internaatstelsel (orde en tucht) en het verbod op gebarentaal. Geweld was structureel van karakter en het ontbrak vrijwel geheel aan correctiemechanismen. Hierdoor kon geweld veelvuldig en langdurig voorkomen.

Het melden van geweld was in de periode tussen '45 en '65 moeilijk. Wie als bewoner geweld meldde, liep het risico niet geloofd te worden en/of opnieuw slachtoffer te worden van geweld. Ouders maakten meer kans om serieus genomen te worden, maar lang niet altijd. De overheid maakte haar controlerende rol in deze periode niet waar; zij werkte in enkele concrete gevallen met directies samen om geweldsincidenten

'onder de pet' te houden. Aangifte van geweld werd in deze periode vrijwel nooit gedaan; overheidsinstanties wisten daarvan en maakten geen bezwaar.

In de tweede periode ('65 – '85) werd de aard van het geweld minder structureel, o.a. doordat het internaatsysteem minder knellend werd en de pedagogische aanpak minder strak was. Veel verantwoordelijkheden werd overgelaten aan teams en individuele hulpverleners. Dat kon goed uitpakken, maar ook slecht: ervaringen van bewoners zijn in deze periode erg wisselend. Veel geweld speelde tussen kinderen onderling. Er was in deze periode geen aandacht voor risico's op grensoverschrijdend gedrag. Geweld kwam nog steeds veel en langdurig voor en de overheid bleef in deze periode wegstijven.

De derde periode (van 1985 tot 2017) werd gekenmerkt door een toenemende structurele aandacht voor geweld; de overheid begon in deze periode instellingen te verplichten beleid op dit gebied te maken. Dat beleid, dat verschillende wettelijke bronnen, verschillende doelgroepen en doelstellingen had, vertoonde aanvankelijk weinig samenhang en werkte eerder verwarrend dan ondersteunend. Na een aantal grote incidenten rondom (vooral) seksueel geweld aan het begin van de 21^e eeuw werd dat beleid intern samenhangend gemaakt. In vergelijking met eerdere periodes was de overheid beter geïnformeerd, maar de inspecties traden slechts reactief op (n.a.v. een melding door de instelling zelf). Daadwerkelijk ingrijpen werd ook aan de instellingen zelf overgelaten.

Voor de oud-bewoners van de internaten had het ervaren geweld grote impact op hun leven, zowel tijdens als ná de internaattijd. Overlevingsgedrag dat in de internaattijd ontstond zette zich voort in de periode daarna, tot op de dag van vandaag. Mensen achten zich vanwege het leven op het internaat niet goed voorbereid op een zelfstandig leven. Zij voelden zich vaak miskend door (en geïsoleerd van) de horende maatschappij.

3 Blinden- en slechtziendeninternaten

3.1 Inleiding

Er is weinig systematisch onderzoek gedaan naar het dagelijks leven en het leefklimaat in instellingen voor blinden en slechtzienden. Voor de minderjarige pupillen die in de residentiële instellingen verbleven waren er twee belangrijke verschillen met het gewone dagelijks leven buiten het internaat: de manier waarop de internaten waren afgeschermd van de buitenwereld en het ontbreken van een gewone gezinssituatie.⁵⁵ Deze belangrijke verschillen spelen ook een rol in het onderzoek naar geweld in de blinden- en slechtziendeninstellingen. Er is geen onderzoek gedaan naar het vóórkomen van geweld in deze sector en ook zijn er weinig ervaringen en gevallen van geweld in deze instellingen op papier gezet. Toch zijn er wel aanwijzingen dat er geweld gebruikt werd. Deze aanwijzingen zijn o.a. beschreven in het vooronderzoek en zijn bekend uit het onderzoek van de commissie Deetman, voor zover het de rooms-katholieke instellingen betreft. In dit onderzoek wordt geweld breed gedefinieerd: het gaat om psychisch, fysiek en seksueel geweld jegens minderjarigen in internaten voor blinden en slechtzienden. Hierdoor zijn specifieke aanwijzingen en cases van geweld in de scholen niet meegenomen. De brede definitie van geweld is door verschillende sleutelfiguren en respondenten in eerste instantie vernauwd tot seksueel geweld. Voor de beantwoording van de hoofdvragen van het onderzoek is daarom extra inspanning verricht en uitleg gegeven om ook de andere vormen van geweld te kunnen bespreken.

3.1.1 Hoofdvragen

In dit hoofdstuk staat de beantwoording van de drie hoofdvragen centraal met betrekking tot de blinden- en slechtziendeninstellingen.

1. De eerste vraag is de vraag naar wat er gebeurd is van 1945 tot heden. Hierin wordt de aard en omvang van het geweld beschreven.
2. De tweede hoofdvraag betreft de vraag naar hoe het heeft kunnen gebeuren. Bij de beantwoording van deze vraag gaat het om de context waarin het geweld heeft kunnen plaatsvinden, de mogelijkheden om geweld te melden en de bekendheid van geweld bij de overheid en de betrokken instanties.
3. De derde hoofdvraag betreft de vraag naar hoe de pupillen het geweld hebben ervaren en welke invloed dit geweld heeft gehad op hun latere leven. Richten de eerste twee hoofdvragen zich op het hoe en wat, in deze vraag staan de ervaringen van de pupillen centraal in het verleden en in het heden. Daarmee wordt een belangrijke doelstelling van het onderzoek van de commissie – herkenning en erkenning van wat de slachtoffers in aangedaan – ingevuld.

3.1.2 Bronnen van onderzoek

Voor het onderzoek zijn twee typen bronnen gebruikt: geschreven bronnen en de zogeheten ‘oral history’.

⁵⁵ D. Graas et al., *Haalbaarheidsonderzoek*, 31.

3.1.2.1 *Geschreven bronnen*

In vervolg op de verkenning in het vooronderzoek zijn de archieven van de huidige instellingen en hun voorgangers onderzocht. Het archief van St. Henricus is het beste bewaard gebleven, de resultaten van dit archiefonderzoek zijn beschreven in Bronstudie 8: Henricus en Theofaan. De archieven van de andere instellingen, (de voorgangers van) Visio en Bartiméus, zijn niet of nauwelijks bewaard gebleven. Over de staat van deze archieven is in het vooronderzoek en de bijlagen verslag gedaan.⁵⁶

Naast de archieven, zijn de inspectieverslagen van met name de Onderwijsinspectie en in mindere mate de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd, onderzocht.⁵⁷ Voor meer inzicht in de professionele praktijk in de instellingen is er een tijdschriftenanalyse gedaan⁵⁸ van met name de (voorgangers) van het *Tijdschrift voor Orthopedagogiek* en de gedenkboeken die door de jaren heen van de (voorgangers van de) Vereniging voor Orthopedagogiek zijn verschenen. De verschenen egodocumenten vormen ook een onderdeel van de geschreven bronnen.

3.1.2.2 *'Oral history'*

De archieven en inspectieverslagen geven zicht op de 'voorgesproken orde', maar met 'oral history' wordt de 'geleefde ervaring' beschreven. Het gebruik van 'oral history' is in dit onderzoek belangrijk en zorgvuldig toegepast, vanwege de beperkte groep mensen die daarvoor benaderd kon worden, de bewustwording over het concept geweld en de brede definiëring ervan.

- Aan het begin van het onderzoek is een focusgroepbijeenkomst gehouden waarin het dagelijks leven in een internaat is besproken.⁵⁹ Deze ervaringen beslaan de periode van 1952 tot 1988.
- De interviews met blinde en slechtziende oud-pupillen van internaten vormen daarnaast een belangrijke bron van informatie.⁶⁰ Er is in totaal met dertien mensen gesproken, hun ervaringen beslaan de periode van 1950 tot 1987.
- Ook is er gebruik gemaakt van interviews die zijn uitgezonden op radio 509, een radiostation van en voor mensen met een visuele beperking. Deze 26 interviews zijn uitgezonden tussen 2015 en 2016 onder de titel *Verhalen van toen*. In verschillende interviews komen ook verhalen uit de internaattijd naar voren, hoewel die niet centraal stonden. Ze vormen een belangrijke aanvulling op de interviews die in het kader van het onderzoek van de commissie zijn gedaan.⁶¹
- Tot slot zijn gesprekken gevoerd met mensen die in en door de sector als sleutelfiguren zijn genoemd.⁶²

⁵⁶ D. Graas et al., *Haalbaarheidsonderzoek*, 31-32 en 50-52; Bronstudie 2: Archieven doven- en blindeninternaten.

⁵⁷ Bronstudie 9: Toezicht en overheidsbemoedigen.

⁵⁸ Bronstudie 10: Tijdschriftenanalyse doven- en blindenzorg.

⁵⁹ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen.

⁶⁰ Bronstudie 4: Interviews.

⁶¹ Bronstudie 11: Interviews radio 509 'Verhalen van toen'.

⁶² Vanwege de privacy zijn er geen verslagen van deze gesprekken gemaakt en worden de namen van de sleutelfiguren niet openbaar gemaakt.

3.2 Wat is er gebeurd van 1945 tot op heden?

3.2.1 Aard en omvang⁶³

Op basis van de gebruikte bronnen is niet aan te geven wat de omvang van het geweld is geweest. Wel beschikken we over aanwijzingen die een beeld schetsen de omvang van het geweld. Het gaat dan om verhalen over een specifieke groepsleider, frater of directeur in een bepaalde instelling en in een bepaalde periode. Die verhalen deden dan ook in de andere instellingen de ronde. Zo is aangegeven dat in de eerste periode op St. Henricus door twee fraters fysiek, psychisch en seksueel geweld heeft plaatsgevonden gedurende enkele jaren en dat dit onderling ook met de pupillen werd besproken.⁶⁴ In deze periode waren de pupillen ondergebracht in slaapzalen met ongeveer 80 kinderen: het ging om geweld van grote omvang. Gesprekken met pupillen van andere instellingen over diezelfde periode geven aan dat dit algemeen bekend was over St. Henricus. Over de tweede periode werd verteld dat in bijvoorbeeld Huis ter Heide op bepaalde groepen een hardhandig regime werd gevoerd waarover ook werd geklaagd. Deze groepen (verdeeld over aparte huisjes) hadden een omvang van ongeveer twaalf kinderen. Een andere aanwijzing met betrekking tot de tweede periode gaat bijvoorbeeld over de instelling te Huizen waar een (seksueel) vrijgevochten sfeer hing.

In de periode tot 1985 had geweld vooral te maken met het leefklimaat in de internaten. Maar het had ook te maken met het gescheiden van het huisgezin opgroeien, met de persoon van de medewerker of directeur en voor een deel ook met de kwetsbaarheid van blinde of slechtziende kinderen. Hierover gaat het vervolg van deze paragraaf, namelijk over de aard van het geweld, onderverdeeld in fysiek, psychisch en seksueel geweld, beschreven per periode.

In de periode 1945 – 2017 kwamen alle onderscheiden vormen van geweld voor op de blindeninternaten: van zowel medewerkers ten opzichte van kinderen als tussen kinderen onderling. Onderstaande tabellen geven een beeld van het genoemde geweld door de geïnterviewden. Dit komt overeen met de beschrijvingen van geweld die de deelnemers in de focusgroepen gaven.⁶⁵

Tabel 2 | Fysiek geweld (interviews personen visuele beperking N=13)

Fysiek geweld	Aantal respondenten
Slaan/ schoppen/ knijpen	10
Getuige van geweld	7
Dwangvoeding/ ondervoeding	4
Opsluiting/ afzondering	4
Koud water/ onder water/koude douche	2
Lang staan	1
Andere vormen van fysiek geweld	1

⁶³ De bronnen voor deze paragraaf zijn Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen; Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan; Bronstudie 4: Interviews; Bronstudie 11: Interviews radio 509 'Verhalen van toen'. Om de privacy van alle betrokkenen te kunnen garanderen worden deze niet nader gespecificeerd.

⁶⁴ Bronstudie 4: Interviews; Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan.

⁶⁵ In Bronstudie 4: Interviews, is de aard en omvang van het geweld gekwantificeerd en in tabellen weergegeven voor zover het genoemd werd bij de respondenten. Omwille van de beperkte omvang zijn niet alle tabellen niet opgenomen in dit eindrapport. Zie ook beschrijvingen in de Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen.

Tabel 3 | Psychisch/emotioneel geweld (interviews personen visuele beperking N=13)

Psychisch/emotioneel geweld	Aantal respondenten
Onbetrouwbare, onvoorspelbare zorg	9
Controle, dreiging, angst	8
Vernedering/kleineren/pesten	8
Onthouden contact, genegenheid, relaties, banden, sociaal isolement	4
Schreeuwen	3
Beschuldigen	2
Minder ontwikkelings-/scholingsmogelijkheden	2
Getuige van emotioneel/psychisch geweld	2
Afpakken spullen	1
Andere vormen van emotioneel/psychisch geweld	2

Tabel 4 | Seksueel geweld (interviews personen visuele beperking N=13)

Seksueel geweld	Aantal respondenten
Aanranding/betasten	7
Onderworpen aan seksuele handelingen door een ander	4
Getuige van seksueel geweld	3
Verkrachting	2
Gedwongen tot seksuele handelingen bij ander	2
Andere vormen van seksueel geweld	2

Combinaties van geweld

Bijna de helft van de geïnterviewde personen met een visuele beperking heeft zowel fysiek, psychisch als seksueel geweld moeten ervaren (zes van de dertien respondenten). Maar één respondent heeft ‘slechts’ één geweldsvorm ervaren, de andere zes respondenten een combinatie van twee geweldsvormen. Bij twee van de dertien respondenten was ook in de thuissituatie sprake van geweld. Thuis ervoeren deze respondenten dan een combinatie van fysiek, psychisch en seksueel geweld en een combinatie van fysiek en psychisch geweld.

Meer dan de helft van de respondenten vertelde over hoe dubbel het soms was, dat ze bij de personen die hen het geweld aandeden, ook steun konden ervaren. Bovendien waren ze van deze personen afhankelijk voor primaire basisbehoeftes.

“Ik was bang, ze waren bang voor deze man. Het grappige van deze man is ook dat ik ontzettend veel aan hem te danken heb, voor mijn ontwikkeling en mijn interesses.”

Periodisering

De vormen van geweld en de context waarbinnen het plaatsvond, zullen in het vervolg van dit hoofdstuk worden beschreven. Daarbij worden drie eerder genoemde periodes onderscheiden:

- De eerste periode van 1945-1965 wordt gekenmerkt door landelijke internaatvoorzieningen waar kinderen op jonge leeftijd werden geplaatst. De kinderen waren leerplichtig en plaatsing in een internaat werd als pedagogisch wenselijk beschouwd.
- In de tweede periode van 1965 tot 1985 ontstonden meer (onderwijs)voorzieningen voor slechtzienden, apart van de blindeninstellingen. Onderwijs en woonvoorziening werden meer gescheiden en kregen een eigen directie. Door betere financiële regelingen werd het mogelijk dat kinderen thuis bleven wonen.
- De derde periode van 1985 tot 2017 werd gekenmerkt door instellingen die gingen regionaliseren en fuseren. Woonvoorzieningen richtten zich meer op meervoudig gehandicapten.⁶⁶ Over deze periode zijn de minste bronnen beschikbaar.

3.2.1.1 1945-1965

Fysiek geweld

Zowel oud-pupillen als sleutelfiguren melden dat fysiek geweld in deze periode veel voorkwam. Het kwam voor tussen de leiding en pupillen in de vorm van het slaan, schoppen, knijpen, in bedwang houden, opsluiten en afzonderen van kinderen. Ook werden kinderen soms onder een koude douche gezet of werden ze gedwongen om lang te staan. Het geweld paste in het toenmalige beeld over internaatopvoeding en de omgang met de beperking als voorbereiding op het latere leven: het was vooral gericht op orde en disciplineren. Daarbij vielen regelmatig harde klappen:

"[...] en ze hebben me daar een keer geslagen, de juf, tegen mijn gezicht. Toen vloog mijn bril af en die was stuk. Dat vond ik vreselijk. Mijn ouders moesten toen een nieuwe bril kopen maar dat konden ze eigenlijk niet betalen."

Er was sprake van een streng regime waarin fysieke straffen er 'gewoon' bij hoorden:

"[...] en als je niet deed wat hem zinde kreeg je een klap in je gezicht. Met de volle vuist gaf die je een mep."

Daarnaast werd geweld gebruikt bij het eten:

"[...] dat je onder het eten, moest je vaak stil zijn, mocht niet gepraat worden, was te druk en zo, en dan deed iemand iets wat niet mocht en dan werd iemand bij de haren gepakt en dan schreeuwen."

Kinderen die hun voedsel niet lustten, werden toch gedwongen het op te eten. Desnoods werd het koud opnieuw voorgezet. Wie het uitbraakte, moest het toch opeten. Ook werd kinderen soms voedsel onthouden. Het 'eten wat de pot schaft' werd vaak onder dwang en straf gehandhaafd en gold in alle instellingen.⁶⁷ Het geweld dat gepaard ging met het opvoedregime stond ver van de bevattingswereld van de nog jonge kinderen. Er werd geen rekening gehouden met de beperkingen die blinde en slechtziende kinderen in het dagelijks leven ervoeren:

⁶⁶ H. Brans, *De stamboom van Sensis*.

⁶⁷ Vergelijk ook de ervaringen in de interviews van radio 509 (Bronstudie 11: Interviews radio 509 'Verhalen van toen')

“Er was een leidster die je buiten op je blote voeten neerzette. Weer of geen weer. Of je werd een week lang verbannen naar de slaapzaal vanaf vijf uur ’s middags, omdat je per ongeluk een kopje had laten vallen bij de afwas, terwijl je nog maar vijf en half jaar was.”

De leiding gebruikte fysiek geweld ook om gedrag, dat met de visuele beperking samenhangt, tegen te gaan: het zogenaamde ‘blindisme’⁶⁸ of ‘piassen’ en het in de ogen prikken. Ter voorkoming van ogenprikken werden soms, ook bij jonge kinderen, metalen punten op tafel aangebracht, zodat het niet meer mogelijk was met de ellebogen op tafel te rusten.⁶⁹

Psychisch geweld

Voor veel blinde en slechtziende kinderen bestond psychisch geweld uit het hardhandig handhaven van (onredelijke) regels en disciplineren. Ze ervoeren gevoelens van onveiligheid, verlatenheid en heimwee, veroorzaakt door de uithuisplaatsing op jonge leeftijd.⁷⁰ Afscheid nemen van de ouders was er niet bij:

“[...] toen werd ik afgeleid, ik werd met de frater mee naar een groep gebracht en ondertussen waren mijn ouders weg [...] Ik kreeg m’n ouders pas weer te zien met kerstmis en dan ben je vijf jaar.”

Bij bedplassen werd, naast een fysieke bestraffing, ook psychisch geweld gebruikt. Dat gebeurde door kinderen in het bijzijn van anderen op het bedplassen aan te spreken. Ook werd het kinderen verboden ‘s nachts uit bed te gaan, op straffe van zondags de hele dag in bed moeten blijven.⁷¹ De blinde pupillen ervoeren het als uitermate bedreigend als de leiding misbruik maakte van hun visuele beperking om hen te controleren: bijvoorbeeld door te doen alsof ze de slaapzaal verlieten maar toch bleven, om te zien wat er dan gebeurde.⁷²

Oud-pupillen noemen verschillende vormen van psychisch geweld die door de leiding werden toegepast: onbetrouwbare en onvoorspelbare zorg, controle van pupillen, dreiging en angst, vernedering, kleinering en pesten, sociaal isolement en het onthouden van contact, genegenheid, en relaties:

“En als hij als directeur in de buurt kwam dan probeerden wij wel weg te komen. Maar zelfs een jongen die kroop onder de tafel als de directeur in de buurt kwam (...) net voorbij zijn kantoor was een donkere gang, maar ik zag niets in het donker dus dan liep ik heel langzaam want je wou niet tegen de muur aan lopen. Nou en dan kreeg ik weer op mijn donder: dat ik niet zo sloom moest zijn en door moest lopen.”

⁶⁸ Vormen van blindisme variëren van het heen en weer wiegen van het lichaam, het draaien van het hoofd, in het oog wrijven of hoofdschudden (*headbanging*) tot rondtollen of met de vingers klikken of schieten. Deze bewegingen zijn repetitief en in principe doelloos maar kunnen ontspannend of geruststellend zijn voor het kind bij onrustige situaties.

⁶⁹ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen.

⁷⁰ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen; Bronstudie 4: Interviews; Bronstudie 11: Interviews radio 509 ‘Verhalen van toen’.

⁷¹ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen; Bronstudie 11: Interviews radio 509 ‘Verhalen van toen’.

⁷² Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen.

De constante dreiging, de angst en het niet goed weten wat je te wachten stond gaf een onveilig gevoel en aanleiding tot wantrouwen:

“Er was geen enkel vertrouwen, dat is misschien wel het ergste wat er is”

en:

“Je was, je bent niet, je hebt niet geleerd met emoties om te gaan (...) en ja, spontaniteit moest onderdrukt worden, terwijl ik dat als kleine jongen heel erg was.”

Tussen pupillen onderling kwam pesten en kleineren voor, waarbij het vaak ging om problemen tussen blinden en slechtzienden.⁷³ Die sfeer riep gevoelens van onveiligheid op:

“[...] een beetje van ‘nou, je moet die jongens vermijden’ en ik ben later ook wel eens een keer gestraft, vonden ze dat ik wat te ver was gegaan”.

Seksueel geweld

Vormen van seksueel geweld die in deze periode voorkwamen, waren aanranding, betasting en gedwongen worden tot het ondergaan van seksuele handelingen door de pleger. Hierover zijn met name getuigenissen uit St. Henricus. Er waren verschillende momenten en locaties waar kinderen door verscheidene medewerkers (fraters) met regelmaat (in sommige periodes wekelijks) zijn aangerand en betast:

“[...] die stond achter tegen de zaagmachine[...] en zichzelf te bevredigen op de één of andere manier, want hij stond echt tegen je aan te rijden.”

Berucht was ook de inloopkast:

“[...] en achter, op de kast, materiaal te pakken, en dan greep ‘ie weer je kruis”.

Ook de slaapzaal was een onveilige plek als er bepaalde fraters waakten in het speciale hok:

“[...] en dan lagen we in bed en dan kwam meneer op bezoek, als iedereen rustig in bed lag.”

Ook het getuige zijn van seksueel geweld werd genoemd. Het merendeel van deze zaken speelde tussen leiding en pupillen, in enkele gevallen ging het om seksueel contact tussen pupillen onderling. Soms werd daarbij misbruik gemaakt van de beperking, die veel onderlinge aanraking nodig maakte. Een groepsleider liet dan een pupil de handen in zijn zakken steken om bepaalde handelingen te verrichten. Tussen puberjongens onderling kwam ook wel vrijwillig seksueel contact voor.⁷⁴ Onderling seksueel geweld speelde volgens de respondenten in alle instellingen over deze periode. Enkelen van hen vertellen over seksueel getinte spelletjes onder de douche waar een groep jongens bij betrokken was. Seksueel getinte aanrakingen tijdens het douchen en baden kwamen regelmatig voor.

⁷³ Bronstudie 4: Interviews; Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen

⁷⁴ Bronstudie 4: Interviews; Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen

3.2.1.2 1965-1985

Fysiek geweld

Het fysieke geweld in deze periode was vergelijkbaar met dat tijdens de vorige periode. Straffen betekende nog steeds slaan, schoppen en knijpen:

"[...] dan kreeg je een dreun en dan schoot je met je elleboog van de rand van die tafel af en dat deed gewoon pijn en je schrok ervan!"

Net als in de vorige periode bestond het uit dwangvoeding (of juist het onthouden van voeding), opsluiten en afzonderen, onder de koude douche zetten, lang in de hoek staan:

"[...] als je dan in de hoek gezet werd dan werd je vergeten, nou de eerste keer heb ik er drie uur gestaan."⁷⁵

Het eerder genoemde blindisme vormde ook in deze periode aanleiding tot geweld; blindisme werd op hardhandige wijze gecorrigeerd.

Fysiek straffen werd in deze periode minder vanzelfsprekend en gewoon. 'Slaan' betekent niet voor alle respondenten hetzelfde: slaan in het gezicht werd als fysiek geweld genoemd, maar de broek laten zakken en een klap op de blote billen, niet. Dit laatste werd wel door iedereen genoemd als gebruikelijke straf door de groepsleiding.

Er waren beruchte medewerkers die door de meeste kinderen werden gevreesd en die sloegen:

"Ja, dan kwam hij op je aflopen en kreeg je een klap onder je kin: 'Wat is dat nou toch, jongedame!' Dat was altijd zijn zinnetje."

De klap was extra onverwacht omdat de pupillen het letterlijk niet zagen aankomen. Het gaf daardoor een groot gevoel van onveiligheid onder de kinderen. In de interviews werden ervaringen gedeeld over specifieke medewerkers die fysiek en psychisch geweld gebruikten in alle drie de instellingen (St. Henricus/Wijnberg, Bartiméus en Huis ter Heide).⁷⁶

Kinderen waren ook vaak getuige van fysiek geweld:

"[...] er was een meisje bij mij op de groep [...] die at heel langzaam, en dan moest ze op een gegeven moment naar de wc en dan lieten ze haar net zolang zitten totdat ze in haar broek plaste."

Ook fysiek geweld tussen pupillen onderling werd over deze periode gemeld: slaan, schoppen en knijpen of het houden van stokgevechten. Het was een strijd om positie en hiërarchie:

"Het was nodig dat jou niet teveel kon overkomen. Dit moest je handhaven, want anders was je zelf de klos. Eén jongen kon helemaal niets en als hij raar deed, pakten wij zijn bril af."

⁷⁵ Hiervan wordt ook getuigd in de interviews van radio 509.

⁷⁶ Bronstudie q: Interviews.

Psychisch geweld

Psychisch geweld bestond volgens de respondenten in deze periode uit onbetrouwbare en onvoorspelbare zorg, willekeur handelen door de leiding, kleineren, machtsuitoefening, dreiging en angst, vernedering, sociaal isolement en onthouding van contact, genegenheid en relaties. Het ging in veel gevallen nog om dezelfde ervaringen als in de jaren ervoor: traumatische ervaringen vanwege de plaatsing op jonge leeftijd en het vernederen en straffen omdat onbegrepen regels waren overtreden:

“Nou ja, dan belandde er wel eens wat in bed. En dan was het van, ja, je bent een vieze jongen. Oh, sorry, maar mogen we niet naar de wc? Nee, dat mag je van je moeder ook niet. Nou, dat dacht ik wel. Als ik gewoon thuis ben en ik moet naar de wc dan ga ik naar de wc.”

Onbegrip bij de leiding over de kwetsbaarheid van blinde of slechtziende kinderen, in combinatie met hardhandig optreden en schreeuwen onder het motto ‘Je kunt niet kijken maar je kunt wel voelen’, gaf een intens onveilig gevoel bij de kinderen. Ook het gebrek aan ontwikkelingsmogelijkheden werd genoemd, hoewel de leiding zich in deze periode juist beter bewust leek te zijn om de onderwijsmogelijkheden voor blinden en slechtzienden te vergroten.⁷⁷ Specifiek voor St. Henricus werd gemeld, dat kinderen die daar een ‘te nauwe’ band met elkaar hadden, uit elkaar werden gehaald. Dat hield waarschijnlijk verband met angst voor ‘bijzondere vriendschappen’, een eufemisme voor homoseksualiteit.⁷⁸ Zowel leiding als pupillen maakten zich schuldig aan kleineren en pesten.⁷⁹ Het strenge en verplichte religieuze regime (in een periode waarin de secularisering was ingezet) werd door verschillende pupillen op St. Henricus en Bartiméus als intimiderend ervaren.

Seksueel geweld

Seksueel geweld bestond uit betast worden, aanranding en het onderworpen worden aan seksuele handelingen. Ook hier speelde de beperking een rol; bij seksuele voorlichting werden in deze periode soms kinderen ingezet als ‘voelmodel’: anderen moesten dan ‘ter informatie’ aan hun geslachtsdelen voelen.⁸⁰ Ook waren kinderen getuige van seksueel geweld. Plegers behoorden merendeels tot de (groeps)leiding, maar ook maakten medepupillen zich soms schuldig aan seksuele handelingen en betasten. Er werd in deze periode tussen de leerlingen onderling geëxperimenteerd en grenzen verkend.

3.2.1.3 1985-2017

In de loop van de jaren ‘90 waren de klassieke blinden- en slechtziendeninternaten opgeheven, onder andere vanwege de ingezette regionalisering van de instellingen. De overgebleven vormen van residentiële zorg waren gericht op kinderen met een meervoudige handicap.

Over deze periode zijn in vergelijking met de voorgaande periodes, beperkt bronnen beschikbaar waarin geschreven of gesproken wordt over geweld. Dat geldt met name voor de archieven maar ook voor het aantal respondenten, getuigenissen van sleutelfiguren en de verhalen van radio 509.

Naast deze bronnen zijn er nog meer aanwijzingen dat ook in deze periode het thema geweld een onderwerp van zorg was. Zo werd in het vooronderzoek melding gedaan van een specifieke geweldscasus bij Visio in 2012. Het ging om een incident op de school. Ook een melding bij de Onderwijsinspectie

⁷⁷ Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan.

⁷⁸ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen.

⁷⁹ Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan.

⁸⁰ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen; Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan.

uit 2002 betrof een geval van seksuele intimidatie op een school voor blinden.⁸¹ In 2010 werd er bij de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd een melding gedaan van seksueel misbruik. Het betrof een melding van een persoon met een meervoudige handicap. Het dossier is niet volledig.⁸² Ondanks deze beperkt beschikbare bronnen wordt er een beeld geschetst van de aanwezigheid van geweld in de periode eind jaren '80 begin jaren '90.

Fysiek geweld

Fysiek geweld als gevolg van het strenge internaatregime vond in deze periode niet meer op dezelfde schaal plaats als in de eerste periode. Strenge handhaving van regels rond bijvoorbeeld opstaan, eten, te laat komen of niet luisteren waren afhankelijk van de persoon en het humeur van de groepsleiding. Het kon er hardhandig aan toe gaan:

"[...] kreeg je echt een klap in je gezicht (...) Niet geluisterd, of ik was te laat uit school, of opstandig gewoon (...) of je kreeg een duw. En dat gebeurde vooral als er iemand alleen op de groep stond. Als ze met z'n tweeën waren, dan hoefde je daar niet bang voor te zijn".

Ook kwam er onderling fysiek geweld voor: vechtpartijen, trappen en slaan bij onenigheid of opsluiten. Ook de gevechten tussen blinden en slechtzienden bleven regelmatig voorkomen en een hardhandig oppeisen van status en hiërarchie van met name de oudere kinderen over de jongere.

Psychisch geweld

Ook in deze periode was er sprake van een vanzelfsprekende plaatsing van jonge kinderen (vanaf ongeveer het zesde jaar) in internaten. De meeste blinde kinderen zaten voorafgaand aan hun internaatplaatsing op een 'gewone' kleuterschool en hadden daar vriendjes. De kinderen begrepen niets van deze stap, wat gevoelens van verlatenheid, eenzaamheid en heimwee veroorzaakte. Verschillende respondenten vertelden dat ze maar niet konden begrijpen waarom ze niet thuis konden blijven wonen: zij ervoeren hun blindheid niet als een belemmering of beperking in hun jonge leven.

In deze periode was het gebruikelijk dat de kinderen ieder weekend en in de vakanties naar huis gingen. Gevoelens van verlatenheid speelden niet alleen op het internaat. Ook thuis voelden de kinderen zich vaak een buitenstaander ten opzichte van de rest van het gezin. De gevoelens van heimwee moesten weggestopt worden:

"Heimwee hebben mocht eigenlijk niet, dus dat probeerde je gewoon niet te laten merken."

Er werd weinig compassie getoond:

"[...] ik had eigenlijk gevoel dat ik mijn problemen zelf moest oplossen. (...) Als iemand dan een keer heimwee had en dat per ongeluk een keer liet merken, dan werd je gewoon uitgemaakt voor aansteller of zo."

Pesterijen onderling gingen er niet alleen fysiek hardhandig aan toe, maar bestonden ook uit dreigen, schelden en kleineren:

⁸¹ Geweld op scholen voor zintuiglijke gehandicapten is niet meegenomen in dit onderzoek.

⁸² Bronstudie 9: Toezicht en overheidsbemoeienis.

"[...] kettingen gevonden, sneeuwkettingen of iets, en dat hadden we min of meer stiekem meegenomen, en daar gingen we toen die jongere groep mee dreigen".

Pestgedrag richtte zich op het willen vasthouden van de sociale orde en cultuur in de groep en op kinderen die als afwijkend werden beschouwd:

"[...] soms ook heel bedreigend, die heeft ook in die tijd wel dingen gedaan die ik niet allemaal weet, die niet goed te praten zijn: ik denk dat hij wel iets mankeerde".

Hierbij ging het met name om de kinderen met meervoudige beperkingen, zoals een verstandelijke beperking.

Seksueel geweld

Uit de gesprekken met sleutelfiguren en respondenten kwam naar voren dat seksualiteit in de groepen een terugkerend probleem vormde, zonder dat er sprake was van voorlichting of hulpverlening. Uit de getuigenissen bleek dat het ging om seks tussen pupillen onderling waarbij grenzen werden verkend, seksueel geweld door groepsleiding waarin ook mede-pupillen werden betrokken en/of getuige zijn van seksueel experimenteren door anderen:

"Het was een complex van verschillende mensen die met elkaar experimenteerden, en ook op verschillende niveaus".

Seksueel experimenteren in aanwezigheid van anderen, gebeurde zowel in de groep (bijvoorbeeld onder de douche of in de slaapkamer) als in de schoolklas. Seksueel geweld vond niet alleen plaats onder het voorwendsel van onderling experimenteren. De zintuiglijke beperking van pupillen kon ook aanleiding zijn om ongewenste aanrakingen en seksuele handelingen te verrichten.

"En toen zei ze dus dat ze me ergens voor nodig had. En om even heel kort samen te vatten heeft ze mij gebruikt voor haar 'biologieles'. Zo noemde ze het dan ook. En zij liet gewoon jongens aan mij zitten, zodat ze konden zien hoe een meisje er uit zag. [...] Ik lag dan op bed, zeg maar, uitgekled en die jongens zaten gewoon aan mij [...] en eerst was het alleen aan mij zitten en later mochten ze ook dingen met mij proberen".

Het betrof geen eenmalig incident maar ging over een lange periode door en – naar getuigenis – ook met andere personen.

3.2.2 Samenvatting: Wat is er gebeurd?

Uit verschillende bronnen komt naar voren dat het vóórkomen van fysiek, psychisch en seksueel geweld voor een groot deel te maken had met:

- het regime op het internaat,
- het op zeer jonge leeftijd uithuisgeplaatst worden,
- de beperkte sensitiviteit van de leiding voor de kwetsbaarheid van de kinderen met een visuele beperking
- en de willekeur en onvoorspelbaarheid in de zorg en het dagelijks regime.

Het vóórkomen van geweld in de internaten vond in alle periodes plaats, maar was wel groeps- en persoonsafhankelijk.

In de vroege periode speelde religie een rol in het internaatregime, waarbij het erop lijkt dat de strenge religieuze regels rondom seksualiteit, tucht en de onbespreekbaarheid ervan, ruimte lieten om dezelfde regels met voeten te treden.

Over de periode van 1985 tot 2017 zijn sporen van geweldservaringen gevonden. Veel van het seksuele geweld werd onder de noemer van ‘experimenteren’ en ‘grenzen verleggen’ geschaard. Fysiek en psychisch geweld kwamen direct voort uit handhaving van de regels, heimwee vanwege plaatsing op jonge leeftijd en de onderlinge groepscultuur van de kinderen. Ervaringen van individuele pupillen over deze periode geven (hoe schaars ze ook mogen zijn) een beeld van willekeur in het voorkomen van geweld. In vergelijking met de voorgaande periodes kwam het meer tussen pupillen voor waarbij steeds vaker meervoudig gehandicapten voorkwamen. De groep meervoudig gehandicapten is in het kader van dit onderzoek niet nader uitgediept, maar het geeft wel aan dat het thema geweld, ondanks alle protocollen en meldplicht en wetgeving, nog steeds een zorgelijk thema is.⁸³

Op de vraag naar wat er gebeurd is in de blindeninternaten over de periode 1945 tot heden kan geconcludeerd worden dat geweld voorkwam en dat er een grote mate van willekeur was: geweld was afhankelijk van tijd, plaats en personen.

3.3 Hoe kon dit gebeuren?

De vraag naar hoe het geweld heeft kunnen plaatsvinden richt zich op de context en de onderliggende mechanismen van geweld. Daarbij spelen risico- en beschermende factoren een rol en die zijn te onderscheiden op verschillende niveaus:

- algemeen maatschappelijk niveau (macro),
- op instituutsniveau (meso)
- en op individueel niveau, voor wat betreft slachtoffers en plegers (micro).

Onderdeel van de context en mechanismen is de vraag of (oud-) pupillen de mogelijkheid hadden om melding te maken van het ervaren geweld en of de overheid bekend was met signalen van geweld.

3.3.1 *Wat was de context waarbinnen geweld heeft plaatsgevonden en wat waren de mechanismen die bij dit geweld een rol speelden?*

3.3.1.1 **1945-1965: Algemeen maatschappelijke factoren**

De blindeninternaten vormden in het naoorlogse Nederland een vast onderdeel van het Buitengewoon Lager Onderwijs (BLO). Hier kregen kinderen die vanwege een lichamelijke, zintuiglijke of verstandelijke beperking geen regulier onderwijs konden volgen, speciaal onderwijs. Aan de onderwijsvoorzieningen voor blinden waren ook internaatvoorzieningen verbonden en in enkele gevallen ook pleegzorgvoorzieningen. Vanaf 1947 gold voor kinderen met een beperking de leerplichtwet, waardoor alle blinde kinderen verplicht onderwijs moesten volgen. Hiervoor was plaatsing op een blindeninternaat onvermijdelijk. Vlak na de oorlog ontwikkelde zich ook de wetenschappelijke kennis over kinderen met een lichamelijke, zintuiglijke en/of verstandelijke beperking met de benoeming van oud-inspecteur Van Houte als eerste hoogleraar

⁸³ In hoofdstuk 1 is aangegeven dat deze voorzieningen buiten ons onderzoek vallen.

Orthopedagogiek. Hiermee is een voorzichtige start gemaakt met de professionalisering van het onderwijs aan kinderen met een beperking.

Ook de verzuiling was nadrukkelijk zichtbaar binnen de wereld van de blindeninternaten. Voorzieningen waren ingericht naar levensovertuiging: de katholieken gingen naar Henricus en de Wijnberg te Grave, de protestants-christelijken naar Bartiméus te Zeist en de overigen naar het Instituut voor Blinden te Huizen. Het waren particuliere instellingen waar een strenge hiërarchie heerste en het beleid intern gericht was. Wantoestanden bleven binnenskamers en konden lang voortbestaan. Maatschappelijke opvattingen over het opvoeden van kinderen sloten hardhandige correctiemethodes niet uit. De gesloten internaatwereld kon het effect van deze methoden versterken.⁸⁴

In de periode 1945-1965 stonden overheid en de politiek op afstand; men bemoeide zich niet met de inhoudelijke kant van de woon- en onderwijsvoorziening. Het toezicht op de blindeninternaten werd uitgevoerd door de voorlopers van de Inspectie voor de Gezondheidszorg en Jeugd. Voor zover bekend gebeurde dat meestal naar aanleiding van een melding. De Inspectie van het Onderwijs bezocht jaarlijks de scholen in de blinden- en slechtziendeninstellingen. Hierover werd verslag gedaan in de jaarlijkse onderwijsverslagen van het Buitengewoon Lager Onderwijs (BLO).⁸⁵

3.3.1.2 1945 – 1965: Factoren op instellingsniveau

Internaten voor blinde kinderen waren ontstaan vanuit particulier initiatief en ontwikkelden zich onafhankelijk en zelfstandig als onderwijsinstelling met woonvoorziening. De internaten ontvingen wel overheids-subsidie, maar van richtlijnen of protocollen van overheidswege was nauwelijks sprake. Deze situatie vormde de start van de naoorlogse periode. Blindeninternaten waren intern gericht en de professionele cultuur was bij alle instellingen nog zeer hiërarchisch.⁸⁶

Grootschaligheid

De opzet van de internaten was in deze periode grootschalig: grote leefgroepen (soms wel 60 of 70 kinderen), meestal nog grotere slaapgelegenheden en weinig personeel dat daardoor vooral bezig was met orde en tucht en niet met pedagogische doelstellingen.⁸⁷ Jongens en meisjes waren meestal van elkaar gescheiden, zeker in de slaapvoorzieningen. Op St. Henricus was ook een woonvoorziening van oudere blinden, die aangrenzend gevestigd was aan de slaapvoorziening van de kinderen. Deze oude, blinde mannen moesten gebruik maken van de sanitaire voorzieningen in de kinderslaapzaal. Veel verhalen over onveiligheid kwamen – voor zover het St. Henricus betrof – voort uit deze zeer onwenselijke situatie.⁸⁸ De grootschaligheid gaf risico op zowel onderling geweld als grensoverschrijdend gedrag door personeel in de nacht. Aan de andere kant vormde de grootschaligheid ook weer een beschermende factor omdat je je als individu makkelijker kon ‘onzichtbaar’ kon maken en de groep kon ontlopen. De groeps-grootte nam in de loop van de tijd af tot zo’n twintig kinderen aan het einde van de jaren ‘60. Hierbij liep Huizen voorop, waar al in de jaren ‘50 de groeps-grootte was gedaald tot ongeveer twintig kinderen.⁸⁹

⁸⁴ Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan.

⁸⁵ Bronstudie 9: Toezicht en overheidsbemoeienis, (IGJ), Onderwijsinspectie en maatschappelijk werk

⁸⁶ Bronstudie 10: Tijdschriftenanalyse doven- en blindenzorg; Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan.

⁸⁷ Bronstudie 4: Interviews.

⁸⁸ Bronstudie 4: Interviews en Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan

⁸⁹ J. Vos, *Tastend door de tijd*, 210.

Pedagogische cultuur

In de pedagogische cultuur van die jaren was het gebruikelijk om kinderen op zeer jonge leeftijd (tussen drie en zes jaar) op het internaat te plaatsen. Daarbij werd het afscheid nemen van de ouders onmogelijk gemaakt en werden contacten met het gezin van herkomst, zeker in de beginperiode, tot een minimum beperkt. Op die manier konden de kinderen 'onthechten'. Kinderen hadden drie vakanties per jaar.⁹⁰ Deze handelswijze had grote gevolgen voor de emotionele ontwikkeling van de kinderen. Het leidde tot gevoelens van heimwee, verlatenheid en afgesneden zijn van huis. Die gevoelens speelden na elk thuisbezoek opnieuw op.⁹¹ Kinderen voelden zich daardoor nergens meer thuis. Verder maakte het de kinderen onmogelijk een referentiekader met betrekking tot het 'normale gezinsleven' te ontwikkelen: hoe een gezin functioneerde hadden ze alleen in hun zeer vroege jeugd meegemaakt en gedurende de korte periodes dat ze vakantie hadden. 'Thuis' en 'het internaat' waren twee gescheiden werelden, waarbij 'thuis' steeds verder op de achtergrond raakte. Ze ervoeren twee soorten heimwee: thuis hadden ze heimwee naar de vertrouwde internaatomgeving en op het internaat naar een thuis dat ze nauwelijks kenden.

De rol van de ouders

De rol van ouders van kinderen die in een instelling verbleven, was in deze periode zeer beperkt. Ouders werd geen keuze gelaten om een kind al dan niet te plaatsen in een internaat. Het in 1954 opgerichte contactorgaan voor de ouders, *Van Hart tot Hart*, was geen blaadje van ouders, maar was vooral bedoeld om ouders te instrueren hoe om te gaan met de beperking van hun kind(eren). Contacten met hun kinderen werden tot een minimum beperkt. Hierdoor was het voor ouders lastig om bij problemen of wantoestanden in te grijpen.⁹² Pogingen daartoe werden afgehouden, zo getuigt een oud-pupil over de inspanningen van haar ouders over plaatsing op een andere groep.⁹³ Met de oprichting in 1947 van de Stichting Het Nederlandse Blindenwezen werd een start gemaakt met de samenwerking tussen de verschillende instellingen en het maken van een overlegstructuur voor de 'buitenwereld'.⁹⁴ Door het opzetten van het maatschappelijke werk of nazorg verbonden aan het internaat, werd ook aandacht besteed aan het leven buiten de internaatmuren.

Richtlijnen en protocollen

Richtlijnen en protocollen werden door de directie opgesteld. De directeur was verantwoordelijk voor het aanstellen en coachen van het personeel. Hij had zowel de leiding over de woonvoorziening als over de school. De directeur liet zich adviseren door wetenschappelijke adviseurs, zoals een psycholoog en een oogarts.⁹⁵ Binnen de instituten bestonden geen formele toezichhoudende organen. Wel bezochten bestuursleden en leidinggevendenden van de verantwoordelijke organisaties 'hun' instellingen regelmatig.⁹⁶ In tegenstelling tot het onderwijzend personeel aan de scholen voor blinden, was er voor het personeel op de internaten geen sprake van opleidingseisen of speciale scholing. Pupillen zelf hadden het idee, dat de 'beste krachten' in het onderwijs werden geplaatst en dat degenen die overschoten in het internaat

⁹⁰ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen; Bronstudie 4: Interviews; Bronstudie 6: Blindengemeenschap en blindencultuur.

⁹¹ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen.

⁹² Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen; Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan.

⁹³ Bronstudie 4: Interviews.

⁹⁴ J. Vos, *Tastend door de tijd*, 187.

⁹⁵ Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan.

⁹⁶ Zie o.a. Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan

werkten.⁹⁷ Medewerkers van de blindeninternaten begonnen pas vanaf het einde van de jaren '50 met cursussen Kinderbescherming A en B, aan het Seminarium voor Orthopedagogiek.⁹⁸

Scheiding tussen blinden en slechtzienden

Een belangrijk thema in deze periode betrof de scheiding tussen blinden en slechtzienden.⁹⁹ Daar zat een visie en ontwikkelingsgedachte achter die een andere methodische aanpak vereiste: slechtzienden kregen les in grootletterschrift, blinden in braille. Slechtzienden hadden een grotere bewegingsvrijheid en oriënteerden zich meer op de ziendenwereld. De scheiding werd echter ook doorgetrokken in de woonvormen; slechtzienden zouden te 'ruw' zijn voor de blinden, omdat ze van zichtrestanten gebruik konden maken. Ook in het onderwijs zien we een grote verschuiving optreden. Vanaf de jaren '50 maakte het onderwijs aan slechtziende kinderen een enorme vlucht door en ontwikkelde het zich los van de blindeninternaten.¹⁰⁰ Voor kinderen die van slechtziend blind werden betekende dat overplaatsing naar de blindenafdelingen; opnieuw een pijnlijke scheiding.¹⁰¹

Seksualiteit

Seksualiteit was in deze periode vrijwel niet bespreekbaar. Voorlichtingsmateriaal ontbrak volledig, openheid over het onderwerp was er amper en voorlichting werd pas schoorvoetend vanaf de jaren '60 gegeven in Huizen en op Bartiméus.¹⁰² Kinderen konden, vanwege hun beperking, niet zelf op zoek naar materiaal. Zij hadden ook geen gesprekspartners met wie ze over seksualiteit en relaties konden communiceren. Daardoor konden blinde kinderen niet weten welke normen en waarden van belang waren. Ze wisten niet wat 'normaal gedrag' was op dit gebied, o.a. als gevolg van de vroege uithuisplaatsing; een aantal van hen ontwikkelde een stoornis in de ontwikkeling van hun seksualiteit.¹⁰³ Het personeel kreeg in deze periode geen instructies met betrekking tot het optreden bij het gebruik van geweld. Wel is er in 1954 melding van expliciete aandacht hiervoor na de arrestatie van twee fraters vanwege seksueel geweld, met het voorlezen van een circulaire in de kapel van St. Henricus. De Orde van de Congregatie was leidend voor wat betreft regels en richtlijnen voor de omgang met de ander.¹⁰⁴

3.3.1.3 1945-1965: Factoren op individueel niveau

Lichamelijk contact

De gemene deler van de kinderen in de blindeninternaten was dat ze blind of slechtziend waren en dat ze uit dezelfde levensbeschouwelijke zuil kwamen. De visuele beperking leidde er onder meer toe dat kinderen veel aanraakten of aangeraakt werden. Fysieke grenzen tussen het kind en de ander waren minder duidelijk; bij eenvoudige dagelijkse handelingen als plassen of douchen was bijvoorbeeld hulp van een volwassene nodig. Dat bleek een bron van risico op grensoverschrijdend gedrag, zowel voor slachtoffer- als plegerschap. Daarnaast ontging blinde en slechtziende kinderen veel van de non-verbale commu-

⁹⁷ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen.

⁹⁸ Bronstudie 4: Interviews.

⁹⁹ In Henricus vanaf de start van het schooljaar 1956-1957. Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan.

¹⁰⁰ Bronstudie 9: Toezicht en overheidsbemoeienis.

¹⁰¹ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen.

¹⁰² J. Vos, *Tastend door de tijd*, 241; Bronstudie 2: Archieven doven- en blindeninternaten.

¹⁰³ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen; Bronstudie 4: Interviews; Bronstudie 6: Blindengemeenschap en blindencultuur.

¹⁰⁴ Het is onduidelijk of de twee fraters werkzaam waren op Henricus zelf. De circulaire werd voorgelezen bij alle huizen van deze congregatie. Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan.

nicatie die tussen zienden gebruikelijk is. Ook dat gaf een risico op het verkeerd interpreteren van wat er gezegd wordt en daardoor een onveilig gevoel. De internaatkinderen verkeerden in een meer kwetsbare positie, bijvoorbeeld doordat de afstand tot de ouders letterlijk of figuurlijk groter was dan bij anderen. Daardoor liepen ze het risico eerder prooi of slachtoffer van (seksueel) geweld te worden.¹⁰⁵

Plaatsing in een internaat

Kinderen begrepen vaak niet waarom zij in een internaat geplaatst waren. Bovendien werd er niet gesproken over de duur van de plaatsing waardoor veel kinderen dachten dat het voor altijd was. In deze periode waren de groepen ook strikt gescheiden in jongens en meisjes. De scheiding tussen de seksen gold meestal ook voor de groepsleiding. Kinderen hadden – tot hun meerderjarigheid – nauwelijks besef van de andere sekse:

“...ik werd 17, ik wist bij God niet wat er in die wereld te koop was ... dacht ik: Hé, verdomme, er zijn ook meisjes”.

Een andere mannelijke oud-pupil vertelde:

“[...] ik was dertig toen ik voor het eerst wist hoe ze er ongeveer uitzagen”.

Ook meisjes geven aan:

“mannen vond ik maar enge wezens. Ik had weinig contact met mannen, want op het internaat was het allemaal dames”.

Plegers

In de eerste periode werden vooral de groepsleiders als plegers genoemd. Dat had grotendeels te maken met het internaatregime en de heersende opvattingen over opvoeding, tucht en straf. Er golden strenge regels en die werden door de groepsleiding onder dwang en met fysieke straffen gehandhaafd. Veel respondenten geven aan dat slaan op de ‘blote kont’ heel gewoon was en dat er ook medewerkers waren die door slaan in het gezicht hun positie wilden doen gelden. Plegers van seksueel geweld komen we in deze periode voornamelijk tegen in het katholieke St. Henricus. Uit het onderzoek van de Commissie Deetman kwam naar voren dat enkele van de fraters die seksueel geweld op Henricus pleegden, op dit gebied zó onwetend waren, dat ze hun gedrag niet als seksualiteit zagen.¹⁰⁶ Maar er was ook sprake van psychisch, psychiatrisch en seksueel gestoord gedrag van fraters die hun gang konden blijven gaan ondanks dat de leiding er weet van had.¹⁰⁷ Bij pupillen als plegers ging het vooral om het vaststellen van een onderlinge hiërarchie.¹⁰⁸ Seksueel geweld van pupillen onderling had vaak te maken met seksueel experimenteelgedrag dat, in combinatie met onwetendheid en onbespreekbaarheid, makkelijk uit de hand kon lopen. Ook aspecten van macht speelden hierbij een rol, zo getuigde een oud-pupil:

“Ik bedacht ‘s nachts in bed strategieën om zo onzichtbaar mogelijk te zijn om zo klappen te ontlopen en had hele theorieën in mijn hoofd hoe ik onzichtbaar en neutraal kon blijven. Later heb ik me heel langzaam in de hiërarchie omhoog getrokken via personen die wat minder werden gezien.”¹⁰⁹

¹⁰⁵ Bronstudie 6: Blindengemeenschap en blindencultuur.

¹⁰⁶ W. Deetman, *Seksueel misbruik van minderjarigen in de rooms-katholieke kerk*, 426.

¹⁰⁷ Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan.

¹⁰⁸ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen; Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan.

¹⁰⁹ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen.

Onderling geweld werd nauwelijks gesignaleerd door medewerkers en dat werd ervaren als een gebrek aan begeleiding.¹¹⁰

Kenmerken van slachtoffers

Kenmerken van slachtoffers zijn moeilijk onder één noemer te vatten. Sommige respondenten vertellen dat ze zelf niet de makkelijkste waren, maar daar was geen eenduidigheid over. In deze eerste periode kwamen pupillen van heinde en verre. Ze voelden zich vaak eenzaam en kwetsbaar. Andere respondenten die slachtoffer waren van fysiek en psychisch geweld schetsten het beeld van kinderen die achterliepen of een licht verstandelijke beperking hadden. Uit de ervaringsverhalen van de respondenten kwam vooral naar voren dat de plegers van geweld een grote mate van willekeur hadden in de keuze van de slachtoffers. Seksueel geweld vond plaats bij kinderen in het dagelijks leven van het internaat, op de slaapzaal of in het handwerklokaal, met een grote mate van willekeur.¹¹¹ Het ontberen van warmte en aandacht werd als belangrijke bron van seksueel geweld tussen pupillen onderling genoemd:

“Hij miste warmte in zijn jeugd, zocht een surrogaatwarmte in seksuele opwindning. Hij was al vroeg rijp, vanaf achtjarige leeftijd. Dat gebeurde in een groepje waarin onderling ‘vies’ werd gedaan. Dat is gebeven tot hij tien of elf was. Later zocht hij, als hij zich eenzaam voelde of zich verveelde, een seksuele partner. Jongens waren elkaars seksuele partners, masturbeerden met elkaar. Dit was een groepje van tien jongens. Soms werd je daarbij betrap door fraters, dan volgde een preek en moest je biechten, want het was een doodzonde. De grootste straf was dat ze konden zien dat je biechtte. Er was geen sprake van dwang, het was wel allemaal heel oppervlakkig.”¹¹²

3.3.1.4 1965-1985: Algemeen maatschappelijke factoren

De jaren '60, '70 en '80 kenmerkten zich door de ontzuiling van de Nederlandse samenleving, de bestending van de Nederlandse verzorgingsstaat, grotere individualisering en de daaruit voortkomende liberalisering. Daarmee ontstond een periode van enerzijds onzekerheid waarbij gezag en orde niet langer voor zichzelf spraken en anderzijds de drang voor het ontwikkelen van een eigen (jeugd)cultuur met nieuwe normen en waarden waarin veel geëxperimenteerd werd.

In deze cruciale periode van vernieuwing ontwikkelde zich een klimaat waarbinnen een herbezinning op onderwijs en zorg voor mensen met een visuele beperking mogelijk werd. Vos (2008) noemt:

“de veranderende gezagsverhoudingen in de samenleving en de groeiende aandacht voor de individuele ontplooiing van kind en burger, de noodzaak van bestuurlijke modernisering, de toenemende mondigheid van de ouders en de verdere problematisering van internaatopvoeding, de fundamentele vernieuwing van het speciaal onderwijs ...”¹¹³

Ook in beleid getuigden verschillende commissie en nota's van een nieuwe beweging. De Commissie tot Voorbereiding van een Wettelijke Regeling betreffende het Buitengewoon Onderwijs (1966), richtte zich op de internaatopvoeding en -onderwijs en verbetering van toezicht. Grote veranderingen lieten nog op zich wachten tot halverwege de jaren '80, maar het debat over Zorgbreedte gaf invulling aan inclusief onderwijs.¹¹⁴

¹¹⁰ Bronstudie 4: Interviews.

¹¹¹ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen

¹¹² Getuigenis in Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen.

¹¹³ J. Vos, *Tastend door de tijd*, 232.

¹¹⁴ D. Graas, *Zorgenkinderen op school. Geschiedenis van het speciaal onderwijs in Nederland, 1900-1950*. (Leuven/Apeldoorn: Garant 1996).

De ontzuiling en ontkerkelijking betekenden voor de meeste katholieke instellingen eerst het accepteren van leken als medewerkers en later het vertrek van de ordes uit de instellingen.¹¹⁵ In hoofdstuk 1 is beschreven hoe wetgeving en financiering van invloed waren op de internaten. Onder de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) ging de landelijke overheid de financiering van de blindeninternaten bepalen en kwam er meer geld beschikbaar.¹¹⁶ Hierdoor was het mogelijk meer en beter geschoold personeel aan te nemen. De professionalisering in de zorg zette door.

3.3.1.5 1965 – 1985: Factoren op instellingsniveau

Bovengenoemde maatschappelijke factoren lieten de blinden- en slechtziendeninternaten niet ongemoeid. De instituten liepen hierin niet gelijk op. De jaren '70 kenmerkten zich door bestuurlijke perikelen over de toekomst van de blinden- en slechtziendenzorg, de regionalisering en de zelfstandigheid van de instituten. De in 1980 verschenen nota *Nieuwe Wegen in de hulpverlening aan blinden en slechtzienden* was hier o.a. het resultaat van.

Met de financiering via de AWBZ vanaf 1968 namen de vervoersmogelijkheden voor kinderen toe. Zij konden voortaan vaker naar huis (elk weekend) en het werd gebruikelijker dat kinderen van huis naar school vervoerd werden en dus niet langer van een internaat gebruik hoefden te maken. Het was het begin van het einde van de blindeninternaten in de klassieke vorm.¹¹⁷ Hoewel de meeste instellingen in de jaren '40 en '50 gescheiden afdelingen hadden voor de verschillende categorieën ontstond in de jaren '70 een duidelijker verdeling van de taakstelling van instellingen. Er waren instellingen voor blinden, instellingen voor slechtzienden en instellingen voor meervoudig gehandicapten. Voor de eerste twee instellingen gold meer en meer de zogeheten regionalisering: onderwijs dichterbij huis en later ook integratie in het reguliere onderwijs.¹¹⁸

Ook het proces van professionalisering zette, onder invloed van de verbeterde financiering, door. Er kwamen meer gespecialiseerde functies en aan groepsopvoeders werden (opleidings)eisen gesteld. Daarbij moet als kanttekening geplaatst worden dat, volgens een aantal sleutelfiguren, vanwege het tekort aan arbeidskrachten, vrijwel iedereen die dat wilde op de blindeninternaten kon komen werken. Het maatschappelijk werk, met betrekking tot de voor- en nazorg, ontwikkelde zich verder en er kwamen psychologen en orthopedagogen in dienst. Ook verschenen er taakomschrijvingen voor de groepsleiding: *“de tijd is voorbij dat een internaat de one-man-show van een directeur vormt”*.¹¹⁹

Opener pedagogisch klimaat

De groepsleiding moest de opvoedingslijn kennen, had een goede verhouding met de andere deskundigen (directeur, maatschappelijk werker, oogarts, psycholoog) en diende de ouders op de hoogte te houden. Vanaf het begin van de jaren '70 werd intensiever dan voorheen gewerkt aan een opvoedingsvisie en een positief pedagogisch klimaat. Dat werd o.a. mede mogelijk gemaakt door de verkleining van de groepsomvang, van twintig in de jaren '60 tot ongeveer zes tot acht kinderen in de jaren '80.¹²⁰ Hierdoor kon er aan individuele kinderen meer aandacht worden besteed.¹²¹ De cultuur op de internaten werd opener: pupillen

¹¹⁵ Bronstudie 2: Archieven doven- en blindeninternaten.

¹¹⁶ Bronstudie 1: Wet- en regelgeving.

¹¹⁷ D. Graas et al., *Haalbaarheidsonderzoek*.

¹¹⁸ J. Vos, *Tastend door de tijd*, 237.

¹¹⁹ Citaat uit Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan.

¹²⁰ Bronstudie 1: Wet- en regelgeving.

¹²¹ Bronstudie 1: Wet- en regelgeving.

ouder dan twaalf jaar kregen meer vrijheid in contacten met de buitenwereld.¹²² Op de verschillende instellingen was de tijd rijp voor het afscheid van het strakke regime met uniforme gedragsregels om ruimte te maken voor de persoonlijke ontplooiing van individuele leerlingen. In deze periode konden adolescenten naar een zogeheten 'sluisinternaat' of 'bruginternaat' gaan. Dit was een woonvoorziening die jongeren voorbereidde op zelfstandigheid. Deze woonvoorzieningen waren verbonden aan de bestaande internaten.

Contact met de ouders

De beleidsveranderingen en de keuzes die daarin gemaakt werden, werden aanvankelijk niet openlijk gedeeld met ouders. De overtuiging bleef dat de instellingen het beste wisten hoe kinderen opgevoed moesten worden. Inhoudelijke veranderingen werden aan ouders meegedeeld,¹²³ zonder dat die betrokken werden. Dat veranderde in de loop van de jaren '80.¹²⁴ Dat had voor een groot deel te maken met het feit dat de kinderen vaak in het weekend thuis waren en er voor de ouders ook een opvoedingstaak kwam. Bij verschillende thema's, zoals maatschappelijke zelfstandigheid, mobiliteit en seksuele opvoeding, kon het internaat niet meer om de ouders heen. De grotere betrokkenheid van de ouders bij de internaten leidde tot meer onderlinge contacten en de oprichting van diverse ouderverenigingen.

Signalen van geweld binnen de groep

Met het loslaten van de uniforme gedragsregels ontstonden er grote verschillen in pedagogische en professionele cultuur, van afdeling tot afdeling, van groep tot groep en zelfs van persoon tot persoon. De groepsleiding woonde ook in de groep. Volgens zowel respondenten als sleutelfiguren kon het in de ene groep gezellig zijn en in de andere een angstcultuur heersen. Signalen van geweld, o.a. verzet, moeilijk gedrag en/of verminderde schoolresultaten, werden in deze periode moeilijk herkend door de groepsleiding. In sommige gevallen droegen medewerkers bij aan een onveilige opvoedingssituatie door meldingen van pestgedrag te negeren, melders niet te geloven of zelf mee te pesten. Ook ontbrak het aan voldoende aandacht voor grensoverschrijdend gedrag van professionals ten opzichte van pupillen en van pupillen onderling. Kinderen in een leefgroep waren voor hun veiligheid onder andere afhankelijk van de werkcultuur van de groepsleiding, de mate waarin deze een veilige groeps cultuur kon creëren, het personeelsverloop binnen een groep en de klik die groepsleden onderling hadden.¹²⁵

Seksuele voorlichting

Met de nadruk op meer individuele ontplooiing van kinderen en het toenemende belang dat aan integratie en participatie in de samenleving werd gehecht, ontstond ook de noodzaak om de kinderen seksuele voorlichting te bieden. Op St. Henricus was men zich al in de jaren '60 bewust van de sfeer van geheimzinnigheid die er rond lichamelijke en verliefdheid onder de jongens heerste. De schoolarts werd gevraagd om hierover voorlichting te komen geven. Was het in 1970 nog wenselijk om de jongens naaktfiguren te laten boetsen, in de jaren '80 werd er gewerkt met levende voelmodellen. Kinderen moesten bij elkaar voelen en dat was voor een aantal zeer onprettig. Omgang met meisjes werd 'buitenshuis' gezocht: danslessen, beatkelder en gemengde groeps gesprekken in de stad.¹²⁶

¹²² Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen

¹²³ Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan.

¹²⁴ Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan; J. Vos, *Tastend door de tijd*, 241-242

¹²⁵ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen

¹²⁶ Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan.

3.3.1.6 1965 – 1985: Factoren op individueel niveau

Kinderen in groepen met een slechte groepscultuur werden slachtoffer van geweld als ze afweken van de groepsnorm of als ze bangig waren. Een grote mond was belangrijk om onderling pestgedrag te voorkomen.¹²⁷ De vrijere seksuele moraal maakte het vertonen van seksueel gedrag acceptabeler, zonder dat er specifieke aandacht was voor grensoverschrijdingen.¹²⁸ De toegenomen aandacht voor de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen werd door de pupillen als onvoldoende ervaren. Aan gevoelens van angst, verdriet en onveiligheid werd in hun opvatting onvoldoende aandacht besteed. Over relaties, intimiteit en seksualiteit werd in deze periode niet of nauwelijks gesproken. Pas in de loop van de jaren '80 kwam hier verandering in.¹²⁹

3.3.1.7 1985-2017: Algemeen maatschappelijke factoren

De toenemende maatschappelijke aandacht voor veiligheid, in combinatie met schandalen op het gebied van (seksueel) geweld die zich in deze periode met enige regelmaat voordeden, leidde ertoe dat de overheid op dit gebied beleid begon af te dwingen. Dat gold niet alleen in de zorg, maar ook in het onderwijs; ook bijvoorbeeld bij de politie werden vertrouwenspersonen een vast onderdeel van het veiligheidsbeleid. Veranderingen op het gebied van speciaal onderwijs werden in 1985 in wetgeving vastgelegd en waren bedoeld om de groei van het speciaal onderwijs een halt toe te roepen. Eén en ander werd pedagogisch onderbouwd middels het *Weer Samen Naar School* principe.

Geweld binnen de opvoeding werd in deze periode niet langer acceptabel geacht en werd in toenemende mate onderwerp van beleid, ook binnen instellingen. Dat begon met de veiligheid van het personeel met de Arbowetgeving en werd ná 2000 uitgebreid richting pupillen en ouders. Instellingen werden verplicht beleid op dit gebied te maken en om dat beleid samenhangend te maken. Ook kwamen er gedragsregels voor pupillen onderling.¹³⁰ Het leidde ertoe, dat de willekeur die de vorige periode kenmerkte, afnam.

3.3.1.8 1985 – 2017: Factoren op instellingsniveau

De toenemende overheidsbemoediging met het veiligheidsbeleid leidde ertoe, dat instellingen op dit gebied beleid gingen ontwikkelen: aanvankelijk vooral gericht op medewerkers (Arbo), later ook voor cliënten en ouders. Het leidde tot het opstellen van gedragsregels voor pupillen onderling (o.a. 'Zo Zijn Onze Manieren'), van (verplichte) klachtenregelingen en het aanstellen van vertrouwenspersonen voor de verschillende doelgroepen (personeel, cliënten, ouders). Dat leidde aanvankelijk tot een veelheid van elkaar overlappende regelingen, waarin de samenhang ontbrak en onduidelijkheden over bevoegdheden en verplichtingen ontstonden. In de jaren na 2000 kwam er meer aandacht voor het aanbrengen van verbanden, o.a. naar aanleiding van een aantal incidenten rondom seksueel geweld.¹³¹

De woonvoorzieningen voor blinden zonder bijkomende problematiek verdwenen in deze periode vrijwel geheel. Internaten bleven beschikbaar voor kinderen met meervoudige problematiek (gedragsproblemen, verstandelijke beperkingen, doofblindheid e.d.). Het leidde ook tot een golf aan fusies en reorganisaties in de sector, die soms ten koste ging van de inhoudelijke aandacht voor de zorg zelf.

In de na- en bijscholing kwam op veel instellingen aandacht voor (seksueel) geweld en (on)gewenste

¹²⁷ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen

¹²⁸ J. Vos, *Tastend door tijd*, 237-240; Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen.

¹²⁹ Bronstudie 4: Interviews.

¹³⁰ Bronstudie 1: Wet- en Regelgeving; *Beperkt weerbaar*, 2011, 217.

¹³¹ Bronstudie 7: Casestudy Kentalis Transact 1994-2006 (mbt Effatha). Dit geldt ook voor de blindeninternaten; Bronstudie gesprekken sleutelfiguren.

omgangsvormen. Op een aantal instellingen gebeurde dit n.a.v. incidenten op dit gebied. Vaak vond e.e.a. echter plaats in de vorm van projecten en verdween de aandacht na verloop van tijd weer. Inbedding in het reguliere beleid bleef (en blijft) een bron van spanning. De komst van expertiseteams, waarin de ingewikkelde problematiek van kinderen, o.a. met betrekking tot risicogedrag rondom (seksueel) geweld, kon worden besproken, betekende een verdere inhoudelijke verdieping van het werk. In alle instellingen kwamen aandachtfunctionarissen met betrekking tot (vooral seksueel) geweld. De algemene alertheid met betrekking tot geweld en ongewenste omgangsvormen nam toe.

Geweld bij de opvoeding werd in deze periode niet meer geaccepteerd. De pedagogische cultuur was gericht op zelfstandigheid. De doelgroep verschoof steeds meer in de richting van kinderen met een meervoudige beperking. Ouderbetrokkenheid werd in deze periode een vanzelfsprekendheid. Er kwam structurele aandacht voor geweld, waarbij ook kwetsbaarheden aan het licht traden; vooral het onderling aanspreken van collega's op hun gedrag bleef lastig.

De aandacht voor de preventie van (seksueel) geweld leidde ertoe, dat er op groepsniveau meer aandacht kwam voor seksualiteit en seksuele voorlichting, maar in een deel van de gevallen was dat nog steeds onvoldoende.

Steeds meer pupillen in de internaten hadden te maken met meervoudige problematiek, die ook van invloed was op hun kwetsbaarheid voor plegerschap en slachtofferschap van geweld. Dit is vaak zeer specifiek; ze vallen buiten de scope van dit onderzoek.

3.3.1.9 1985 – 2017: Factoren op Individueel niveau

Zowel plegers als slachtoffers hadden tot eind jaren '80 te maken met de groeps cultuur voortkomend uit het leven in een internaat. De individuele ontwikkeling werd beïnvloed door deze groeps cultuur, aldus respondenten:

“omdat je met elkaar op zo'n kluit zit, voor lange tijd, is het volstrekt logisch wat er gebeurd is. Alleen het is niet goed”.

Naast het leven in een internaat speelde ook de visuele beperking een rol:

“Doordat je niet ziet, is letterlijk en ook figuurlijk jouw wereldbeeld beperkt. Daarom ben je kwetsbaarder. Daar moet je in een setting, moeten begeleiders alert op zijn”.

Door deze omstandigheden en vanwege de kwetsbaarheid van de slachtoffers, konden plegers manipulatief zijn.

3.3.2 Wat waren de mogelijkheden om melding te maken van ervaren geweld?

In de gesprekken gaven meerdere oud-pupillen aan, dat ze signalen hebben afgegeven met betrekking tot het geweld dat hen overkwam, maar dat deze niet zijn opgepikt.¹³² Tot in de jaren '90 waren er geen formele klachtmogelijkheden bij veel instellingen. Kinderen en ouders moesten zich wenden tot leidinggevenden of de directie, waarbij het er maar van afhing wat deze met de klachten deden, want ook daarvoor bestonden geen regels. Het risico van deze manier van melden was bovendien, dat melding bij een pleger gedaan moest worden of dat deze er zich mee kon bemoeien. Aangifte doen bij

¹³² Bronstudie q: Interviews.

de politie kon natuurlijk altijd, maar een strafrechtelijk traject was zwaar, de bewijslast was vaak moeilijk te leveren en in zo'n procedure stond niet de (genoegdoening aan) het slachtoffer centraal, maar veel meer de strafbaarheid van de pleger. Daarom werd deze weg zelden gekozen. Er kon ook melding worden gedaan bij de Inspectie voor de Gezondheidszorg (en haar voorgangers). Het is onduidelijk hoe deze met klachten omging.

Medewerkers konden ook melding doen van geweldsincidenten. Ook hier gold, dat daarvoor geen regels bestonden. In de katholieke instituten bestond een extra controlemechanisme in de vorm van wat bij de Fraters van Tilburg 'huisvergaderingen' heette: intern overleg van de kloosterlingen die samen een gemeenschap vormden. Hierin kwamen ook zaken aan de orde die met geweld te maken hadden. Hieruit blijkt dat 'verdacht gedrag' wel werd gesignaleerd (zoals vormen van 'grooming'), maar dat het onduidelijk is of er actie op werd ondernomen. De nadruk in dergelijke vergaderingen lag vooral op het religieuze leven.¹³³

Vanaf de jaren '90 kwamen er regels voor de omgang met geweld. Die regels waren aanvankelijk vooral gericht op het eigen personeel, dat in het kader van de Arbowetgeving veilig moest kunnen werken. In deze vroege regelgeving lag de nadruk op het omgaan met geweld van cliënten naar medewerkers. Later werd dat 'veralgemeeniseerd' naar alle betrokkenen bij de zorg in de instellingen. De regelingen waren echter vaak onduidelijk, doelgroepen werden niet goed gedefinieerd en de toegang tot, bijvoorbeeld, vertrouwenspersonen was onduidelijk. Tot in de jaren '10 van de 21^e eeuw kwam het voor, dat instellingen niet over een protocol met betrekking tot geweld beschikten.¹³⁴

De komst van vertrouwenspersonen was erg belangrijk, omdat het daarmee mogelijk werd om 'buiten de lijn' te melden. Beïnvloeding door de eventuele pleger en manager(s) was hierdoor veel minder aan de orde. Zowel pupillen, ouders als medewerkers konden van deze mogelijkheid gebruik maken. Naarmate de tijd vorderde, werden rollen, taken en toegankelijkheid van vertrouwenspersonen beter geregeld en werden drempels verlaagd. Vanaf 1989 had de Onderwijsinspectie vertrouwensinspecteurs in dienst, bij wie (vermoedens van) geweld gemeld konden worden.

De rol van de IGJ bleef echter onduidelijk. In regelgeving vanaf de jaren '90 moesten alle incidenten bij deze organisatie worden gemeld. Hoe er met deze meldingen werd omgegaan is onduidelijk; de IGJ was vooral reactief en legde het omgaan met incidenten vooral bij de organisaties zelf.

De belangenorganisaties van blinden en slechtzienden gingen pas vanaf de jaren '80 en '90 een actieve rol spelen als pleitbezorger van cliënten van zorginstellingen.

3.3.3 Wat was de bekendheid bij de overheid van signalen van geweld en op welke wijze heeft de overheid op deze signalen gereageerd?

De overheid beschikte over de (voorlopers van) de Inspectie voor de Gezondheidszorg en Jeugd en de Onderwijsinspectie, die beiden een rol vervulden voor de blindeninternaten. De indruk bestaat, dat de Onderwijsinspectie haar taak beter uitvoerde dan de IGJ. De IGJ kreeg wel signalen binnen van incidenten op de blindeninternaten, maar het is door het ontbreken van archiefmateriaal onduidelijk hoe daarmee is omgegaan.

In de periode 1985 tot heden had de Inspectie voor de Gezondheidszorg een rol bij de verplichte melding van incidenten die zich voordeden op de blindeninternaten. De indruk bestaat, dat het bij het in ontvangst nemen van die meldingen en de afhandeling daarvan, bleef. Ook bij de politie kwamen zo nu en dan

¹³³ Bronstudie 8: Casestudy St. Henricus en Theofaan.

¹³⁴ Gesprekken sleutelfiguren.

meldingen binnen van geweld. Bij die meldingen stond, zeker in de vroege periode, niet het slachtoffer, maar de strafbaarheid van de pleger centraal. Omdat bij veel politiecorpsen inmiddels de dagelijkse verslaglegging is vernietigd, is het niet mogelijk daar nader onderzoek naar te doen.

Later toen er ook bij de politiediensten meer aandacht kwam voor huiselijk en seksueel geweld, werd er zorgvuldiger gehandeld. Dat neemt niet weg, dat de nadruk in het justitiële traject op de strafbaarheid van de pleger en bewijsbaarheid van 'de feiten' bleef liggen.

Vanaf 1987 publiceerde de Onderwijsinspectie het verslag van de vertrouwensinspecteurs. Dat gebeurde aanvankelijk in een apart verslag, maar in de jaren '90 werd het een vast onderdeel van het onderwijsverslag. De Onderwijsinspectie richtte zich bij de incidenten vooral op de scholen; incidenten werden niet nader gespecificeerd naar (speciaal) onderwijstype.

Als gevolg van de meldplicht bij geweldsincidenten, begon de Inspectie voor de Gezondheidszorg en Jeugd zich, eind jaren '80, meer te bemoeien met de internaten. Voor de hele sector verscheen de brochure *Het kan niet, het mag niet*. Daarnaast was de bemoeienis van de Inspectie, net als in voorgaande periodes, vooral reactief: naar aanleiding van die meldingen. Hoe dat toezicht precies vorm heeft gekregen en naar aanleiding van welke richtlijnen de Inspectie optrad is niet terug te vinden.

3.3.4 Samenvatting: Hoe kon dit gebeuren?

De beantwoording van de vraag naar hoe het geweld heeft kunnen plaatsvinden, kan worden uitgesplitst naar de volgende factoren:

- context,
- risico- en beschermende factoren,
- leefklimaat in de instellingen
- invloed van ouders.

Met name ontwikkelingen op instellingsniveau waren bepalend voor het dagelijks leven van de pupillen in het algemeen en voor het kunnen plaatsvinden van geweld in het bijzonder. In de periode 1945-1965 stonden ouders psychisch en fysiek ver van hun kinderen die al op zeer jonge leeftijd in een internaat werden geplaatst. Het internaatregime en de strakke opvoedingsregels maakten dat geweld in alle vormen kon voorkomen. Er waren nauwelijks controlemechanismen en mogelijkheden voor pupillen om melding te doen en de ouders waren letterlijk en figuurlijk te ver weg om in vertrouwen te nemen. Of de overheid bekend was met het vóórkomen van geweld is niet waarschijnlijk, ook de toenmalige toezichtstructuur stond op afstand. De blindeninternaten opereerden onafhankelijk en vormden een gesloten gemeenschap. De tweede periode (1965-1985) werd gekenmerkt door grote veranderingen op alle niveaus, zoals het leefklimaat in de instellingen en de omgang met medewerkers en pupillen onderling. Meer openheid en vrijheid bood ook meer mogelijkheden voor individuele ontwikkeling en contact met de buitenwereld, maar veroorzaakte ook veel onzekerheid en, in sommige periodes – zo geven een aantal sleutelfiguren aan – ook chaos. Hierdoor kwamen alle vormen van geweld voor, zonder dat er een beschermende structuur was van vertrouwen en veiligheid en mogelijkheden om daarover te melden.

Voor wat betreft de traditionele blinden- en slechtziendeninternaten verschilde de derde periode (1985 tot 2017) fors van de periodes daarvoor. Door regionalisering zijn er nog nauwelijks kinderen met een enkelvoudige visuele handicap woonachtig in een internaatvoorziening. Het toezicht vanuit de overheid was risico- en meldinggestuurd. Het gegeven dat er vanaf de jaren '80 in veel sectoren – en ook in de sector doven en blinden – aandacht kwam voor (seksueel) geweld kan een aanwijzing zijn dat het een belangrijk vraagstuk vormde in de residentiële zorg.

3.4 Hoe hebben pupillen het geweld ervaren en welke invloed heeft dit gehad op hun latere leven?¹³⁵

“Ik heb vreselijke heimwee gehad, dat heeft echt jaren geduurd ... Ik voelde me echt door God en iedereen verlaten daar.”¹³⁶

3.4.1 In de tijd dat het geweld plaatsvond

Veel respondenten vertelden dat psychisch geweld de gevoelens van eenzaamheid en heimwee versterkte. Het plotselinge afscheid op jonge leeftijd, het veelal harde opvoedregime met onbegrijpelijke regels, het gebrek aan emotionele warmte en aandacht leidde tot emotionele leegte en verlies van spontaniteit en identiteit.

Terugkijkend op die periode geven mensen aan, dat ze last hadden van eenzaamheid en zich op zichzelf aangewezen en geïsoleerd voelden. Ook angst, spanning, onveiligheid en verdriet worden genoemd. Spanning kon zich onder andere uiten in bedplassen, wat dan weer aanleiding was voor nieuw geweld. Woede en geweld (gericht tegen de pleger of anderen) kwamen ook voor, net zoals niet praten, geen woorden hebben voor datgene wat mensen overkwam en niet worden geloofd. Een kleiner deel praatte er wél over, anderen begrepen niet wat hen overkwam, waren in verwarring en legden zich neer bij wat hen overkwam. Ook aanpassingsgedrag kwam voor, gericht op overleven. Kinderen gingen dan bijvoorbeeld zelf pesten, om hoger in de hiërarchie te staan zodat ze zelf niet gepest zouden worden. Een aantal oud-pupillen gaf aan dat ook hun zelfbeeld eronder te lijden had: sommigen spraken over zichzelf in die periode als ‘rotjongen’ of ‘viezerik’.¹³⁷

Bij de meeste mensen ging het om een complex van met elkaar samenhangende reacties. Een deel van hen realiseerde zich niet wat hen overkwam. Veel respondenten gaven aan dat ze destijds wel signalen hebben afgegeven, zoals niet of slecht eten als ze na een bezoek thuis terugkeerden naar het internaat, maar dat dat toen niet als zodanig werd herkend.

3.4.2 Invloed van het geweld op het latere leven

Mensen geven verschillende duidingen aan de gevolgen van het geweld dat ze hebben meegemaakt voor hun latere leven:

*“Is heel emotioneel om dit te horen. Ik voel het lichamelijk”.*¹³⁸

Zij hebben moeite met emoties, relaties, liefde en vriendschap. Ze ervaren verlatingsangst en hebben last van minderwaardigheidsgevoelens, weinig zelfvertrouwen, een afkeer van zichzelf en/of faalangst. Een deel heeft moeite met seksuele relaties en het stellen van grenzen daarin. Verder worden ook genoemd: niet assertief zijn, problemen hebben bij terugkeer in de maatschappij, problemen met de sociale integratie. Ze geven aan dat ze té beschermd waren door het internaatleven. Als late gevolgen werden ook genoemd: psychische en fysieke klachten, herbelevingen, nachtmerries, lichamelijke instorting en burn-out. Een oud-pupil gaf aan veel moeite te hebben om zich buitenshuis zelfstandig te bewegen:

¹³⁵ Bronnen voor deze paragraaf zijn de Bronstudie 4: Interviews; Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen.

¹³⁶ Citaat uit Bronstudie 4: Interviews.

¹³⁷ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen.

¹³⁸ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen.

“Ik leerde wel [stoklopen] maar ik durfde niet, door die aanpak van hem. Dat heb ik nu nog steeds. Ik kan heel goed lopen [...] en zo gauw ik alleen moet doen, dan blokkeer ik volledig en dan ga ik terug naar huis”.

Een aantal van de oud-pupillen is nog steeds bezig met wat hen is overkomen, probeert verhaal te halen, aangifte te doen en/of een klacht in te dienen, zoekt erkenning voor wat hen is overkomen, zoekt contact met lotgenoten. Anderen zijn juist bang om hun verhaal te doen, hebben moeite met het onderwerp en zijn bang om niet geloofd te worden. Ook hier komt vaak meer dan één verschijnsel tegelijk voor, tot wel acht gevolgen per individu. Veel mensen geven aan dat ze in hun huidige leven behoefte hebben aan erkenning en gerechtigheid. Een deel van de respondenten ervaart dat nu niet en is op zoek naar veiligheid en goede hulp. Veel mensen hebben in het verleden al therapie gevolgd. De (gebrekkige) relatie met de familie is een bron van eenzaamheid en verdriet. Een getuigenis:

“Het ergste dat ik heb meegemaakt, is dat bij het overlijden van mijn vader mijn zus vertelde dat zij een hechte familie waren, dat ze alles deelden. Ik zei dat dit niet klopte. Een moeilijke gebeurtenis was het moment dat ik bij mijn moeder wilde blijven slapen die ernstig ziek was, maar dat mijn zus dat niet wilde, omdat ze me altijd als het zielige broertje is blijven beschouwen.”¹³⁹

3.4.3 Samenvatting: Hoe hebben pupillen het geweld ervaren en welke invloed heeft dit gehad op het latere leven

Uit de verschillende interviews, focusgroepen en gesprekken met sleutelfiguren komt de grote impact van de geweldservaringen naar voren. Deze impact is moeilijk te meten, maar het luisteren naar de unieke verhalen geeft een duidelijk beeld. Voor veel oud-pupillen is waarheidsvinding niet mogelijk gebleken. Hierdoor kunnen ze hun levensverhaal niet goed reconstrueren om aan te geven wat de werkelijke invloed van het geweld op latere leeftijd is geweest. Tijdens en na de internaatperiode was er niet of nauwelijks hulpverlening voorhanden. De meeste pupillen geven aan dat het opgroeien in het internaat sporen heeft achtergelaten voor wat betreft veilige hechting, relaties aangaan, mobiliteit, psychische en fysieke klachten. Spreken over dit thema was voor velen emotioneel en pijnlijk. De vervreemding van de eigen familie is tot de dag van vandaag een bron van verdriet en eenzaamheid.

¹³⁹ Bronstudie 3: Verslagen focusgroepen.

4 Conclusie

*'... het feit dat ik op het internaat moest zitten is erger dan dat ik niet kan zien.'*¹⁴⁰

*'Het lijkt eigenlijk op een soort gevangenis.'*¹⁴¹

Voor dit onderzoek is een beperkt aantal mensen gesproken – oud pupillen, medewerkers en deskundigen. Elk ervaringsverhaal van hen was uniek. Het bijzondere en vaak ook traumatische karakter van deze verhalen kon in dit eindrapport maar beperkt tot zijn recht komen.

In de diverse bronstudies was dat beter mogelijk.

In de hoofdstukken 2 en 3 hebben we uitvoerig stilgestaan bij het geweld dat vanaf 1945 tot 2017 heeft plaatsgevonden op de doven- en blindeninternaten. Daarin is antwoord gegeven op de drie hoofdvragen van dit onderzoek: aard en omvang, context en gevolgen. We vatten ze hier samen per sector en geven aan het slot van dit hoofdstuk een aantal algemene beschouwingen die op zowel de sector doven en slechthorende als de sector blinden en slechtzienden van toepassing zijn.

4.1 Beantwoording hoofdvragen doveninternaten

4.1.1 Wat is er gebeurd?

Psychisch, fysiek en seksueel geweld kwamen in alle gehanteerde periodes (1945-1965, 1965-1985 en 1985-2017) en op alle internaten voor. In de eerste periode ging het daarbij, zoals zowel professionals als bewoners stellen, vooral om geweld van medewerkers naar pupillen. Over de tweede periode melden professionals en bewoners dat het geweld toen minder structureel van aard was, maar nog steeds ernstige vormen kon aannemen. Toeval speelde daarbij een belangrijke rol. Geweld speelde zich in deze periode zowel van medewerkers naar pupillen als tussen pupillen onderling af. In de derde periode nam het geweld tussen professionals en kinderen af, terwijl het onderlinge geweld tussen pupillen vaker gemeld werd, vooral in de vorm van seksueel geweld.

4.1.2 Hoe heeft het geweld kunnen plaatsvinden?

In de vroegste periode (1945 – 1965) leidde het gebrek aan zelfkritisch vermogen van de instellingen, de slechte opleiding van het personeel, de vroege plaatsing van kinderen, het ontbreken van 'vreemde ogen' en de beperkte communicatiemogelijkheden van kinderen tot een opeenstapeling van factoren die zowel het slachtofferschap als het plegerschap van geweld in de hand werkte, het signaleren ervan bemoeilijkte en ingrijpen in geweldssituaties tegenging. Het taboe op seksualiteit en de onbespreekbaarheid daarvan versterkte het ontstaan en voortduren van seksueel geweld.

In de tweede periode, van 1965 tot 1985, kwam daar het loslaten van waarden en normen bij en werd veel overgelaten aan individuele professionals. Dat kon goed gaan, maar ook verschrikkelijk misgaan: de

¹⁴⁰ Oud-pupil blindeninternaat.

¹⁴¹ Oud-pupil doveninternaat.

wisselende ervaringen van pupillen in deze periode illustreren dit. Dat werd versterkt doordat het besef dat geweld kon voorkomen grotendeels ontbrak en daarmee ook voor risicofactoren die dat geweld konden bevorderen.

Pas in de derde periode, van 1985 tot 2017, kwam het, onder dwang van de overheid, tot beleid op het gebied van aanpak en preventie van geweld. Dat beleid vertoonde aanvankelijk weinig samenhang, waardoor geweld zich kon blijven voordoen. Een nieuwe risicofactor was de groeiende taalkloof tussen enerzijds pupillen, die gebarentaal beheersten, en anderzijds horende professionals, die dat vaak niet deden.

4.1.3 Hoe hebben de slachtoffers het geweld ervaren en welke invloed heeft dit gehad op hun latere leven?

De oud-bewoners van de doveninternaten geven aan dat de vroege uithuisplaatsing bij hen tot gevoelens van verlatenheid en heimwee heeft geleid. Zij leggen zelf verband met ervaren problemen in het aangaan en onderhouden van banden met anderen in relaties en vriendschappen. De wijze waarop er met hun beperking op het internaat is omgegaan, de geweldservaringen zelf en de miskennis daarvan door hun omgeving grote invloed heeft gehad op hun leven, zowel tijdens als na hun verblijf op een doveninternaat. Gevoelens van eenzaamheid, angsten, wantrouwen en depressies ontstonden in deze periode en zetten in het latere leven door. Ook herbelevingen werden gerapporteerd. Daarnaast gaven veel oud-bewoners aan, dat het leven op het internaat hen slecht heeft voorbereid op het leven in de maatschappij, waarbij het geweld dat zij hebben ervaren, een complicerende factor vormde.

4.2 Beantwoording hoofdvragen blindeninternaten

4.2.1 Wat is er gebeurd?

Op de internaten voor blinden en slechtzienden was sprake van geweld in alle vormen (fysiek, psychisch en seksueel) gedurende alle periodes (1945-1965, 1965-1985 en 1985 – 2017). Van 1945 tot begin jaren '90 vormde psychisch en fysiek geweld voor een grote groep kinderen in de internaten een onderdeel van het leven in een internaatsysteem, ver van huis. Ook seksueel geweld kwam voor in alle drie de periodes en in iedere instelling. Hierin schuilde een grote mate van willekeur en 'bad luck'. Het geweld speelde zowel tussen medewerker en pupil als tussen pupillen onderling. Over de vroegste periode (1945 – 1965) is weinig gevonden dat duidt op onderling geweld, maar de internaatstructuur maakt het aannemelijk dat het voorkwam. In de jaren '70 en '80 zien we veel ervaringen van onderling geweld: kleineren, slaan en ook seksueel geweld. Psychisch geweld kwam voort uit de kwetsbaarheid van de kinderen vanwege verlatenheid, heimwee, onbegrepen regels en onthouding van zorg en warmte. Daarnaast was er sprake van geweld dat gerelateerd was aan de zintuiglijke beperking: "Als je niet kunt kijken, dan moet je maar voelen". Ook onderlinge pesterijen en de pikorde tussen blinden en slechtzienden speelden een rol in het ervaren psychische geweld.

4.2.2 Hoe heeft het geweld kunnen plaatsvinden?

Met name in de eerste periode vond geweld plaats in een systeem waarin gedrag en gedragsregels door religie werden omgeven, zoals in de katholieke instituten. Fraters vergrepen zich aan meerdere kinderen, maar vanwege het taboe dat op seksualiteit heerste en vanwege de regels van gehoorzaamheid en discipline werd er niet ingegrepen. In de latere periodes zien we dat ondanks verminderde invloed van de

religie er nog steeds een grote mate van gehoorzaamheid en disciplinerend aan geweld ten grondslag lag. Op internaten was sprake van een voortdurende overschrijding van grenzen. Dat heeft kunnen gebeuren door een samenstel van factoren, zoals te weinig deskundigheid, te weinig toezicht, de onbespreekbaarheid van geweld en seksualiteit, het wegvallen van het reguliere gezinskader en de impact daarvan op de sociaal-emotionele en seksuele ontwikkeling. De jonge leeftijd waarop de kinderen geplaatst werden in combinatie met het instellingsregiem en de (fysieke) afstand met ouders en familie maakte geweld mogelijk. Geweld gerelateerd aan de visuele beperking, het ontbreken van aandacht, warmte en onbetrouwbare zorg veroorzaakte een gevoel van emotionele leegte en minderwaardigheid. Veel kinderen kregen het gevoel dat het er gewoon bij hoorde en dat ze daardoor leerden om te gaan met hun beperkingen. Het geweld dat hen overkwam kende een grote mate van willekeur: verkeerde groep, verkeerde instelling en de persoon van de groepsleiding of directeur. Het gebrek aan toezicht en de beslotenheid van de instellingen maakten dat geweld kon voortduren. De kinderen konden hun verhaal niet kwijt, noch thuis, noch in de instelling. De factoren en mechanismen waardoor geweld kon ontstaan en (blijven) bestaan, zien we gedurende de hele onderzochte periode terug.

4.2.3 Hoe hebben de slachtoffers het geweld ervaren en welke invloed heeft dit gehad op hun latere leven?

Ook op volwassen leeftijd hebben veel oud-pupillen nog dagelijks te maken met de gevolgen van het opgroeien in een internaat. De impact van het geweld op de pupillen was groot, zowel in de periode dat zij op een internaat verbleven als in de tijd daarna. Gevoelens van angst, onveiligheid en emotionele leegte worden genoemd als internaatervaringen. Op latere leeftijd spelen psychische en fysieke klachten, herbelevingen, nachtmerries, lichamelijke instorting en burn-out. De gevolgen van het geweld variëren van niet mobiel zijn (angst om naar buiten te gaan vanwege hardhandige training met stoklopen), er niet met anderen over kunnen en durven spreken, geen kansen hebben gehad om zich professioneel te ontwikkelen en jarenlange psychische klachten. Verschillende slachtoffers voelen zich niet erkend in hun problemen als gevolg van de internaatervaringen.

4.3 Algemene beschouwing over geweld in de doven- en blindeninternaten

4.3.1 Beperking en identiteit

Op basis van de gebruikte bronnen kunnen we constateren dat geweld een grotere rol op de doveninternaten heeft gespeeld dan op de blindeninternaten. Dat had voor een belangrijk deel te maken met de beperking. Veel dove mensen gebruiken een eigen taal, gebarentaal, die voor een groot deel van hen de primaire taal is. Weinig horenden kennen en gebruiken die taal, wat de communicatie tussen doven en horenden bijzonder lastig maakt. Het zorgt ervoor dat er sprake is van een ‘Dovencultuur’ en van een ‘Dovengemeenschap’. Blinden kunnen, ondanks hun visuele beperking, met zienden communiceren zonder vertaling. Hierdoor is er bij blinden minder sprake van een blindencultuur dan dat er bij doven sprake is van een dovencultuur.¹⁴²

¹⁴² Bronstudies 5: Dovengemeenschap en dovencultuur; Bronstudie 6: Blindengemeenschap en blindencultuur.

Een ander verschil dat met de beperking samenhangt is het feit dat een auditieve beperking meestal niet meteen zichtbaar is. Alleen al dát feit kan tot geweld leiden, bijvoorbeeld omdat iemand niet of vreemd reageert als deze wordt aangesproken. Bij blinden is de beperking meestal eerder zichtbaar. Deze verschillen waren ook zichtbaar op de doven- en blindeninternaten.

Tussen 1945 en de vroege jaren '80 lag in alle doveninternaten de nadruk op de 'orale methode', op spraakafzien ('liplezen') en het leren spreken. De nadruk lag op het 'meedoen' in de horende samenleving, alsof de doofheid er niet mocht zijn. Dat werd versterkt doordat de gebarentaal, die dove kinderen gebruikten om onderling te communiceren, op alle internaten in meer of mindere mate verboden was. Hierdoor werd dove kinderen de mogelijkheid ontnomen om vanaf jonge leeftijd woorden te geven aan hun ervaringen. Hun taalontwikkeling werd ernstig gehinderd.

Er waren echter ook overeenkomsten: zowel dove als blinde kinderen waren het gewend om veelvuldig en zonder toestemming aangeraakt te worden, bijvoorbeeld vanwege houdingscorrecties of logopedie.

Pupillen hadden daardoor een verminderd gevoel van begrenzing tussen zichzelf en de ander, wat hen kwetsbaar maakte voor grensoverschrijdingen.

4.3.2 Opgroeien in een internaat

Een belangrijke overeenkomst tussen dove en blinde kinderen was de internaatervaring: tussen 1945 en de late jaren '80 woonden vrijwel alle leerplichtige dove en blinde kinderen op een internaat om daar onderwijs te krijgen. Zij werden als gezonde kinderen geplaatst in een, gezien het voorafgaande, risicovolle situatie. Omdat aan die plaatsing geen wettelijke maatregel ten grondslag lag, genoten deze kinderen ook geen specifieke wettelijke bescherming, zoals bij kinderen die met een kindbeschermingsmaatregel geplaatst waren wel het geval was. Ouders bleven eindverantwoordelijk voor hun kinderen, maar konden door de opstelling van de directies van de internaten die eindverantwoordelijkheid feitelijk niet waarmaken.

Hierdoor werd het leven van dove en blinde kinderen in meer of mindere mate getekend. De jonge leeftijd waarop ze buiten hun gezin van oorsprong moesten gaan wonen, het internaatsysteem dat geen rekening hield met hun persoonlijke behoeften, de willekeurige groep kinderen waarmee ze moesten samenleven, de willekeur van hun opvoeders die vaak hardhandige disciplineringsmethoden hanteerden: zowel doven als blinden kregen er mee te maken.

De ontwikkeling van de doven- en blindeninternaten verliep grotendeels volgens dezelfde lijnen, ongeacht de doelgroep of de levensbeschouwelijke visie waartoe zij behoorden. In alle gevallen ging het in eerste instantie om het onderwijs en was de verblijfsmogelijkheid daarvan een afgeleide. Deze had aanvankelijk geen pedagogisch doel en moest in de beginperiode zo goedkoop mogelijk worden geleverd: leefgroepen en slaapgelegenheden waren grootschalig en het personeel had geen speciale opleiding. Er was aanvankelijk weinig aandacht voor de individuele behoeften van de kinderen, er werd weinig waarde gehecht aan hun stem en overal heerste de gedachte, dat de instituten de rol van de ouders hadden overgenomen. De instellingen waren hiërarchisch ingedeeld en in alle geledingen werd kritiek op de leiding niet op prijs gesteld. De opvoedingsmethoden waren hardhandig, versterkt door de nadruk op orde en disciplineringsmethoden die nodig was om een internaat draaiende te houden. Controlemechanismen ontbraken en weinig vreemde ogen keken mee. Er werd geslagen om orde te houden, er werd vernederd om kinderen de mond te snoeren. Hierdoor was het enige referentiekader van de pupillen gewelddadig; ook in hun onderlinge gedrag ontstonden hiërarchieën en werd geweld gebruikt om die te handhaven.

Seksueel geweld maakte deel uit van dit referentiekader. Men wist dat het bestond, maar meestal werd er niet over gesproken: het was een groot taboe. Slechts bij zeer excessief geweld werd er ingegrepen, zonder

dat er overigens openheid van zaken werd gegeven. Het gedrag werd ontkend, melders werden geïntimideerd, plegers verdwenen geruisloos. Er was sprake van een zwijgende samenzwering, die werd versterkt doordat kinderen, zowel blinden als doven, vaak geen woorden hadden voor wat hen overkwam.

In de loop van de jaren '60 kwam er, aanvankelijk schoorvoetend, aandacht voor de persoonlijke behoeften en ontwikkeling van kinderen. Groepen en slaapvoorzieningen werden kleinschaliger en er kwam meer personeel. Vanaf de invoering van de AWBZ verdiepte die professionalisering zich. In de maatschappij als geheel gingen intussen waarden en normen schuiven. Er brak een periode van experimenteren aan, waardoor op zowel de doven- als blindeninternaten voor de pupillen een periode van onzekerheid aanbrak. Afdelingen, groepen en individuele werknemers kregen een grote mate van handelingsvrijheid en dat kon goed uitvallen, maar ook verkeerd. De ene groep kinderen kon een uitermate fijne tijd hebben op het internaat, terwijl op de afdeling ernaast een angstcultuur kon heersen.

Geweld werd minder gangbaar in de opvoeding, maar omdat er geen aandacht was voor excessen en veel werd overgelaten aan het persoonlijk beoordelingsvermogen van de opvoeders, konden kinderen nog steeds met fysiek en psychisch geweld te maken krijgen. Een vergelijkbare ontwikkeling is te zien met betrekking tot seksueel geweld: seksualiteit werd opener behandeld, maar het besef dat er van excessen sprake kon zijn, ontbrak. Seksueel geweld tussen medewerkers en pupillen bleef voorkomen, seksueel geweld tussen pupillen onderling eveneens.

Onderling seksueel geweld lijkt vaker te zijn voorgekomen op de doven- dan op de blindeninternaten. Verschillende getuigenissen geven aan dat daarbij het verbod op gebarentaal een rol heeft gespeeld waardoor de sociaal- emotionele ontwikkeling van de kinderen soms vertraagd kon worden, wat hun kwetsbaarheid vergrootte. Ook hadden professionals vaak geen zicht op de onderlinge communicatie tussen kinderen.

Tot diep in de jaren '80 bleef deze situatie bestaan. Pas in de loop van de jaren '90 nam de maatschappelijke aandacht voor geweld toe, onder andere door een aantal schandalen. De overheid dwong instellingen, waar kinderen verbleven, beleid op dit gebied te vormen, ook op de doven- en blindeninternaten. Dat beleid vertoonde aanvankelijk geen samenhang, maar na 2000, toen zich een reeks aan incidenten in de doven- en blindeninternaten voordeed, werd er meer eenheid in aangebracht. Aandacht voor geweld, seksualiteit en omgangsvormen ging langzaam een vast onderdeel van de pedagogische cultuur op de internaten vormen. De klassieke internaten waren toen al in hoog tempo aan het verdwijnen. Kinderen met een visuele of auditieve beperking kregen de mogelijkheid om van huis uit de blinden- en dovenscholen te bezoeken. Alleen voor kinderen met meervoudige problematiek bleven woonvoorzieningen, gericht op behandeling, bestaan.

4.3.3 Bekendheid bij de overheid

De overheid speelde slechts een kleine rol bij de aanpak van geweld binnen de doven- en blindeninternaten. De overheid heeft geweld in deze sector lang niet op het netvlies gehad, doordat de zorg werd overgelaten aan de instellingen waar doven en blinden verbleven. Van controle was amper sprake, waarbij de Onderwijsinspectie een actievere rol lijkt te hebben gespeeld dan de Inspectie voor de Gezondheidszorg en Jeugd en haar voorgangers. De bronnen zijn overigens te schaars om daar een duidelijke uitspraak over te kunnen doen.

De rol van de overheid nam vanaf de jaren '60 toe toen deze een meer bepalende rol kreeg in de financiering van de doven- en blindeninternaten'. Het bleef echter een rol van beperkte omvang. De vrijheid voor de instellingen bleef groot, waardoor geweld op de internaten buiten het blikveld van de overheid bleef vallen. Pas toen er zich schandalen gingen voordoen nam de bemoeienis van de overheid toe. Instellingen

werden gedwongen veiligheidsbeleid te gaan ontwikkelen en invoeren. Weliswaar lijkt hierdoor de situatie voor kinderen in deze instellingen veiliger te zijn geworden, maar de traditionele doven- en blindeninternaten bestonden toen al vrijwel niet meer.

4.3.4 Gevolgen van geweld

Tenslotte kan worden geconcludeerd dat de gevolgen van geweld waarmee pupillen van doven- en blindeninternaten te maken hebben gehad, overeenkomsten vertonen. De vroege uithuisplaatsing trok vaak diepe sporen: naast ernstige gevoelens van verlatenheid en heimwee tijdens de internaatperiode zelf, gaven veel oud-pupillen aan dat zij in hun latere leven problemen hebben gehad met het aangaan van banden met anderen, in relaties en vriendschappen.

De vernederingen die ze door de verschillende vormen van geweld hebben moeten ondergaan, hebben voor veel oud-pupillen een negatief effect op hun zelfbeeld gehad: gevoelens van minderwaardigheid werden vaak door hen genoemd. Veel oud-pupillen hebben in de loop van hun leven therapie gevolgd of doen dat nog steeds. Veel oud-pupillen zijn nadrukkelijk bezig (geweest) met wat hen in hun jeugd is overkomen.

Zowel dove als blinde oud-pupillen vertelden dat zij op het internaat hebben geleerd zelfstandig te leven mét hun beperking, maar dat zij onvoldoende waren voorbereid op het leven in de maatschappij en dat het lang heeft geduurd voordat ze een plaats in die maatschappij hadden gevonden. Bewuste en onbewuste achterstelling van doven en blinden worden daarbij nadrukkelijk genoemd door oud-pupillen.

4.3.5 Balans

Naast de vele negatieve kanten van de internaatopvoeding werden in de interviews ook enkele positieve aspecten genoemd, vooral op het gebied van zelfredzaamheid en het aan het internaat verbonden onderwijs. Ook het leven 'onder gelijken' werd door veel oud-pupillen nadrukkelijk gewaardeerd; bij doven heeft het zelfs het ontstaan van een Dovengemeenschap beïnvloed.

De weegschaal lijkt niettemin door te slaan naar de negatieve kant; het geweld dat veel kinderen hebben meegemaakt op de internaten weegt voor veel oud-pupillen zwaarder dan de positieve ervaringen.